

RAHMAN KLYÇEW,
NURÝAGDY GURBANBERDIÝEW

EDEBIÝAT

6-njy synp üçin okuw kitaby

HRESTOMATIÝA

«SHARQ» NEŞIRÝAT-ÇAPHANA
PAÝDARLAR KOMPANIÝASYNYŇ
BAŞ REDAKSIÝASY
DAŞKENT — 2017

UO‘K 83.3 (5Tyч) κ51
KBK 821.512.164 (075)

K – 11

Jogapkär ylmy redaktorlar:

Filologiy ýymlarynyň kandidaty, dosent **M. Saparow we N. Latipow**

Syn ýazanlar:

Dörtgül etrabyndaky 6-njy mekdebiň türkmen dili we edebiyaty mugallymy **Isa Arazow** we Garagalpagystan halk bilimi ministrliginiň türkmen dili we edebiyaty metodisti **Tirkeşbay Baýjanow**

K – 11 Klyçew R., Gurbanberdiyew N.

Edebiyat: Umumy o‘rta bilim berýän mekdepleriň 6-njy synp okuwçylary üçin okuw kitaby (hrestomatiýa). – D.: «Sharq», 2017 – 240 s.

**UO‘K 83.3(5Tyч) κ51
KBK 821.512.164 (075)**

ISBN 978-9943-26-644-5

**Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň serişdeleriniň hasabyndan
çap edildi.**

ISBN 978-9943-26-644-5

© Klyçew R., Gurbanberdiyew N.
© «Sharq» neşiriyat-çaphana paýdarlar kompaniýasynyň
Baş redaksiýasy, 2005, 2009, 2013, 2017.

GIRIŞ

Çeper edebiyatyň özboluşly aýratynlygy çeper tekstlerde obrazlaryň bir maksat ugrunda hereket edýänligindedir, meseläniň položitel çözüýänligindedir. Çeper obrazlar edebiyatyň esasy sypaty, figurasydyr.

Obraz munuň özi durmuş hakykatyny umumylaşdyryp, çeperçilik, ussatlyk bilen şöhlelendirip düşnükli beýan etmektir. Çeper edebiyatyň materialyndaky obrazlar örän çeperçilik bilen real ýüze çykarylýar. Çeper eserlerdäki adamlar, tebigat, gahrymanlaryň hereketlerindäki gapma-garşylyklar, päsgelçilikler, olary ýeňip geçmekdäki öňegitmeler, sýužetiň ösüşi, kompozisiýanyň gurluşy – bularyň hemmesi obrazlar sistemasyny emele getirýär. Obraz edebiyatyň çeperçiligi, özboluşly sungaty diýmekdir.

«Obraz» diýen söz iki manyda ulanylýar. Dar manysynda her bir çeper düzülen ganatly jümle, metafora¹ obrazdyr. Mysal üçin: «Saldy zülpüň jan şährine talaň gyz» (Mollanepes). «Özbekistan «ak altynyň» mekanydyr» diýlen sözlemler obrazly sözlemlerdir.

Emma obraz giň manysynda ulanylanda, ol gaty köp düşüňjani öz içine alýar. Obraz çeper edebiyatda durmuşa çeperçilik taýdan akyl ýetirmegiň, eseriň ideýa-tematiki mazmununy açyp görkezmegiň özboluşly serişdesidir...

Çeper obrazynyň okyja emosional täsir ederlikli bolmagy üçin onuň janly, anyk-duýarlykly formada suratlandyrylmagy zerurdyr. Okyjy gahrymanyny anyk söýjek ýa-da ýigrenjek bolsa, ony görmeli, ony ähli özboluşlyklary bilen janly keşbinde synlamaly².

¹ *Metafora* – meňzetme, deňeşdirme esasynda göçme manyda ulanylýan söz ýa-da aňlatma.

² Jora Allakow. Edebiyat ylmyna giriş. Aşgabat «Magaryf» 1992-nji ýyl. 75-76-njy sah.

Durmuşdaky adaty wakalar aýry-aýry şahslaryň, ýer-ýurtlaryň atlary bilen çeperçilik serişdeleri real suratlandyrylýar. Suratkeş owadan surat çekip, heýkeltaraş gelşikli şekil ýasap, sazanda şirin saz döredip, kinoçy çeper kinofilm döredip, durmuşyň köp dürlüliginini öz eserlerinde örän çeper suratlandyryýarlar.

Ýazyjy-şahyrlar bolsa durmuş wakalaryny, hadysalaryny täsirli sözler bilen beýan edýärler. Çeper edebiyatda durmuşyň ajaýyp taraplary ussatlyk bilen wasp edilip, onuň ösüşine, onuň öňe gitmegine päsgel berýän hadysalar, adam häsiýetleri tankytlanylýar, olary düzetmegiň ýollary anyk salgy berilýär.

Çeper edebiyatda durmuş hakykatynyň dürlü taraplary, adamlaryň özara gatnaşyklary, gylyk-häsiýetleri, oý pikirleri anyk beýan edilýär. Ýazyjy-şahyrlar durmuşa mahsus bolan wakalary, hadysalary çeper suratlandyryýarlar, şeýle hem olar döredýän eserlerine öz şahsy garaýyşlaryny siňdirýärler. Şoňa görä-de çeper edebiyat durmuşy dogruçyl suratlandyrmakdan, adamlaryň öz aralaryndaky gatnaşyklary anyk görkezmekden başga-da, ol okyjylaryň aňyna ýakymly täsir edýär, ruhy lezzet berýär, aň-düşünjesini ösdürýär, gözýetimini giňeldýär.

Çeper edebiyatyň jemgyýetçilik ähmiýeti uludyr, ol jemgyýetiň ösmeginde, öňe gitmeginde esasy ideologik serişde bolup hyzmat edýär. Çeper edebiyatyň şol bir jemgyýetçilik gurluşygynyň ýagdaýyny, ruhy hallaryny açyp görkezmekde roly uludyr. Hut şoňa görä-de çeper edebiyat öz halkyna, il-gününe ruhy taýdan hyzmat edýär. Çeper edebiyatyň terbiýeçilik ähmiýeti hem örän uludyr. Öl adamlaryň ahlak formalarynyň barha formirlenmegine, syýasy garaýyşlarynyň ösmeginde kömek edýär. Jemgyýetdäki her bir täzelik, öňegidişlik bada-bat çeper edebiyatda öz beýanyny tapýar.

Soraglar we ýumuş:

1. Obrazlylyga siz nähili düşünyärsiňiz?
2. Durmuş hakykaty edebiyatda nähili şöhlelenýär?
3. Edebiýatyň jemgyýetçilik ähmiýeti näme?
4. Özbaşdak okan bir eseriňiziň mazmunyny aýdyp, gahrymanlaryny häsiýetlendirin.

ALTYN MIRAS

Pähimler

Akyl-parasada ýugrulan paýhasly sözlere *pähimler* diýilýär. Pähimler adamzatda aň emele geleni bäri dowam edip gelýär.

Her döwrüň öz pähimli, parasatly, dana adamlary bolupdyr. Olar öz halkynyň gowy ýaşamagy üçin, adamlara söz bilen öwüt-nesihat edipdirler, olary dogry ýola çagyrypdyrlar. Wagtyň geçmegi bilen olaryň şol sözleri halkyň aňynda ymykly orun alypdyr we pähimlere öwrülipdir.

Süleýmanyň we beýleki pygamberleriň, Gorkut Atanyň, Oguz hanyň, Magtymgulynyň we başga-da şular ýaly bir topar dana kişileriň pähimleri türkmen halkynyň aňynda müdimilik orun tutupdyr.

Süleýmanyň pähimleri

(Bölekler)

Dilini saklan, könlüni saklar.

Ykjam adamynyň hereketi bolçulyk döreder, tizbäheliňki görgi.

Dawa goşulmadyk adam, mertebeli kişidir.

Ýerini güýz sürmän, tomus bol hasyla tamakin bolan ýaltanyň hiç wagt göwün maksady çykmaz.

Oglanyň nähili adam bolup ýetişjekdigini onuň çagalykdaky pişesindenem aňmak mümkin.

Garyp galmak işlemeseň köp ýatma,

Gaharyň ýalňyşdyryp ýamanlyk etdirmegi mümkin, ýöne bilgeşleýin ýamanlyk edýän adam ýigrenjidir.

Mähir iň bir gazaply adamy-da ýumşadýandyr.

Şadyýan ýürek ýüzi güldürer, gamgyn ýürek meňzi sol-durar.

Niýeti ýaman tertipsiziň sözüne ynanar, ýalançy – ýañranyň.

Samsyga akyly gürrüň ýaraşmaz.

Öwüt-nesihat ýoluňy ýagtyldýan çyra ýalydyr. Wesýet – ýagtylyk, parasatly pähimler – ömre tarap ýoldur.

Ogurlyk suw – süýji, ýygşyrylyp goýlan çörek tagamly görünýändir, aldanaýmaň.

Musaýylaryň (ýewreýleriň) patyşalaryndan we pygamberlerinden biri bolan Dawudyň (b.e. öň 1038-nji ýylda doglan we b.e. öň 962-nji ýylda aradan çykan) ogly bolan Süleýman hem atasy ýaly ýewreýleriň patyşalaryndan we pygamberlerinden biri bolupdyr. Rowaýatlarda aýdylyşy ýaly, ol ynsana, haýwana, mör-möjega özüniň hökmüni ýöredipdir.

Türkmen klassyk edebiýatynda Süleýmanyň ady adalately patyşanyň simwoly hökmünde häsiýetlendirilýär. Muňa Magtymgulynyň: «Süleýman sen, mura bir gulak goýgul» diýen setiri hem doly güwä geçýär. Bu ýerde Magtymguly eger sen ähli janly-jandara hökmi ýöreýän häkim bolsaňda garynja ýaly kiçijik jandaryň hem sözüni diňlegin diýen parasatly pikiri öňe sürýär.

Süleýman pygamberiň özi-de birnäçe parasatly pikirleri, paýhasly pähimleri miras galdyran akyldar bolupdyr. Muny onuň ýokardaky pähimleri-de tassyklaýar.

Süleýmanyň pähimleri durmuş hakykaty bilen bagly bolup, olarda adamlaryň durmuşda özlerini nähili alyp bar-malydygy barada öwüt-nesihat edilýär.

Süleýman pygamber öwüt-nesihata örän uly ähmiýet beripdir. Hut şonyň üçin hem onuň «Öwüt-nesihat ýoluňy ýagtyldýan çyra ýalydyr» diýmegi uly mana eýedir.

Süleýmanyň pähimlerinde esasan adamlara edepli, parasatly bolmaklyk ündelýär.

Soraglar we ýumuş:

1. Pähimler näme?
2. Pähimler kim tarapyndan döredilýär?

“GORKUT ATA” EPOSY

(Bölekler)

Eseriň başynda Gorkut atanyň aýdan sözlerinden käbir mysallar.

Ölen adam direlmez. Çykan jan gaýdyp gelmez. Tekep-biri taňry söýmez. Göwnüni ulumsy tutan adamda döwlet bolmaz. Ýatdan ogul bolmaz, külden depe bolmaz. Ýapa-ýapa garlar ýagsa, ýaza galmaz. Ýapagly gök çemenler güýze galmaz. Köne pagta biz bolmaz. Garry duşman dost bolmaz. Gara güýje gyýmasaň, ýol alynmaz. Gara polat uz gylyjy çalmasaň, duşman dolanmaz. Malyna gözi gyýma-

dyk adamyň ady çykmaz. Gyz eneden görelde almasa, öwüt almaz, ogul atadan görelde almasa, saçak ýazmaz. Ogul döwletli çyksa, ojagyň közüdir. Ataň ölüp, mal-dünýä galmasa, ogul nätsin! Başda döwlet bolmasa, ata malyndan ne peýda. Sizi bidöwletniň şerinden alla saklasyn.

Ata namart ýigit münebilmez, onuň müneninden mün-medigi ýegdir. Çalyp kesýän uz gyljy muhannesleriň çalanyndan çalmadygy ýeg. Çala bilen ýigide ok bilen gyljydan bir çomak ýeg. Myhman gelmeýän öýüň ýykylany ýeg. At iýmeýän ajy otlaryň biteninden bitmedigi ýeg. Adam içmeýän ajy suwlaryň syzanyndan syzmadygy ýeg. **Ata-enäniň diýenini etmeýän, oňa hormat goýmaýan ogluň doganyndan dogmadygy ýeg.** Atanyň ýurdunda galan ogluň döwletli bolany ýeg. Üç otuz on ýaşyň dolsun, hak size ýamanlyk görkezmesin.

Hawa, hanym, Dade Gorkut bir dahy sözlär. Göreliň ol ne sözlär:

Otluk ýeri keýik biler. Köküz¹ yerler çemenlerin gulan biler. Iri-iri ýollary yzyn düýe biler. Ýedi dere ysyny tilki biler. Gije kerwen geçdigin torgaý biler. Ogluň kimdigini ene biler. Äriň agyr-ýeňlin at biler. Agyz yük zähmin gatyr biler. Är näkesin, är jomardyn ozan² biler. Il-günde çalyp, aýdan ozan bolsun. Azyp gelen kazany taňry sowsun.

Hanym heý! Ozan aýdar:

...Öýüňe myhman gelende, gelen myhmany hezzetläp, seni ýoksuratmaýan aýal miýesser bolsun. Ertir bilen elin-ýüzün ýuwman, dokuz ýazmaç bilen bir köpek (könek) ýogurdy dykyp, elin bykynyna diräp: «Şu öý gura! Äre çykalym bäri, doýa garnym doýmady, ýüzüm gülmedi, aý-agym paşmak, ýüzüm ýaşmak görmedi. Şu bir ölse, men hem başga birine barsam» diýýän aýal ýigitlere duşmasyn, gapyňyzdan gelmesin. Irden turup, el-ýüzüni ýuwmazdan,

¹ Köküz – gamyş-gajyrly deňiz kenary.

² Ozan – bagşy aýdyjy

gapy-gapy aýlanyp, obanyň ol ujundan bu ujuna çenli gezip, gybat edip, gürrüň diňläp, öýläne çenli gezip, öýüne geler. Görse ogry köpek onuň zatlaryny iýip-içip, bir-birine gatan-dyr. Sygyrlar, towuklar öýüni agtar-dünđer edendir, munuň üçin goňsularyna igener. Bardy-geldi öýüne myhman gelse, äri öýde bolup: «Tur, iýer-içer ýaly zat getir» diýse, «Bu ýykylmyş çatmada hiç zat ýok, düýe degirmenden gelmedi, gelse-de, meniň suprama girsin» diýip, saçagyny kakar, diýseň, diýeniň bitmez, äriň sözüne bakmaz. Bu zeyilli aýallardan alla saklasyn...

Sorag:

Gorkut atanyň aýdan sözlerinden haýsylary türkmen halk nakyllarynda ýa-da türkmen klassyk şahyrlarynyň döredijiliginde nähili görnüşde gabat gelýär?

Döwhe Goja ogly Däli Dumrul boýuny beýan eder

Oguz illerinde Döwhe goja ogly Däli Dumrul diýen bir är bardy. Ol gury çayyň üstünden köpri ýasap, kim şondan geçse, otuz pul alyp, geçmedikden bolsa ura-ura kyrk pul alardy.

Beýle etmegiň sebäbi, onuň özüne göwni ýetýändigindendi. Ol: «Dünýäde meniň bilen söweşer ýaly menden däli, menden güýçli är barmyka, bir meniň bilen söweşe, meniň adym Ruma, Şama ýaýrasa!» diýip, öwünerdi we yrsarady.

Bir gün şol köpriniň ýamajyna bir oba göçüp geldi. Şol obada bir ýagşy ýigit ölýär. Kim ogul diýip, kim gardaş diýip, aglaşarlar. Ol ýigit üçin uly ýas baglandy.

Nägehandan Däli Dumrul şol oba çapar ýetdi. Aýdar:

– Meniň köprimiň ýanynda näme üçin aglarsyňyz, bu ýas , bu gowga näme? – diýip, olaryň üstüne gygyrdy.

Olar:

– Hanym biziň bir ýagşy ýigdimiz bardy, şol öldi, şonuň üçin aglaşarys – diýip jogap berdiler.

Däli Dumrul:

– Siziň ol ýigidiňizi kim öldürdi? – diýdi.

Olar:

– Allatagaladan buýruk boldy, al ganatly Ezraýyl onuň janyny aldy... – diýdiler.

Däli Dumrul:

– Ol adamyň janyny alýan Ezraýyl diýýäniňiz kimdir? – diýip sorady. – Eý, kadyr alla, barlygyň haky üçin Ezraýyly bir meniň gözüme görkez. Onuň bilen bir söweşýin, çekişýin, bu ýagşy ýigidiň janyny gutaraýyn hem indikide ýagşy ýigitleriň janyny almaz ýaly edeýin! – diýip dolanyp, öz öýüne bardy.

Hak tagalaga Dumrulyň sözi ýaramady. – Serediň-le, ol däli meniň uly dergahymda men-menlik eýlär – diýdi. Ezraýyla buýruk berdi:

– Eý, Ezraýyl! Bar, ol Däliniň gözüne görün, meňzini saraldyp, harladyp janyny algyl! – diýdi.

Däli Dumrul ýigitleri bilen öz öýünde iýip-içip otyrды. Şol wagt Ezraýyl onuň ýanyna geldi. Onuň girenini gapy saklaýanlar hem görmediler. Birden-de Däli Dumrulyň görer gözi görmez boldy, tutar elleri tutmaz boldy, dünýä-älem onuň gözüne garaňkyrap göründi.

Däli Dumrul Ezraýyla garap gygyrды:

– Sen ne haýbatly goja sen, gapyçylar seni görmedi, çawuşlar seni duýmady, meniň görer gözüm görmez boldy, ellerim ysmaz boldy, meniň janym joşa geldi, altyn käsäm elimden gaçды, agzymyň içi buz kibi boldy, süňklerim toz kibi boldy. Eý, sakgaljygy akja goja, gözjagazy çöňne goja, ne haýbatly goja sen, diýgil maňa! – diýdi.

– Gadam belam tokunar, bu gün saňa! – diýdi.

Muňa Ezraýylyň gahary gelip:

– Eý Däli, gözümiň çöňneligini ne halamaz sen. Men gözi owadan gyzlaryň, gelinleriň janyny köp aldym. Sakgalymyň aklygyny ne halamaz sen, ak sakgally ýigitleriň janyny köp aldym. Ine, sakgalymyň aklygynyň manysy budur – diýdi. – Hä, ýeri, sen: «Ezraýyl bir elime düşse,

ony öldürüp ýagşy ýigitleriň janyny onuň elinden gutararyn diýerdiň. Ynha, men seniň janyňy almaga geldim. Janyňy berermiň ýa-da meniň bilen jeň edermiň?» – diýdi.

Däli Dumrul:

– Hä, şol al ganatly Ezraýyl senmi? – diýdi.

Ezraýyl:

– Hawa, men – diýdi.

– Şu ýagşy ýigitleriň janyny alýan hem senmi?

– Hawa, men.

Däli Dumrul:

– Aý saklawlar, gapylary ýapyşdyryň! – diýip gygyrды.

Soňra Ezraýyla garap:

– Men seniň bilen giň ýerde duşuşmagy arzuw ederdim. Emma dar ýerde elime düşdün, indi men seni öldürüp, ýagşy ýigitleriň janyny gutararyn! – diýdi.

Ol gara gylyjyny syrýp, Ezraýyly çapmak üçin hemle kyldy. Ezraýyl kepderi sypatyna öwrülip, penjireden çykyp uçup gitdi.

Däli Dumrul el çarpyp loh-loh güldi:

– Ýigitler, görüň Ezraýyly, men ony gaty gorkuzdym, ol gyssanjyna giň gapyny taşlap, dar penjireden guş bolup uçup gitdi, her ýere gitse-de, men ony sypdyrmaryn! – diýdi.

Ol ýaraglanyp atlandy, kowup gitdi, meýdanda birki sany gögerçini öldürüp, öýüne gaýtdy.

Çölde Ezraýyl onuň atynyň gözüne göründi – at ürkdidi. Däli Dumruly göterip ýere çaldy. Ezraýyl onuň üstüne münüp bogup başlady. Däliniň bogazy harlamaga başlady.

Däli Dumrul:

– Aý, Ezraýyl aman!

Taňrynyň birligine ýokdur düman,

Men seni beýle bilmez idim,

Ogryn jan aldygyň duýmaz idim,

Depesi beýik biziň daglarymyz bolar,

Ol daglarymyzda baglarymyz bolar,

Ol baglaryň gara salkymlary – üzümi bolar,

Ol üzümü sykarlar – al şeraby bolar.
Ol şerapdan içen esrik bolar,
Şeraplar iýdim-içdim doýmady –
Ne sözledim, bilmedim.
Beglik bile osmady,
Ýigitlik bile duýmady –
Janym alma, Ezraýyl medet!

Onda Ezraýyl aýtdy:

– Aý, Däli, maňa näme ýalbarar sen? Allatagala ýalbar.
Men hem bir ýumuş oglany, başga bir elimden gelýän zat ýok.

Däli Dumrul:

– Ýa-da jan berip, jan alýan allatagalamy? – diýdi.
– Hawa, şonuň özüdir.
– Onda sen bu ýerde näme işlär sen? Sen aradan aýryl,
men allanyň özi bilen habarlaşjak.

Soňra ol alla ýüzlenip:

– Sen hemmelerden belent sen, sen musulmanlaryň
dilinde hemişe ýatlanar sen. Eger meniň janym almakçy
bolsaň, özüň al, meniň janymy Ezraýyla aldyrma! – diýdi.

Däli Dumrulyň bu sözleri hudaýa hoş geldi:

– Eý, Ezraýyl, Däli meniň birligime şükür kyldy; eý Ez-
raýyl, Dumrula söýle: eger Däli Dumrul jan ýerine jan tap-
yp berse, onuň öz jany azat bolsun! – diýdi.

Ezraýyl hudaýyň buýrugyny Däli Dumrula habar berdi:

– Eý, Däli Dumrul allanyň emri – sen jan ýerine jan tap-
maly, seniň janyň azat bolsun!

Däli Dumrul aýdar:

– Men nähili jan tapaýyn? Ýöne meniň bir garry atam
bilen garry enem bar. Gel, şolaryň ýanyna gideli, belki iki-
sinden biri janyny berer.

Däli Dumrul sürdi, atasynyň ýanyna geldi, onuň ellerin-
den ogşap söýleşmiş, göreliň, ne söýleşmiş:

– Ak sakgally, eziz yzzatly, janym atam, eşider bolsaň,
şeýle bir waka boldy; küpür söz sözledim, bu sözler hu-

daýa ýaraman, Ezraýyla buýruk beripdir. Ezraýyl uçup gelip, garnyma basyp mündi, hyrryldadyp meniň süýji janymy alar boldy. Men indi senden jan dilär men. Sen janyňy berermi sen, ýogsa «ogul, Däli Dumrul!» diýip aglarmy sen?

Onda atasy aýdar:

– Ogul-ogul, aý ogul, janymyň parasy ogul, dogdugyňda dokuz bugra öldürdigim, arslan ogul, tüýnügi altyn bowun ak öýümiň gabsasy ogul, gaza meňzär gyzymyň, gelnimiň bezegi ogul. Eger garşyda ýatan gara dagym gerek bolsa, söýle Ezraýyla, gelsin onuň ýaýlasy bolsun. Sowuk-sowuk suwlarym gerek bolsa, oňa içit bolsun. Teble-teble şabaz atlarym gerek bolsa, oňa minit bolsun. Hatar-hatar düýelerim gerek bolsa, oňa ýüklet bolsun. Agyldaky akja goýnum gerek bolsa, oňa iýmit bolsun. Altyn-kümüş pul gerek bolsa, oňa harçlyk bolsyn. Emma meniň üçin dünýä we şirin jan süýjüdir, men janymy gyýabilmen, sen şony belli bilgil. Ýöne söýgüli eneň ýanyna bar, belki, ol janyny berer.

Däli Dumrul atasyndan ýüz tapman, sürüp enesiniň ýanyna bardy.

Ol aýdar:

– Ene, bilermi sen näler boldy? Gök ýüzünden al ganatly Ezraýyl uçup geldi, meniň göwsüme basyp mündi, harladyp janymy alar boldy. Atamyň ýanyna jan diläp bardym – bermedi. Sen näder sen, janyňy berermi sen, ýogsa şaçaňy ýolup, ýüzüňi ýyrtyp: «Ogul, Däli Dumrul!» diýip aglarmy sen? Ajy dyrnak ak ýüzüňe çalarmy sen? Garga kibi gara saçaň ýolarmy sen? Ene!

Bu ýerde enesi söýlemiş, göreliň, ne söýlemiş.

Enesi aýdar:

– Ogul-ogul, aý ogul!

Dokuz aý dar garnymda göterdigim ogul,
On aý diýende, dýnyä ýüzüne getirdigim ogul,
Dolap-dolap ak süýdümi emdirdigim ogul,
Akja burçly hysarlarda tutulaýdyň, ogul,
Sasi dinli gäwür elinde tutulaýdyň, ogul,

Altyn akja güýjüne sygyban, seni gutaraýdym, ogul,
Ýaman ýere barmyş sen – bara bilmen.
Dünýä şirin, jan eziz, janymy gyýa bilmen.
Belli bilgil.

Enesi hem janyny bermedi. Ezraýyl hem Däli Dumrulyň
janyny almaga geldi.

Däli Dumrul aýdar:

– Eý Ezraýyl, aman!

Taňrynyň birligine ýokdur güman.

Onda Ezraýyl aýdar:

– Ýeri Däli, indi näme aman dilär sen? Ak sakgally ataň
ýanyna bardyň, jan bermedi. Ak bürenjekli eneň ýanyna
bardyň, jan bermedi, dagy kim jan berse gerek!

Däli Dumrul aýtdy:

– Meniň aýalym bar, iki çagam bar, meniň oňa aýtjak
zatlarym, etjek wesýetlerim bar. Maňa häzir rugsat ber,
şondan soň janymy alar sen.

Ol sürdi, aýalynyň ýanyna bardy, aýdar:

– Bilermi sen näler boldy? Gök ýüzünden al ganatly
Ezraýyl uçup geldi, meniň göwsüme basyp gondy, meniň
şirin janymy alar boldy. Atamyň ýanyna bardym – jan ber-
medi, eneniň ýanyna bardym – jan bermedi, «Dünýä şirin,
janymyz süýji» diýdiler. Indi:

Ýüksek gara daglarym saňa ýaýlag bolsun,
Sowuk-sowuk suwlarym saňa içit bolsun,
Teble-teble şabaz atlarym saňa minit bolsun,
Tünügi altyn bowun öýüm saňa kölge bolsun,
Hatar-hatar düýelerim saňa ýüklet bolsun,
Agylda akja goýnum saňa şuwlen bolsun:
Gözüň kimi tutarsa,
Könlüň kimi söwerse,
Sen oňa bargyl,
Iki oglanjygym oňsuz goýmagyl – diýdi.
Onuň aýaly söýleşmiş, gözeliň ne söýleşmiş:

Ne diýer sen, ne söýlär sen,
Gözüm açyp gördüгим,
Köňül berip söwdüгим,
Goç ýigidim, şa ýigidim...
Garşy ýatan daglary senden soňra men neýlärem,
Ýaýlar olsam, meniň görüm olsun,
Sowuk-sowuk suwlaryň içer olsam,
Meniň ganym olsun,
Altyn akjaň harçlar olsam,
Meniň kepenim olsun,
Teble-teble şabaz atyň münere olsun,
Tabytym olsun,
Senden soňra bir ýigidi söwüp barsam, bile ýatsam,
Ala ýylan bolup meni soksun,
Seniň ol muhannes eneň-ataň,
Bir janda näme bar, saňa gyýmandyrlar!
Arş tanyg¹ olsun!
Kurs tanyg olsun, ýer tanyg olsun,
Gök tanyg olsun, kadyr taňry tanyg olsun –
Meniň janym seniň janyňa gurban bolsun! –

diýip, janyny bermäge razy boldy.

Ezraýyl ol aýalyň janyny almaga geldi. Emma adamsynyň ýoldaşyna gözi gyýmady. Ol hudaýa ýalbaryp başlady:

– Eý, uly taňrym! Uly ýollar üstünde seniň üçin ymaratlar saldyraýyn, aç görsem, doýraýyn – seniň üçin; ýalaňaç görsem, don edeýin – seniň üçin; alsaň ikimiziň janymyzy bile al, goýsaň hem ikimiziň janymyzy bile goýgul! – diýdi.

Däli Dumrulyň bu sözleri hudaýa hoş ýakdy. Ol Ezraýyla emr etdi:

– Däli Dumrulyň atasynyň, enesiniň janyny al. Ol iki halala ýüz kyrk ýyl ömür berdim! – diýdi. Ezraýyl onuň ata-enesiniň janyny aldy.

¹ *Tanyg* – gadymy türkmen dilinde şayan, kepil manysynda gelýär.

Mundan soň Däli Dumrul öz ýoldaşy bilen ýüz kyrk ýyl ýaşady.

Dädem Gorkut gelibän, boý-boýlady, söý söýledi: «Bu boý Däli Dumrulyňky bolsun, muny menden soňraky alp erenler söylesin, alny açyk jomart erenler diňlesin» diýdi. Ýom bereýin hanym, ýerli gara daglaryň ýykylymasyn, kölegelije gaba agajyň kesilmesin, akgyňly görkli suwuň guramasyn.

Soraglar:

1. Däli Dumrul näme üçin Ezraýyl bilen söweşmek isleýär?
2. Onuň Ezraýyl bilen birinji duşuşygy nähili gutarýar?
3. Ezraýyla ikinji gezek sataşandan soň, Däli Dumrul alla bilen nähili habarlaşýar we ondan näme haýyş edýär?
4. Atasy we enesi näme üçin janlaryny oglundan gysganýarlar?
5. Aýalynyň öz adamsy üçin janyny gurban etmäge taýýardygyna siz nähili garaýarsyňyz?

Besediň Depegözi öldürdigi boýuny beýan eder

Hawa, hanym, bir gün oguzlar otyrkalar, üstlerine ýagy geldi. Oba gijäniň içinde ürkdi, göçdi.

Bular gaçyp barýarka, Oraz gojanyň bir süýt emýän oguljygy gaçyp galýar. Ony bir arslan tapyp göterip beslänmüş.

Ýene bir eýýamda oguzlar öňki ýurtlaryna gondy. Oguz hanyň ýylkyçysy gelip, habar getirdi:

– Hanym, sazdan bir arslan çykar, sesi we oýpul-oýpul ýörüşi adam kibi – diýdi.

Oraz aýdar:

– Ürkügimiz wagty gaçyp galan meniň oglanjygymdyr, belki – diýdi.

Begler atlanyp, arslan ýatagynyň üstüne geldiler. Arslany galdyryp oglany tutdular. Oraz oglany alyp, öýüne getirdi.

Şatlyk etdiler, ýme-içme boldy. Emma oglan ne gadar getirseler hem durmady. Ýene gaçyp, arslanyň ýatagyna bardy. Ýene tutup getirdiler. Ýene gaçdy.

Ýene tutup getirdiler. Dädem Gorkut geldi.

Aýdar:

– Oglum, sen ynsansyň, haýwan bilen höwür bolmagyl! – diýdi. Gel, obada bol, ýagşy at mün, ýagşy ýigitler bile bol! – diýdi. Uly aganyň ady Koýan Seljukdyr, seniň adyň Beset bolsun. Adyňy men berdim, ýaşaňy Alla bersin! – diýdi.

Oguz bir gün ýaýla göçdi. Orazyň bir çopany bardy, adyna Goňurja Sary çopan diýerdiler. Ol ogzuň öňinçä göçerdi, mundan öň kimse geçmezdi. Olaryň ýollarynda «Uzyn çeşme» diýen belli bir çeşme bardy. Şol çeşmä bir bölek periler gonupdy. Birden doýun ürkdi. Çopan erkeje gaharlandy, ileri bardy. Gördi, bir bölek peri gyzlary ganat kakysyp uçarlar.

Çopan oýlugyny üstlerine atdy, peri gyzynyň birini tutdy, tama edip, derhal jumag eýledi. Goýun ürkmäge başlady. Çopan goýnuň öňüne segredi. Peri gyzy ganat kakyp uçdy. Aýdar:

– Çopan, bir ýyl tamam boljak, mende amanadyň bar, gelip alar sen, emma oguzlaryň başyna zowal getirdiň...

Çopanyň içine gorky düşdi, emma gyzyň derdinden meňzi saraldy.

Soň bir zamanlarda oguz ýene ýaýla göçdi. Çopan ýene çeşmä geldi, ýene goýun ürkdi. Çopan ileri bardy, gördi kim, bir ýargak ýatyr, ýaldyr-ýaldyr ýaldyrar.

Peri gyzy geldi, aýdar: – Çopan, gel, amanadyňy al, emma ogzuň başyna zowal getirdiň...

Çopan bu ýargagy gördi, arkan çekildi. Sapan daşyna tutdy. Emma ol urdugyça ulaldy, soňra ýargagy taşlap gaçdy, goýnuna tarap gitdi.

Şol wagtlar Baýandyr han öz begleri bilen seýrana çykypdy. Olar hem şu ýere geldiler. Gördüler kim, bir geň zat ýatyr. Onuň başy, aýagy bildirmez. Bular atdan indiler,

daşyny aldylar. Bir ýigit muny aýagy bilen depdi. Emma ol depdigiçe ulaldy. Ýene birnäçe ýigit atdan indiler, depdiler depdigiçe ulaldy. Oraz goja hem inip depdi, ökjesi degip, bu ýargak ýazyldy, içinden bir oglan çykdy. Göwresi adam, depesinde bir gözi bar. Oraz bu oglany aldy, etegine saldy.

Aýdar:

– Hany, muny maňa beriň, men muny oglum Beset bile besläýin – diýdi.

Baýandyr han:

– Bar, şol seniňki bolsun! – diýdi.

Oraz Depegözi alyp, öýüne getirdi. Ony emdirmek üçin bir eneke çagyrdylar. Eneke gelip, emmesini oglanyň agzyna saldy. Oglan bir sordy – barja süýdünü aldy, iki sordy

– ganyň aldy, üç sordy – janyn aldy. Ýene birnäçe enekeler getirdiler, olar hem heläk boldular.

Gördüler kim, bolar ýaly däl. Soňra goýun süýdi bilen besläliň diýdiler. Emma günde bir gazan süýt ýetmezdi.

Beslediler, ulaldy, gezip başlady. Oglanjyklar bilen oýnardy. Emma bile oýnaýan oglanjyklaryň kimiň gulagyny iýdi, kimleriň burnuny iýmäge başlady. Garaz, obalar munuň bu bolşundan gaty ynjadylar. Oraz şikaýat edip aglaşdylar.

Oraz Depegözi urdy, sökdi, emma oňa alaç bolmady.

Ahyr öýünden kowdy.

Depegözün peri enesi gelip, oglunyň barmagyna bir ýüzük dakdy. – Ogul, saňa ok batmasyn, gylyç kesmesin! – diýdi. Depegöz oguzdan çykdy, bir beýik daga çykdy, ýol kesdi, at aldy, beýik haramy boldy.

Onuň üstüne bir topar adam iberdiler. Ok atdylar, batmady, gylyç urdylar, kesmedi, süni bile sançdylar, ilmedi.

Çopan-çoluk galmady – hemmesini iýdi. Oguzdan hem iýmäge başlady.

Oguz ýyglap üstüne bardy. Depegöz görüp gaharlandy, bir agajy ýerinden gopardy, baran adamlaryň üstüne zyňyp, elli-altmyş adamyny heläk etdi. Alplar başy gazana zarp urdy, onuň dünýä başyna dar oldy. Gazanyň dogany Depegözün elinde zebun boldy. Dözen ogly Alprüstem şehit boldy. Owşan goja ogly kibi pälwanlar onuň elinden heläk boldular. Demir donly Mommak, Bükdüz Aman onuň elinde zebun boldy. Ak sakgally Oraz goja gan gusdurdy. Ogly Koýan Seljugyň ödi ýaryldy.

Oguz Depegöze kär kylmady, ürkdi, gaçdy. Depegöz olaryň önünden çykyp, yzyna gaýtardy, hiç ýana goýbermedi, öňki ýurtlarynda gondurdy. Garaz oba ýedi keren ürkdi, Depegöz hem ýedi keren yzyna gaýtardy. Oguz Depegözün elinde zebun boldy. Bardylar, Däde Gorkudy çagyrdylar. Onuň bilen geňşdiler. – Geliň, Depegöze kesim keseliň – diýdiler.

Däde Gorkudy Depegözün üstüne iberdiler.

Ol baryp salam berdi. Aýdar:

– Ogul, Depegöz, oguz eliñde zebun boldy, munaldy. Seniñ aýagyñ topragyna meni iberdiler. Olar saña kesim bereliñ diýdiler.

Depegöz aýdar:

– Günde altmyş adam beriñ iýmäge!

Däde Gorkut aýdar:

– Beýle etseñ, adam goýman tükeder sen, emma günde iki adam bile baş ýüz goýun bereli.

Gorkut beýle diýgeç, Depegöz aýdar:

– Hoş, goý şeýle bolsun, ýöne iki adam beriñ, meniñ iýmegim bişirsin, men iýeýin.

Däde Gorkut dolanyp ogza geldi, aýdar:

– Günde baş ýüz goýun bilen iki adam isledi hem Ýüñli goja bilen Ýapagly gojany onuñ ýanyna iberiñ, onuñ naharyny bişirsin.

Bular razy boldular. Dört ogly bolan birini berdi – üçüsi galdy, üç ogly bolan birini berdi – ikisi galdy, ikisi bolan birini berdi – biri galdy.

Gapak han diýen bir kişi bardy, iki ogly bardy. Bir ogluny berip, biri galyppy. Nobat öwrülip, ýene muña geldi. Oglanyñ enesi perýat edip aglady, zarlyk eýledi.

Hawa, şol wagtlarda Orazyñ ogly Beset urşa gidipdi, ol dolanyp geldi.

Garryja aýdar:

– Häzir Beset geldi, baraýyn, belki, maña bir ýesir beräýedi, oglanjygym gutarardym.

Beset ýigitleri bilen söhbet edip oturarka, gördüler bir hatyn kişi geler. Geldi, içeri girdi, Besede salam berdi, aglady, aýdar:

– Teke boýnuzyndan gaty ýaýly, Içoguzda, Daşoguzda ady belli Oraz ogly, hanym Beset, maña medet!

Beset aýdar:

– Nä dilär sen?

Garryja aýdar:

– Ýalançy dünýä ýüzünde bir är gopdy, ýaýlymynda oguz ilini doňdurmady, gara polat, uz gylyçlar kesmedi, gary jyza oýnadanlar sanjyp bilmediler, gaýan ok atanlar kär kylmady. Alplar başy Gazana zarp urdy, dogany Garagüne onuň elinde zebun boldy, murty ganly Bükdüz Aman onuň elinde zebun boldy. Ak sakgally kakaň Oraz gan gusdurdy, meýdanda agaň Koýan Seljugyň ödi ýaryldy. Galyň oguz begleri onuň elinde zebun bolup, kimi şehit boldy. Oguz ýedi gezek bosdy, emma bolmady. Ol günde baş ýüz goýun bile iki adam isledi. Ýüňli goja bilen Ýaragly gojany oňa hyzmatkär berdiler. Dört ogly bolan birini berdi, üçi bolan birini berdi, ikisi bolan birini berdi. Meniň iki oglanjygym bardy, birini berdim, biri galdy. Emma ýene nobat öwrülip maňa geldi, ony hem islärler. Hanym maňa, medet! – diýdi. Besediň gözleri ýaş bilen doldy. Garyndaşy üçin söýleşmiş, göreliň ne söýleşmiş.

– Gyraň ýerde dikilmiş otaglaryň,
Ol zalym ýykdyrды ola, gardaş,
Ýüwrük olan atlaryň teblesinden,
Ol zalym sürüşdirdi ola, gardaş,
Esrik düýeleriň hataryndan,
Ol zalym aýyrды ola, gardaş,
Süleninde goýdugyň goýnuň,
Ol zalym gurды ola, gardaş,
Guwanç bile getirdigiň gelinjigiň,
Ol zalym senden aýyrды ola, gardaş.
Ak sakgally babamy,
«Ogul!» diýu syzlatdyň ola, gardaş,
Akgynly, görkli suwmyň daşgyny dardaş,
Güýçli bilim kuwwaty.
Garaňky gözlerimiň aýdyňy, gardaş.
Gardaşymdan aýryldym –

diýip, köp aglady, zarlyk kyldy. Ol hatyn kişä bir ýesir berdi, «bar, ogluňy gutar!» diýdi.

Hatyn aldy, geldi, oglanyň ýerine berdi, hem «ogluň

geldi!» diýip, Oraza buşlady. Oraz söwüندی, galyň Oguz begleri bile Besediň ýanyna gitdiler. Beset kakasynyň elini ogşady, soňra geçen wakany ýatlap, aglaşdylar, bozlaşdylar.

Beset enesiniň öýüne geldi. Enesi hem oglunyň öňünden çykdy, oglanjygyny guçdy. Beset enesiniň elini ogşady, görüşdiler, bozlaşdylar.

Oguz begleri düýrildi. Iýmeler, içmeler boldy.

Beset aýdar:

– Begler doganym üçin Depegöz bile duşuşarmen, siz näme maslahat berersiňiz?!

Gazan beg şu ýerde söýleşmiş, göreliň näme söýleşmiş.

Aýdar:

– Gara orun gapdy Depegöz...

Gara gaplaň gopdy Depegöz...

Gara-gara daglarda öwürdim, ala bilmedim, Beset.

Kagan arslan gopdy Depegöz,

Galyň sazlarda öwürdim, ala bilmedim, Beset,

Är bolsaň, ýeg bolsaň,

Men – Gazança bolmaz sen, Beset,

Ak sakgally babaňy aglatmagyl,

Ak bürenjekli eneňi bozlatmagyl!

Beset aýdar:

– Elbetde, barar men!

Gazan aýdar:

– Sen biler sen.

Kakasy aglap:

– Ogul ojagymy otsuz goýma, maňa rehim et! Barma! – diýdi.

Beset aýdar:

– Ýok, ak sakgally eziz atam, barar men! – diýdi. Ol tabyndan bir gysym ok çykardy, biline sokdy, gyljyny heýkelleýin guşandy, ýaýyny garysyna atdy, eteklerin goýberdi. Ata-enesi bilen hoşlaşdy, «hoş galyň» diýdi.

Depegöz oturan gaýasyna geldi. Depegöz arkasyny güne garşy tutup ýatyr. Beset bilinden bir ok çykardy. Depegöziň

bagryna bir ok urdy. Emma ok geçmän, paralandy. Ýene atdy, ol hem para-para boldy.

Depegöz gojalara aýtdy:

– Bu ýeriň siňegi bizi üýşendirdi.

Beset ýene bir ok atdy, ol hem paralandy hem bir parasy Depegözün önüne düşdi. Depegöz syçrap ýerinden turdy, bakdy, Besedi gördi. Elini çarpyp, kah-kah güldi. Gojalara aýdar: – Bize ýene Oguzlardan bir guzy geldi – diýdi. Besedi tutdy, bogazyndan sallandyrdy, ýatagyna getirdi, ädiginiň gonjuna sokdy.

Aýdar:

– Haw, gojalar, ikindi wagty muny çöwrersiňiz, maňa bişirip berersiňiz, iýer men.

Ýene uklady.

Besediň hanjary bardy. Ädigi ýardy, içinden çykdy. Aýdar:

– Ýeri, gojalar, munuň ölümi nämedendir?

Aýtdylar:

– Biz bilmeris, emma gözünden başga ýerinde et ýokdur.

Beset Depegözün başujuna geldi. Gabak galdyrdy, bakdy, gördi, gözi etdir. Aýdar:

– Ýeri, gojalar, siz çiş ojava goýuň, gyzsyn! – diýdi. Olar çiş ojava saldylar – gyzdy. Beset çiş eline aldy, hudaýy çagyrdy, çiş Depegözün gözüne şeýle basdy kim, Depegözün gözi kör boldy. Ol şeýle nagra urdy, haýkyrdy kim, daglar-daşlar ýañlandy.

Beset syçrap goýun arasyna, gowaga girdi. Depegöz Besediň gowakdadygyny bildi. Ol gowagyň agzyny aldy, bir aýagyny gapynyň bir ýanyna, bir aýagyny bir ýanyna goýdy. Aýdar:

– Eý, goýun başçylary, erkeç, birin-birin gel, geç! – diýdi.

Erkeçler bir-bir geçdiler. Ol erkeçleriň her biriniň başlaryn sypady. «Toklujyklar – toklujykdyr döwletim – sa-
kar, goç, gel, geç!»

Bir goç ýerinden galdy, gernip silkindi.

Beset derrew goçy basyp, bogazlady, derisini ýüzdi. Guýrugy bilen başyny derisinden aýyrmady, içine girdi. Depegözün önüne geldi. Depegöz bildi kim, Beset deriniň içindedir. Aýdar:

– Eý, sakar goç, sen meniň nirämden heläk boljagymy bildiň. Men seni gowagyň diwaryna şeýle bir çalaýyn, guýrugyň gowagyň diwaryny ýaglasyn!

Beset goçuň başyny Depegözün eline tutdurdy. Depegöz onuň buýnyzyndan berk tutdy, ýokaryk göterjek bolanda, buýnuz deri bile elinde galdy. Beset Depegözün satanynyň arasyndan syçrap çykdy.

Depegöz buýnuzy göterip ýere çaldy. Aýdar:

– Oglan, gutuldyňmy?

Beset aýdar:

– Taňrym gutardy.

Depegöz aýdar:

– Ýeri oglan, meniň şu barmagymdaky ýüzügimi al, barmagyňa dak, saňa ok we gylyç kär etmesin!

Beset ýüzügi alyp, barmagyna geçirdi.

Depegöz:

– Oglan, ýüzügi dakyndyňmy? – diýdi.

Beset aýdar:

– Hawa, dakyndym.

Depegöz Besede tarap topuldy, hanjar bile çaldy. Emma Beset syçrap, bir ýan gapdal baryp durdy. Ol gördi kim, ýüzük ýene Depegözün aýagynyň astynda ýatyr.

Depegöz:

– Gutuldyňmy? – diýdi.

Beset:

– Taňrym gutardy! – diýdi.

Depegöz aýdar:

– Eý, oglan, şol gümmezi gördüňmi?

Beset:

– Hawa, gördüm – diýdi.

Depegöz:

– Meniň şol gümmeziň içinde hazynam bar, ony gojalar almasynlar, bar möhürle! – diýdi.

Beset gümmeziň içine girdi. Gördi kim, altyn pullar ýyglypdyr.

Beset özüniň nirede duranyny unutdy.

Depegöz gümmeziň gapysyny aldy. Aýdar:

– Gümmeze girdiňmi, Beset?

– Girdim – diýdi.

Depegöz:

– Men seni şeýle bir çalaýyn, gümmez bile birlikde dagap gider sen! – diýdi.

Beset haka ýalbardy. Gümmeziň ýedi ýerinden gapy açyldy, birisinden daşary çykdy.

Depegöz gümmeziň içine elini aýlap urdy weli, gümmez astyn-üstün boldy.

Depegöz:

– Oglan, gutuldyňmy? – diýdi.

Beset:

– Taňrym gutardy! – diýdi.

Depegöz aýdar:

– Ýigit, saňa ölüm ýok. Sen şol gowagy gördüňmi?

Beset aýdar:

– Gördüm.

Depegöz aýdar:

– Onda iki gylyç bar, biri gynly, biri gynsyz. Ol gynsyz meniň başymy keser. Bar getir, meniň başymy kes!

Beset gowagyň gapysyna bardy. Gördi, bir gynsyz gylyç durmaz, aşak-ýokaryk iner, çykar.

Beset aýdar:

– Men muňa ýapyşmaýyn – diýip, öz gylyjyny çykardy, eltip gylyjyň aşagyna tutdy. Ony hem iki para etdi. Ol ýaýyny eline alyp, ok bilen ol gylyjyň asylyp duran zynjyryny urdy, gylyç ýere düşdi, gömüldi. Gylyjy gynyna sokdy, ol gylyjyň baljagyndan berk tutdy.

Geldi, aýdar:

– Ýeri, Depegöz, niçik sen?

Depegöz aýdar:

– Ýeri, oylan, sen heniz hem ölmediňmi?

Beset aýdar:

– Taňrym gutardy.

Depegöz aýdar:

– Saňa ölüm ýok eken!

Depegöz gygyryp söýleşmiş, göreliň, ne söýleşmiş.

Aýdar:

– Gözüm-gözüm, ýalňyz gözüm,
Men ýalňyz göz bile sen oguzu syndyrmyşdym.
Ala gözden aýyrdyň, ýigit, meni,
Datly jandan aýyrsyn, kadyr seni!
Beýle çeker men göz muňyny,
Hiç ýigide bermesin kadyr taňry göz muňyny!

Depegöz ýene aýdar:

– Galarda, goparda, ýigit, ýeriň niredir?
Garaňky gijede azaşsaň, ümüň nedir?
GaBa baýdak göteren hanyňyz kim?
Göreş günü öňden depen alpyňyz kim?
Ak sakgally babaň ady nedir?
Alp äre adyny ýaşyrmak aýyp bolar.
Adyň nedir, ýigit, diýgil maňa!

Beset Depegöze söýleşmiş, göreliň, hanym, ne söýleşmiş:

– Galarda, goparda, ýerim günorta, garaňky gijede
azaşsam, ümüm alla, gaba alam¹ göteren hanymyz Baýan-
dyr han, göreş günü öňden depen alpymyz Salyr Gazan, atam
adyn sorar olmaň, Gaba Agaç, enem adyn sorasaň Kagan Ar-
slan, meniň adym sorasaň, Oraz ogly Besetdir.

Depegöz aýdar:

– Indi ikimiz dogan ekenik, maňa gyýma!

Beset aýdar:

¹ Alam – baýdak.

– Eý akmak, ak sakgally atamy agladyp sen,
Garryja ak bürenjekli enemi bozladyp sen,
Garyndaşym Koýany öldürip sen,
Akja ýüzli ýeňňemi dul eýlemiş sen,
Duşmanym! Seni gara polat, uz gylyjym tartmynça.
Gapyl-görkli başyň kesmeýençe, alja ganyň ýer
ýüzüne dökmeýänçä.

Gardaşym – Koýanyň ganyn almaýança, goýmanam.

Depegöz hem bu ýerde söýlemiş, aýdar:

– Galkyban ýerimden turam diýerdim.
Ýañadan doganym gyram diýerdim.
Bir göz adam etine goýam diýerdim.
Galyň oguz begleri üzrümä ýygylyp gele
diýerdim.
Gaçyban salahana gaýasyna girem diýerdim,
Agyr manjanak daşyn atam diýerdim.
Inip daş başyma düşüp, ölem diýerdim,
Ala gözden aýyrdyň, ýigit, meni,
Datly jandan aýyrsyn kadyr seni!

Depegöz bir dahy söýlemiş. Aýdar:

Ak sakgally gojalary aglatmyşam,
Ak sakgalyň gargyşy tutdy ola, gözüm, seni,
Ak bürenjekli aýallary köp aglatmyşam,
Göz ýaşy tutdy ola, gözüm, seni.
Ýañagy gararan ýigitjikleri köp iýmişem,
Ýigitjikleri tutdy ola, gözüm, seni,
Eljagazy hynaly gyzjagazlary köp iýmişem.
Gargyşlary tutdy ola, gözüm, seni...
Eýle kim çekerem göz muňyny,
Hiç ýigide bermesin kadyr taňry göz muňyny!
Gözüm-gözüm, eý, gözüm, ýalňyz gözüm!

Beset gaharly ýerinden tura geldi. Bugra kimin Depegözi
dyzynyň üstüne çökerdi. Depegözünň öz gylyjy bilen boýnuny
ordy. Dildi, ýaý kirşin dakdy, süýreý-süýreý gowak gapysyna

geldi. Ýüňli goja bilen Ýapagly gojany ogza gönderdi. Ýerli-
ýerden gyr atlar münübän ýörüşdiler. Galyň oguz illerine habar
geldi. At agyzly goja Orazyň öýüne çapar geldi. «Byşluk, ogluň
Depegözi depeledi!» diýdi. Galyň oguz begleri Depegözün bol-
lan gaýasyna geldiler. Depegözün başyny oba getirdiler.

Dädem Gorkut gelip, şatlyk çaldy. Gazi erenler başyna
näme geldigin aýdyp berdi hem Besede alkyş berdi:

– Gara daga indiginde aşyt bersin, derýa-suwlardan geçit
bersin!

Ärligiň bile gardaşyň ganyny aldyň.

Galyň oguz beglerini mundan gutardyň.

Kadyr alla ýüzüňi ak etsin, Beset! –
diýdi.

Soraglar:

1. Oguzlaryň oturýan obasyna duşman dökülende, nähili
waka ýüze çykýar?
2. Depegöz nämeden emele gelýär?
3. Depegöz nähili jandar bolup ýetişýär?
4. Onuň zulumyndan nähili ýol bilen dynýarlar?
5. Besediň edermenligine siz nähili düşüňärsiňiz?

Türkmen halk döredijiliginiň taryhynda «Gorkut ata»
kitabynyň aýratyn orny bardyr. «Gorkut ata» gadymy türk-
men eposy bolup, ol «boý» diýip, atlandyrylan birnäçe
özbaşdak hekaýadan ybaratdyr. Her bölüminiň özbaşdak
many-mazmuny bolsa-da, Gorkut atanyň obrazy onuň her
bir bölümünde aýratyn orun tutýar. Şeýlelikde, bu ýagdaý
eseri bitewileşdirýär, ony aýratyn bir epos hökmünde göz
öňüne getirmäge ýardam edýär.

«Gorkut ata» eposy käbir edebi çeşmelerde «Däde Gor-
kut kitaby» ýa-da «Kitaby Däde Gorkut» diýip atland-
yrylýar.

Gündogaryň käbir alymlary taryhda Däde Gorkut ýa-da
Gorkut ata atly uly bir şahsyň bolandygyny, «Däde Gorkut
kitabyny-da» şonuň ýazandygyny belleýärler.

Her niçik-de bolsa «Gorkut ata» – türkmenleriň ata-balary bolan gadymy oguzlaryň gahrymançylykly eposydyr. Onda türkmen halkynyň geçmiş taryhy-jemgyýetçilik, ykdysady, ahlak durmuşlary özüniň çeper beýanyny tapýar.

Eserdäki baş ideýa, tutuşlygyna alanyňda, gahrymançylykdyr. Bölümlerde türkmen taýpalarynyň keseki ýurt basybalyjylaryna garşy agzybirlik bilen alyp baran söweşlerinde mertlik, batyrgaýlyk görkezileri, Watany, il-güni berk durup goraýyşlary suratlandyrylýar. Eposda ýoldaşa – dosta wepalylyk, mertlik, gaýratlylyk türkmen ýigitlerine mahsus häsiýetler hökmünde görkezilýär.

Eserde aýal-gyzlaryň durmuşda tutýan ornuna hem aýratyn baha berilýär. Türkmen gelin-gyzlary erkekler bilen deň hatarda söweşýärler, ýoldaşa wepaly bolmagyň ajaýyp nusgasyny görkezýärler.

«Gorkut ata» eposy türkmen dessanlaryna mahsus bolan kyssa hem goşgy gatnyşykly düzülip, onuň kyssasynda wakalar beýan edilse, şygrynda gahrymanlaryň içki pikirleri ýüze çykarylýar.

«Gorkut ata» eposyny öwrenmekde hem ile ýetirmekde görnükli edebiýat taryhçysy professor Ý.E.Bertels bilen bir hatarda Ahmet Ahundow Gürgenli, Mäti Kösäýew, Sapar Ahally, Ata Rahmanow ýaly türkmen edebiýatçy alymlary uly iş bitirdiler.

Türkmenleriň «Gorkut ata» eposy X–XI asyrlara, hatda käbir bölümleri VI–VII asyrlara degişli bolup, türkmen halkynyň gadymy taryhyny, jemgyýetçilik gurluşyny, adat, ykdysady, ahlaky durmuşlaryny öwrenmekde bu eseriň örän uly ähmiýetli tarapy bardyr.

Soraglar we ýumuş:

1. «Gorkut ata» kitaby başga nähili atlar bilen tanalýar?
2. Eposyň baş ideýasy nämeden ybarat?
3. Eseriň düzülişi barada gürrüň beriň.
4. «Gorkut atany» öwrenmekde haýsy alymlaryň hyzmatlaryny bilýärsiňiz?

“GÖROGLY” EPOSY

Ar alyş

I

Hawa, «Täze küýzän suwy sowuk» diýipdirler. Görogly hem täze öýlenen ýigit. Ol toý enjamlaryny birkemsiz tutup, toýa gelen agyr märekäni abraý bilen sowandan soň, üç dokuz güne bolar ýaly harajaty Kösäniň eline berip, Agaýunus periniň haremhanasyna gaýdypdy. Päh, Köse zaňňaryň ýimese ölen ýeri, Göroglynyň beren üç dokuz günlük harajatyny ol bir dokuz güne-de ýetirmän iýip gutardy. Ýene bir gün, iki gün ol ýerden, bu ýerden nesýe-nowgan alyp oňdy. Soňabaka nesýä-de ötmedi. Seýtek Gyrmany dört-baş atla baş edip, Genjimiň sürüsinden üç-dört goýun getirmegi buýurdy.

Päh, Seýtek Gyрма hem özüňize belli, munuň ýaly ýumuş bolsa, onuň başga armany ýok. Ýagly gapyrganyň adyny eşitse, onuň gözi açylýar. Şonuň üçin ol bu ýumşy ýüzüniň ugruna bitirdi. Şonluk bilen Köse Genjimiň goýnundan baş-alty goýnuny iýdi.

Indi habary Genjim begden eşidiň. Päh, Genjimem nebsine ejiz zaňňar. Ol sürüsinden baş-alty goýnuň ýok bolanyny eşidip «Şondan hikmet ýetendir» diýip, Göroglynyň haremhanasyna baka ýöriberdi. Şol gaýdyşyna haremhananyň agzyna baryp çök düşdi, başyna geýen köne telpegini sömeldip, şol öňküleri ýaly sögünip, lagyrdap otr.

– Eý, Görogly zaňňar, hiý men senden gutulmanmy? Indi sen öz alajyňy özüň görjek ýagdaýyň ýokmy? Ynha, heleý alan ýigide bakyň-a, öýlenen ýigide bakyň-a! – diýip, zol zeýrendi. Ol biraz ýüzüni sallap oturandan soň, oýlanyp:

– Arap gelip, Gülendam ýeňňeňi äkitdi, namysyň o ýanda gidip ýatyr... zaňňar – diýip, gyjالاتly sögünip, lagyrdap öýüne gaýtdy.

Görogly baý agasynyň gylygyna ýetikdi. Genjimiň: «Men senden gutulmanmy, öz alajyňy özüň görjek ýagdaýyň ýokmy?» diýen sözlerine Göroglynyň gulagy

öwrenişipdi, emma bu sapar Genjimiň: «Arap gelip, Gülendam ýeňneňi äkitdi, ol namysyň o ýanda ýatyr...» sözi Göroglynyň ynjalygyny bozdy. Heniz Göroglynyň ýigit ýetmedik ýaş wagtynda, zalym Reýhanyň eden sütemi barha onuň ganyny gyzdyrdy. Göroglynyň namysy artyp, gaýraty joşa geldi. Ol:

– Al-la, meniň bu ýatyşym däl eken-ow – diýip, geýimini engine ýasgynjaň alyp, meýhanasyna bardy.

Köse zaňňaryň baýaky wäşiligi. Ol ýigitleri güldürjek bolup:

– Hä, Görogly, üç dokuz gün ýatjak diýmänmidiň? – diýip, yzly-yzyna sugşurdy.

Görogly:

– Ýok, Köse... bir waka ýadyma düşdi.

– Haýsy waka ýadyňa düşdi?

– Bir mahal Reýhanarap gelip, Gülendam ýeňnemi äkidipdi... Indi men... ertir atymy eýerläp gelerin, sizem ýol şaýyňyzy tutup, ugramaga taýýar bolup oturyň – diýdi.

Göroglynyň ýigitleri ertir turdular. Çay-paý içip, ýol şaýlaryny tutup durdular. Görogly gelenden soň, ýola düşdüler. Görogly menzil-menzil, salkynma-salkyn çay içip, çilim çekip, düşläp barýar. Her düşen ýerinde:

– Bir nesihatym bar, saňa aýdaýyn – diýip, Köse Göroglynyň ýanyna gelýär. Munuň bir gep tapyp galjak bolýanyny Görogly aňyp:

– Aýtma, gerek däl – diýip atlanýar.

Köse her menzilde şeýde-şeýde, halys Göroglynyň beýni-sine düşen gurt ýaly boldy. Ýene bir menzile baryp düşende:

– Görogly, aýdaýyn – diýip, ol ýene gaýtalady.

Görogly:

– Köse, men-ä ýaşuly diýip, seni sylajak bolýan welin, emma seniň gady-gudyň köpelyär. Şu boluşly adamlara köneler: «Ulalyp oňalman geçen» diýip, bilip aýdýan eken-ow – diýdi.

Köse sesine suw sepilen ýaly bolup, torsarylyp, öýkeläp, Göroglynyň ýanyndan turup gitdi. Ol meýdanda... atyny

suwa ýakan bolýar, iým beren bolýar, gezip ýören ýerinde özbaşyna hüňňürdeýär:

– Biz munuň atasyna geňeş berýärdik, babasyna geňeş berýärdik, öňki ötenler bizden geňeş sorayardy, indiki ýaş kiçilere: – Bir gürrüňimiz bar diýip, ýanyna barsaň, özüňe akyl öwreden bolýa. Indi bulardan şu-da biziň görjegimiz – diýip, dynman hüňňürdedi.

Görogly Kösäň inňirdisine çydap bilmän, öz içinden: «Bu atany-babany ara salyp ýör, gel, näme habary bolsa aýtsyn-da dynsyn-la» diýip, pikir etdi-de:

– Munda gel, Köse, hany aýt, näme habaryň bolsa – diýip gygyrdy.

– Habarymyzy aýtsak, sen nirä barýarsyň?

– Men Reýhanyň üstüne barýan.

– Ol saňa näme diýdi, näme iş etdi?

– Reýhan gelip, Gülendam ýeňňemi äkitdi.

– Gülendam ýeňňeni äkidende, kyrk-elli sany atly bilen gelip äkitdimi? Ýa ýekeje özi gelip äkitdimi?

– Hawa, ýeke özi.

– Eýsem, sen onuň üstüne ýygyn gurap barýarsyň-la. Sen Görogly, şuny bil, eger sen biziň bilen baryp aryňy alsañ, ol saňa:

– Hä, zaňnar Görogly, men seniň Gülendam ýeňňeni ýekeje özüm alyp gaýtdym, sen kyrk-elli jalataýa arkaňy diräp aryňy alypsyň, toprak başyňa zaňnar – diýse, sen oňa näme diýersiň? Onda bu ýanynam özüň bilýärsiň-dä, Görogly – diýdi.

Görogly Kösäniň maksadyna düşünýärdi. Şeýle-de bolsa, onuň aýdanyny makul görüp, biraz pikir etdi-de:

– Şeýle-ow şol, Köse, şu aýdanyň çyn-ow – diýip, onuň bu sözüni makul bildi.

Kösäniň gürrüňi Handan batyra ýakmady, ol Görogludan galmak islemeýärdi. Şonuň üçin ol paýhaslylyk bilen başyny galdyryp:

– Görogly aga, ar-namys üçin duşman bilen göreşjek ýigitleriň az däl. Ynha ýigitler: «Il-ulsuň bähbidi üçin gi-

dip, näme etmeli bolsa, biz bar» diýýär. Goý, Köse dagy galsa galybersin, emma seniň bilen gitjek – diýdi.

Onda Görogly:

– Handan batyr, siz meniň gözümiň guwanjy, arkamyň daýanjysyňyz, «Hatarda iner bolsa, ýük ýerde galmaz» diýipdirler. Siziň ýaly inerlerim barka, men dünýäde hiç zadyň gamyny iýmen, ýeri gelende aýy kimin asylmagy, ýolbars deýin topulmagy oňarýan ýigitleriň ýolunda men hem şu başymy bermäge taýyn. Beglerim, Handan batyr, men size ynanýaryn, meniň öli ýerimde – öli, diri ýerimde – diridigiňizi bilýärim. Emma men bu zaňnar Reýhanyň üstüne topar tutup barmaga namys edýärim, şoň üçin siz zyyňyza gaýdaýyň. Men üstüme sürnen zalymyň jogabyny bu gezek ýeke özüm bereýin – diýip, erkine goýman, Handan batyry ýanyndaky ýigitleri bilen razy etdi, soňra Kösä ýüzlenip:

– Sen, Köse, ýigitler bilen zyyňa gaýdyber – diýdi.

Şeýlelik bilen Köse dagy yzlaryna dönüp, Çandybile baka gaýdyberdiler. Handan batyr hem Görogly bilen hoşlaşyp zyzyna öwrüldi. Handan batyryň gahary gelipdi. Onuň gaşlary çytylyp, ýüzi-gözi gamaşdy. Durup bilmän, başyny galdyrdy-da:

– Size ar-namyssyz adam diýerler. Ajy gök çayyň, ýagly ýahnanyň başynda-ha öňüňize adam geçirmeýärsiňiz. Edermenlikde Rüstem, sahylykda Hatam bolup gürläýärsiňiz. Köneler: «Dost geňeşde, ýigit söweşde belli» diýip, bilip aýdan ekenler. Sizem, ynha, bu tilki sapalagyny atyşyňyz bilen Göroglä nähili dostdugyňyzy bildirdiňiz – diýip igendi.

Indi habary Görogly begden eşideliň!

Görogly «Ýekäniň ýarany hudaý» diýip, basdy ata gamçyny. Ençeme çöllerden aşyp, şol gidişine Gazal derýasynyň boýuna bardy. Derýanyň boýunda Görogly Gy-ratyna garap, baş keleme söz aýdar gerek, gör-bak näme diýýär:

Gurbanyň bolaýyn, janym Gyratym,
Gazal derýasyndan geçer günüňdir.
Dünýäde zynatym, güýjüm-kuwwatym,
Algır laçyn kimin uçar günüňdir.

Ýalmanyp-ýalmanyp seriň towlaýyp,
Meni guwandryp, könlüm çaglaýyp,
Dokuz menzil ýoldan ganym awlaýyp,
Säher ýeli kimin geçer günüňdir.

Ýedi ýaşda ganatlaryň bitildi,
Käse kimin iki gözüň açyldy,
Galam kimin gulaklaryň çatyldy,
Aýak kakyp, agzyň açar günüňdir.

Eý janawar, kamatyňa guwandym,
Gurbanyň bolaýyn, al meniň pendim,
Senden özge bolmaz meniň perzendim,
On baş günlük ýola gaçar günüňdir.

Görogly diýr, ýyglap efgan eýledim,
Men gara bagrymy birýan eýledim,
Zürýat dilemedim, seni diledim,
Indi bu derýadan geçer günüňdir.

Görogly atynyň boýnuna bir kakdy welin, Gyrat asmana uçan ýaly bolup zyňdy. Kyrk gez derýanyň hol beýlesine düşdi. Görogly wagty hoş bolup, ýene ýola rowana boldy. Gepiň gysgasy, Görogly atyny sürüp, uzak ýollary sökdi. Ahry sorap-idäp Reýhanarabyň bolýan şäherine baryp, bir adamdan:

– How, aga, bu günler Reýhanarap näme pişe başynda gezýär?– diýip sorady. Onda ol adam:

– Ýagşy ýigit, Reýhanarabyň pişesi: üç aýlap bagşy aýtdyryp, surnay çaldyryp, nagara urduryp, tebil kakdyryp, masgarabaz oýnadyp, saz-söhbət gurap bezmde bolýar. Onsoň garnyny doýrup, üç aýlap uklaýar. Ol düýn saz-söh-

betini gutaryp, garnyny doýrup ýatdy. Şu wagtlar ukudadyr. Onuň şundan başga pişesi ýok, oglum – diýdi.

Ukuda diýen sözi eşidenden soň, Görogly gaýgysyz sürüp ötägitdi. Reýhanarabyň galasynyň arka ýüzünden baryp, uly çarbagyň derwezesinden girdi. Görse, bagyň içinde güller açylyşyp, bilbiller jak-jak urup saýraşýar. Görogly şol ýerde ýeňnesini ýatlap, baş keleme söz aýdar boldy:

Uzak ýerden sorap geldim,
Gam bilen gamhana boldum,
Ne habar, ne nyşan bildim,
Bu taýa ýeňnem geldimi?

Alys boldy meň mekanyň,
Aýralykdan köýdi janym,
Käbäm enem mähribanyň,
Bu jaýa ýeňnem geldimi?

Görogly, kysmatym ýaman,
Ýedi ýyldyr çekdim efgan,
Ne habar boldy, ne nyşan,
Bu taýa ýeňnem geldimi?

Görogly sözünü tamam etdi. Bagyň bir tarapyndan öz işleri bilen barýan hyzmatkär çorular Göroglyny gördüler. Kenizler onuň golaýyna baryp:

– Eý, ýigit, seniň sesiň ýaman zaryň çykýar-la, sen näçün aglar sen? – diýip soradylar. Göroglynyň ýüregi joşup, olara garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Bu бага seýle gelenler,
Indi jebir jana boldy.
Didäm üzre akan ganlar,
Göz ýaşym rowana boldy.

Men бага geldim nar üçin,
Köp ygtakadym bar üçin,
Çykmyşam bir naçar üçin,
Örtendi, perwana boldy.

Gezsem gerek ilden-ile,
Derdim köpdür, yokdur hile,
Gaýgy bary meniň bile,
Goşuldy, gamhana boldy.

Görogly, ýeňňeňi ýat eýle,
Onsuz бага барма сеýле,
Kysmatym ýazyldy şeýle,
Görmegim gümana boldy.

Görogly çorulara öz halyny beýan etdi. Göroglynyň nalyşyny eşidip, hyzmatkär çorular hem gamgyn boldular.

– Bu biçäräniň hem biziň ýaly ýat ýerlere düşen naçary bar eken, her kimiň gaýgysyny alla asan etsin-dä – diýip, gynana-gynana çykyp gitdiler.

Görogly hem Gyratyny assa-assadan sürüp, töwerek-daşyna seredip, olaryň giden ugruna baka gidiberdi.

Indi habary бага gelip-giden kenizlerden eşidiň.

Bu kenizler Reýhanarabyň çorularydy. Olar derrew baryp: «Bagda şeýle-şeýle bir bagşy ýigit bar» diýip, Gülen-dama habar berdiler.

– Ol kim bolarka janlarym – diýip, kir ýuwup oturan yerinden diňirgendi, özüniň geşmişini gözünüň önüne getirdi, eli bilen ulaldan Röwşen jany ýadyna düşdi. Häzir ol suw gabyny alyp, howzuň başyna gaýtmagy ýüregine düwüp oturybersin.

Indi habary Görogludan eşidiň.

Görogly şol aýlanyp ýörşüne bagyň içindäki howzuň boýuna bardy, gorse, howzuň boýunda, şasypanyň üstünde alaň ýatan ýaly bolup bir zat ýatyr. Onuň horruлдysyndan dag-daş lerzana gelýär.

– Päh, zaňnar, ýer ýüzünde Reýhan diýen bar bolsa, megerem, şu bolara çemeli, men muny oglankam görüşim, ýaş wagtymda bu zaňnaryň sypatyna-da syn etmändirin – diýip, Görogly atyndan düşüp, Gyraty gülmyhda bent etdi. Ýuwaş-ýuwaş ýöräp, usul bilen Reýhanyň ýanyna bar-

dy. Baryp ýagşy syn etse, Reýhanarabyň üstünde segsen goýnuň derisinden possuny bar, kyrk goýnuň derisinden tikilen telpegini hem bu ýan gapdalynda goýupdyr, telpegi bir ýana, possuny bir ýana taşlap änetse, sakgallary kelle urlan gara söwut ýaly, agyzlary dagyň gowagy ýaly, myrtlary kürräň guýrugy ýaly, burny susak ýaly, gözleri guýy ýaly, gulaklary tutaç ýaly, gaşlary bir tutam, kellesi tamdyr ýaly, ýagyrnysy baş gez, gursagynyň tüýleri oruma ýeten arpa kimin şemal bilen şagyr-şagyr ses berýär.

Reýhan zaňňaryň hiç zatdan habary ýok. Ol bir beýik sekiniň üstünde ullakan güjümiň aşagynda, dokuz gabat çymylgan taşlap, başujuna dokuz tekýe, aýagujuna baş tekýe taşlap, çin arkan düşüp, erniniň suwuny akdyryp ýatyr. Her demini alanda güjümiň ýapraklary çagşyl-çagşyl ses edýär.

Görogly:

– Uklap ýatan zaňňary namartlyk edip öldürmäýin-le, her haçan tursa, atymyň yzyny görsün – diýip, üç mertebe atyny onuň töwereginden aýlady.

– Güýjümi Reýhan hem görsün – diýip, bir ýogyn agaja ok atdy. Okuň ýarysy aňry geçip duruberdi.

Ondan soň Reýhanyň haremhanasynyň işiginden geldi. Haremhananyň işiginde Gülendäm başyny aşak salyp pikir derýasyna gark bolup, Reýhanyň geýimlerini ýuwup otyr. Görogly salam berdi. Gülendäm başyny galdyryp seretse, ynha, Gyratyň üstünde bir päkize ýigit otyr. Görogly ýeňnesini çalarak güman edip, salam beripdi, emma Gülendäm ony Görogludyr diýip, gümanam etmedi. Aýrylyşandan bäri ýedi ýyldanam köp geçipdir. Görogly bolsa döw ýaly ýigit bolup ýetişipdir, tanar ýaly däl. Her zat-da bolsa, gözüne yssy görnüp, Gülendäm ýerinden turdy-da, onuň atynyň daşyndan birki gezek aýlandy:

– Eý, mähirli, nowjuwan, gerçek goç ýigit, sen bu ýurduň perzendine meňzemeýärsiň, meniň gözüme yssy göründiň. Sen haýsy ýandan bolar sen, nireden gelip, nirä barar sen? Bu ýerlere nireden perwaz edip düşdün? – diýip, delminip, baş keleme söz aýdar gerek. Gör-bak, näme diýýär:

Ýaş nowjuwan, iki çeşmim, çyragym,
Başyňa döneyin, nirden bolar sen?
Bu ýerlerde ýokdur meniň gamhorym,
Gurbanyň bolayyn, nirden bolar sen?

Nowjuwanym, meniň eşitgin sözüm,
Aglaýa-aglaýa gan boldy gözüm,
Seni görüp, bu gün ýitirdim özüm,
Sözle, janym, maňa nirden bolar sen?

Men bir garyp naçar, köp bolar kylym,
Jebri-jepa bilen solupdyr gülüm,
Özüň haýsy ýandan, kim sen bilbilim,
Sözle, gurban olam, nirden bolar sen?
Maňa diýgil, eşideýin sözleriň,
Nä sebäpden ýaşa doldy gözleriň,
Älemi ýagtyldar taban ýüzleriň,
Rastyňy diý, janym nirden bolar sen?

Uzak ýerden gelen eziz myhmanym,
Saňa gurban bolsun bu şirin janym,
Sözüň eşitmesem bolmaz kararym,
Sözle, nowjuwanym, nirden bolar sen?

Gülendam diýr, gopdy başymda duman,
Iýdigim zäherdir, çekdigim pygan,
Bir garyp men, boldy kysmatym ýaman,
Gurbanyň bolayyn, nirden bolar sen?

Gülendam gözýaşyny döke-döke sözünü tamam etdi. Görogly oylan wagtyndaky başyndan geçen horluklary ýadyna salyp, hapa bolup bozuldy. Ýeňňesiniň özüni tana-
maýanyny aňyp: «Indi muňa özümi tanatmagym gerek» diýip, goluna sazyny alyp, gelşini beýan edip, baş keleme söz aýdar gerek:

Agalamagyn, gamda galan naçarym,
Tekeli-türkmenli ilden bolar men.
Nesip bolsa, bagly ýoluň açaram,
Gazal derýasyndan, silden bolar men.

Ýedi ýyldyr gözüm ýaşy sil boldy,
Aglay-aglaý ýürek-bagrym gan boldy,
Ezelden kysmata ýazylan geldi,
Tekeli-türkmenli ilden bolar men.

Könlüm şatdyr bu gün Gyrat üstünde,
Aňsa döwüşer men meýdan pestinde,
Jan berer men ar-namysyň üstünde,
Tekeli-türkmenli ilden bolar men.

Pirim Şahymerdan – mertleriň merdi,
Gol göterip bize bir pata berdi,
Men özüm bir gerçek Aly şägirdi,
Tekeli-türkmenli ilden bolar men.

Görogly sözünü tamam etdi, emma Gülendam ýene ony tanap bilmedi.

– Eý, oglum, sen tekeli-türkmenli ilden bolsaň, men hem şol ýerde boldum. Ýedi ýyl bäri zalymyň golunda bendiwan bolup gezip ýörün. Hany aýt, göreýin. Meniň emjek süýdüni bermesem-de, el süýdüni berip terbiýelän ýetimegim galypdy. Şony, oglum, sen görmediňmi? Ol öldümi? Ýa barmy? – diýip, Görogludan Göroglyny sorap:

«Meniň Göroglymdan habar ber» diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Türkmeniň ilinden gelen gardaşym,
Körpe guzým – Rövşen jandan bildiňmi?
Bu gün görsem, gurban ederdim başym,
Howandarym Görogludan bildiňmi?

Bu gün gelip açdyň ýürekde bendim,
Görogludy meniň ýalňyz perzendim,

Şirinim-şekerim, nabadym-gandym,
Howandarym Görogludan bildiňmi?

«Käbäm enem!» diýip, golum tutardy,
Basan yzlaryma togap ederdi,
Gaty ýaýyn çekip türgen atardy,
Esrik nerim Görogludan bildiňmi?

Biziň jaýlar almalydyr, narlydyr,
Kysmat ýaman, peýşanamyz şorludyr,
Ýedi ýaşdan namyslydyr, arlydyr,
Şol namyslym Görogludan bildiňmi?

Gülendam diýr, munda başym bendedir,
Aýralygyň dagy janu-tendedir,
Ýedi ýyldyr, bar umydym şondadyr,
Howandarym Görogludan bildiňmi?

Gülendam sözüni tamam etdi.

Görogly munuň tanaman duranyny anyk bildi-de: «Gel, şuna bolşuny aýdaýyn, özümi tanadaýyn» – diýdi:

– Eý, ýeňňe, şol garaňky görden ýagtylyga çykan Röwşeniň, ýedi ýaşynda senden aýra düşen heserdeşiň mendirin – diýdi.

Gülendam biçäre şatlygy ýüregine sygman, begenjinden çaşyp ýykyldy, agyr göwre ýere degende güpläp ses etdi. Göroglam ýeňňesiniň sessiz-ünsüz özünden gidip, çaşyp ýatanyny görüp, pikir derýasyna gark boldy:

– Bu biçäre Göroglyny görüp ölsem armanym ýok diýip, maksat tutan eken, indi men munuň meýdini äkidermikäm? – diýip, haýran bolup durdy, emma biraz salymdan soň, Gülendam gözünü açyp, özüne geldi, tirsegine daýanyp turdy-da:

– Heý-waý, meniň ýeke-ýalňyz howandarym – Göroglymmy sen? – diýip, oňa baka topuldy.

Görogly hem begenip, atyndan düşüp, ýeňňesi bilen görüşdi. Gülendam Göroglynyň daşyndan üç mertebe aýlanyp, maňlaýyndan ogşady.

Gülendam görşüp bolandan soň, ýene oturjak boluberdi. Onda Görogly:

– Oturma, ýeňňe, derrew mün atyň syrtyňa! – diýdi.

Emma Gülendam aýagynyň astynda ýatan çöpi aldy-da, ýeri dyrmalap oturyberdi, gözüne ýaş aýlap başyndan ötenleri bir laý ýatlady.

Görogly:

– Ata mün, ýeňňe jan, saňa näme boldy beýdip otyrar ýaly? – diýip sorady. Gülendam başyny aşak salyp oturan ýerinde boljak-geljegi bir laý gözünüň öňüne getirdi. Ol pikir derýasyna gark bolup oturşyna, Göroglynyň howlugýandygyny-da duýmady. Soň Gülendam başyny galdyryp:

– Eý, oglum, Rõwşen jan, ýör diýýärsiň, men neneň gideýin, ne ýüz bilen Çandybile baráýyn? Rõwşen jan, meniň indi boljagym bolup, boýam synypdyr. Indi meni bu jaýymdan gozgama, goý, men şu ýerde öleýin – diýip, hamsygyp göz ýaşyny taýly gezek sylup goýberdi.

– Ýok, bolmaz, gitmeseň bolmyýa, ýeňňe jan!

– Rõwşen jan, saňa bir gep bar, sen şu wagtlar meni äkitseň bu betbagt bilen ýene bir ýerde sataşaysaň: «Heý, zaňnar, Rõwşen, sen Gülendam ýeňňeňi... garrap sandan galandan soň äkidip, arym jaýyna düşdi diýip gezip ýörmüň? Kempiri bäri kow» diýer, ol wagt seniň ýüregiň ynjar – diýdi.

Gülendamyň bu sözi Rõwşene makul göründi.

– Eýsem, bu işiň geňesini özüň ber, ýeňňe jan – diýip, ýeňňesine maslahat saldy.

Gülendam:

– Eý, oglum, munuň geňesini men bersem, ar-namysym ýerine düşsün diýseň, onuň öňki heleýinden galan ýeke gyzy bar, şondan başga hiç bir perzendi ýok. Şonuň üçin ol gyz ýetişen hem bolsa, ony äre bermäge gözi gyýman saklap otyr. Şu wagt ýigrimi baş ýaşyna barypdyr. Yüzleri aý ýaly, gyzyl güle taý ýaly, gara göz, galam gaş, ýuka dodak, hünji diş, gözi sürmeli, boýny düwmeli, gaşyna

wesme çekip, saçyna gülap döküp, al-ýaýyl geýnip, бага сеýле çykan wagtynda, görenler onuň yşkynda el göterip bilmeýärler. Adyna-da Bibijan diýýärler. Men şonuň ugruny tapyp, seniň ardyňa mündürüp bilsem, onda sen Reýhanyň ýürek ýagyny üzýärsiň. Seniň aryň ýerine düşýär. Indi men şol gyzy getirip, Reýhanyň «Suw ber» diýşi ýaly saňa suw berdireýin. Sen ony atyň syrtyna çek-de ýöräber, şonda aryň ýerine düşer – diýip, Görogla akyl berdi.

– Maslahat, ýeňňe jan!

– Onda sen şu ýerde duruber bakaly – diýip, Göroglynyň sazyny eline alyp, Bibijanyň ýanyna baka ugrady.

Soraglar:

1. Bu bölüm nähili waka bilen başlanýar?
2. Genjim beg Görögla näme diýýär?
3. Köse näme üçin Görogludan galmak isleýär?
4. Görogly bilen Arabyň arasynda näme üçin gapma-garşylyk döreýär?
5. Görogly Araby näme sebäpli uklap ýatyrka öldürmeýär?
6. Görogly Gülendam ýeňnesini nähili tanaýar?
7. Ýeňnesi Gülendam Görögla nähili nesihat berýär?

II

Bibijan hem kakasy ýaly ukusyna agyrdy. Ol bir uklasa, ýedi gije-gündiz uklardy. Uklamasa-da ýedi gije-gündiz gezer ýörerdi. Röwşeniň baran günü onuň ýatanyna üç gije-gündiz bolupdy. Gülendam sazyny iki gulakdan düzdi. Gyzyň başujunda oturdy. Ony turuzjak bolup, sesiniň ýetdiginden gygyryp, şu dessany aýtdy:

Bagynda bir gül açyldy,
Tur, Bibijan, turgul indi.
Ýar tapyşar wagtyň geldi,
Tur, Bibijan, turgul indi.

Bir aşyk arzuwuň çeker,
Gözlerinden gan-ýaş döker,

Lebleri gant bilen şeker,
Tur, Bibijan, turgul indi.

Geýinip atlaz-daraýy,
Ýüzleriň gijäniň aýy,
Sensiň perileriň taýy,
Tur, Bibijan, turgul indi.

Seniň gülüň asla solmaz,
Geldim, oýatmasam bolmaz,
Gülendam senden el üzmez,
Tur, Bibijan, turgul indi.

Gülendam sözünü tamam etdi weli, Bibijanyň gulagyna bir owaz eşidilen ýaly boldy, emma düýşüliginem bilmedi, huşulygynam bilmedi. Arkan ýatyp bir gerindi. Egnine geýen dokuz gat köýneginiň tylla düwmeleriniň her haýsy bir ýana paýrap gitdi.

Ondan soň Gülendam: «Men muny nädip oýadarkam» diýip, nirede agyrjak ýeri bolsa, tutup mynçgalap başlady. Gyz hiç hereket etmedi. Gülendam ýene eline sazyny alyp, tarlary düzüp, gyzyň gulagyna golaý oturyp, baş keleme söz aýdar gerek.

Eý Bibijan, diňle indi sözümi,
Gül açyldy, tur, şikara gideli.
Indi bizden öwürmegin ýüzüňi,
Bibijanym, tur, şikara gideli...

Beýle gaflat bilen bolma bikarar,
Şol oglan ölinçä, arzuwyň çeker.
Seniň bilen bu gün eýleşek şikar,
Bibijanym, tur, şikara gideli.

Bagban geldi бага, köp mahal ötdi,
Hijr odunyň közi bu jana ýetdi,
Gün günorta bolup, gijigip gitdi,
Bibijanym, tur, şikara gideli...

Gülendam sözünü tamam etdi. Bibijan bu gezek gözünü ýalpa açdy. Tirseğine galyp seretse, ýanynda ýeňňesi dur.

– Hä, ýeňňe jan, näme işläp ýörsüň? – diýip sorady.

Gülendam:

– Ýok, Bibijan, ýaňy daş işikde ataň geýimlerini ýuwup otyrdym, bir atly-ýaragly, gerçek goç ýigit telpegini çekgä goýup: «Ýeňňe, bir suw ber» diýip sorady.

– Bu ýigrenji kirim bilen suw bersem ýüregi almaz – diýip, göwnüme geldi.

– Gel, şuny Bibijana aýdaýyn, bejerip, bezenip, şuňa bir suw berse, tebähedi alar hem: «Arabystan ilinde şular ýaly owadan, ýetişen bir gyz gördüm» diýip, her meýlisde oturyşanda gürrüň eder diýip, seniň ýanyňa geldim, şoňa bir suw ber, Bibijan – diýdi.

– Şeýle bir owadan ýigit bolsa, ony bir görüp galmasam bolmaz, atam hem häzir ukuda ýatandyr – diýip, Bibijan ýerinden syçrap turdy-da, howul-halat saçyny darady, gaşyna wesme, gözüne sürme çekdi. Bukjasyny açyp, dessine egin-eşiklerini çalşyrdy, özüne zynat berip, üstüne gülap sepdi, dokuz perdäni hem ýüzüne tutup, ýuwaş-ýuwaşdan Göroglynyň ýanyna baka ugrady. Däliz bilen gelyärkä, heniz işikden çykmanca, Göroglyny gördi-de, barmagyny dişläp, işikde duruberdi. Görogly işikde barmagyny dişläp duran Bibijanyň jemalyny görüp, baş keleme söz aýdar gerek:

Garşymyzdan bir aý dogdy,
Gutly bolsun il üstüne.
Boldy ajap zamanalar,
Gadam goýsun ýol üstüne.

Gunça kimin gülleri bar,
Göz üstünde ýollary bar,
Bir ajaýyp hallary bar,
Halyn goýar hal üstüne.

Bir gyz geledir bezenip,
Süýnüp-sarkyp hem daranyp,

Gazma tygyny gezenip,
Hülle geýer şal üstüne.

Ýaryň bagyna gireli,
Bagyň gülüni tireli,
Sen gelmeseň, biz baraly,
Bar, çykyp dur, ýol üstüne.

Ýedi ýyldyr synam dagly,
Pir ýolunda boýnum bagly,
Nowhuruş oylan, Görogly,
Bir alla diýip, dön üstüne.

Görogly sözünü tamam edip, Gyratyň başyny gyza tarap dolady. Şol wagt Gyrat hem çarpaýa galyp, ajap bir oýun etdi. Bibijan ýylan gören ýaly bolup arkan-arkan çekilip:

– Eý, sen, tüýsi bozuk ýigit, meni razy etmän alyp gitjek bolýarmyň? Men seni atama aýdyp öldürderin – diýip, öýkeläp ýöräberdi.

Gülendam onuň yzyndan ýetip: «Ataň duýsa, gyrrar bizi» diýip töwella etdi. Bibijan-da «Men-ha gaýtmanam-gaýtmanam» – diýip jogap berdi:

Gülendam: – Gurbanyň bolaýyn, Bibijan,
Aýtma, ataň gyrrar bizi.
Maňa dardyr, bu giň jahan,
Aýtma, ataň gyrrar bizi.

Bibijan: – Göýber, meni, zalym ýeňňe,
Men-ä gaýtmanam-gaýtmanam.
Sen meni saljaksyň jeňe,
Asla gaýtmanam-gaýtmanam.

Gülendam: – Sensiz ýerde gül açylmaz,
Seniň gülüň hergiz solmaz,
Ýagşy ýamandan söz bolmaz,
Aýtma, ataň gyrrar bizi.

Bibijan: – Barman indi men ýanyňa,
Ot salma şirin janyňa,
Özüň baryp, suw ber şoňa,
Men-hä barmanam-barmanam.

Gülendam: – Gülendam diýr, al gyz pendim,
Sensiň meniň jiger-bendim,
Şirinim, şekerim, gandym,
Zalym ataň gyrrar bizi.

Bibijan: – Bibi gyz diýr, eý ýeňňe jan,
Düşdi köňlüme betgüman,
Şol oglanyň päli ýaman,
Asla gaýtmanam-gaýtmanam.

Bular sözlerini tamam etdiler.

Onda Gülendam:

– Barmasaň, bir içim suw ber! Bu ýigit tizräk gitsin.

Bibijan – diýdi:

– Ýok, ýeňňe jan, bu ýigidiň bolşy ýaman bozuk görüňär. Muňa suwuň-da bolsa, zadyň-da bolsa özüň ber, ýagşysy muny aman-sag, tizräk ugradaweri – diýdi:

– Bibijan, bu ýagşy ýigit, bir jam suw beräýsene – diýip, bu hem arkasyndan itiberip dur.

Şol halda Bibijan Görogla garap:

– Aýu, goç ýigit, sen bu ýerde kän durma, biziň peşşaplarymyz seni görseler, zaýa edip öldürerler, «Gitgin indi, demir donly, bu ýerden» diýip, Görogla garap, bir söz aýdar gerek. «Almaý gitmez demir donly, bu ýerden» diýip, Görogly hem jogap berýär:

Bibijan: – Habar bergin, ýigit, nirden geler sen,
Gitgin indi, demir donly, bu ýerden.
Haýsy ilden, haýsy ulusdan bolar sen,
Gitgin indi, demir donly, bu ýerden.

Görogly: – Meni sorsaň, geldim Çandybilinden,
Almaý gitmez demir donly, bu ýerden.

Aslym beýan etsem türkmen ilinden,
Almaý gitmez demir donly, bu ýerden.

Bibijan: – Gitgin indi, biziň iller duýarlar,
Goçaklarymyz ata rekäp goýarlar,
Duýsa seniň şirin janyň gyýarlar,
Gitgin indi, demir donly, bu ýerden.

Görogly: – Bäş menzilden Gyratymy çapar men,
Her menzile sermes guzy gapar men,
«Däh» diýemde, bäş kişini ýykar men,
Almaý gitmez demir donly, bu ýerden.

Bibijan: – Hanlaryň içinde hanlar hany sen,
Aşyk bolsaň, magşugyňy tany sen,
Sen pisint etmediň Bibijany sen,
Gitgin indi, demir donly, bu ýerden.

Görogly: – Beg Görogly aýdar: şirin sözlini,
Janym alan nerkes gara gözlini,
Goşa hally, aý dek ap-ak ýüzlini,
Almaý gitmez demir donly, bu ýerden.

Bu sözi aýdandan soň, Bibijan arkanjaklap:

– Gör, ynha ýeňne jan, munuň aýdan sözlerini gör, asla bu ýigitden gowulyk çykmaz. Eger maksadyň öldürtmek bolmasa, onda meni göýber – diýdi.

– Eý, gyzym, maksat seni öldürmek däl. Bu ýigit gaty gowy ýigit, ol bir içer ýaly suw sorady, men şol suwy seniň alyp bermegiňi oňa wada berdim, diňe şonuň üçin men seni getirdim – diýip, Gülendamy sypdyrmajak bolup arkasyndan iteleýär.

– Ýok, ýeňne jan – diýip, Bibi gyzam Gülendamy arkanlygyna südürläp, Göroglynyň gözünden ýitip barýar.

Görogly bu bolşy görüp, öz içinden:

– Men könelerden: «Ýagşy söz ýylany hinden çykar» diýip eşidipdim. Gel, men oňa hoşamatly bir söz aýdaýynla. Bizde söz gytmý näme! – diýip, Bibijana garap:

– Wah, Bibijan, gitmesene, bir suw bersene! – diýip, bäs keleme söz aýdar gerek:

Garşym alyp duran dilber,
Näzlim, bir suw ber, içeli.
Ter hynaly gollaryňdan,
Gyz juwan, suw ber, içeli.

Senmisiň Arabyň gyzy,
Geýen donlaryň gyrmyzy.
Näz bilen köýdürme bizi,
Gyz juwan, suw ber, içeli.

Goly hyzmatda baglyny,
Menzili ýyllyz daglyny,
Tanyrmy sen Göroglyny?
Gyz juwan, suw ber, içeli.

Bilbil güle çeker zary,
Aşygyň köýmesin ary,
Göroglynyň söwer ýary,
Bibijan, suw ber, içeli.

Görogly sözünü tamam etdi.

Gülendam:

– Halha, Bibijan diýip adyňam bilýän eken. Heý, Bibijan, bu ýigit seniň at-owazaňy eşidip, saňa aşyk bolup gelen bolmaga çemeli, muny namyrat gaýtarma-da, suw beräý, Bibijan! – diýdi.

– Al-la, ýeňňe jan, «ber-beri» kän aýtdyň. Indi men muňa suw bereýin weli, sen meniň keýnimden habardar bolaweri.

– Men zzyňda duraýyn, Bibijan.

– Bolýar, ýagşy – diýip, Bibijan razy boldy.

«Kasas kyýamata galmaz» diýenleri, Reýhan Gülendamy alyp gaýdanda, Göroglynyň kakasyndan galan altyn jamy alyp gaýdypdy. Bibijan bu jama suw dolduryp, haremhanadan ýylgyryp daş çykdy. Gamza kakyp, jilwesini artdyrды, näz edip, uýalan kişi bolup, ýüzünü keseräk tutdy-da, jamy Göroglynyň goluna uzatdy.

Görogly jyn ýaly çalasyn, zaňnar: jamy goltugyna urdy-da, dessine bir elini ak goluň penjesinden, bir elini hem ak bilekde goýlan bileziginini aňyr tarapyndan berk tutup, gyzy özüne baka çekdi welin, gyz top ýaly bolup, atyň sagrysyna düşdi. Azaby ýerine gowşan Görogly Bibijany ardyna alyp, Gyratyň başyny yzyna baka öwrüberjek boldy.

Onda Bibijan:

– Aýu, goç ýigit, indi men özüm gideýin, sen häzir meni göýber, men öýe girip, zatlarymy bir alaýyn – diýdi.

Gülendam-da:

– Dogry aýdýar, Röwşen jan, göýber elini, «Gideýin» diýdi, indi özi gider – diýdi. Görogly hem onuň elini goýberdi. Päh, ýetişen maşgala Bibijanyň-da göwni galkdy. Içeri girip, zer-zerbent geýimlerini egnine geýdi. Şaý-paýyny dakyndy, aýna-daragyny alyp bukja saldy. Bukjasynam goltuklap, zaňnyrdap gelip, atyň syrtyna mündi.

Gülendam:

Bar, Röwşen jan, alnyňy hak açsyn, Reýhanyň ýürek ýagyn-a üzensiň, emma özüň gatyрак gideweri, men şu gün irde-giçde muny oýatmasam, «Sen meniň gyzymy ogluňa özüň berip goýberensiň» diýip, maňa azar berer, döwüş-taýak meniň başymda bolar – diýdi.

– Al-la, ýeňne onuň ýaly bolsa, men şu duran ýerimden Reýhanyň içinden sary ýaýyň okuny geçirip, seni hem alyp ötägideýin.

– Eý, oglum, ol işiň namartçylyk bolar, men baryp ony oýaraýyn. Soň ol zaňnar: «Men ukuda ýatyrkam alyp gidipdir, bigaýratlyk edipdir» diýip bahana tapmasyn – diýdi.

Bu aýdanyň hem dogry, ýeňne jan. Men Gyratymy depip meýdana çyksam, onuň alajyny özüm görerin. «Eliň bilen edeniňi egniň bilen çekersiň» diýenleridir. Goý, ol zaňnar hem ozal öz eli bilen etdi, bu gün öz egni bilen çeksin. Sen bar-da, ony turuz – diýdi.

Görogly Bibijana:

– Berk ýapys, gyz – diýip, Gyрата bir gamçy urdy welin, janawar ýylдыrym ýaly süýnүp, laçyn kimin uçup barýar.

Indi habary Gülendamdand eşiđiň. Ol Reýhany oýatmagyň kül-külünde bolup, onuň başujuna bardy. Birnäçe ýerden tymsal getirip, bir gazal aýtdy. Gör-bak näme diýýär:

Reýhanarap, turar bolsaň, tur indi,
Üstüne nowhuruş geldi Görogly.
Turgun, betbagt, boz meýdana gir indi,
Ýedi ýylky aryn aldy Görogly.

Turgun indi, tiz açawer gözüňi,
Deň eýledi dagy, daşy, düzüňi,
Boýy kyrk gez, mahy-taban gyzyňy,
Atyň sagrysyna aldy Görogly.

Gyratyn oýnadyp, girdi meýdana,
Mert bir ýana gitdi, gyz hem bir ýana,
Reýhanarap, indi galdyň armana,
Öýüne bir talaň saldy Görogly.

Gülemdam diýr, çagyrandyr pirini,
Ugrunda sarp etdi herne baryny,
Bu gün senden aldy namys-aryny,
Başyňa bir bela boldy Görogly.

Gülemdam agzyny Reýhanyň gylagyna goýup, şeýle bir gygyrýar, eger-eger zaňnar bir sarsanagam.

Gülemdan gygyryp ýadandan soň, şol ýerde asylgy dyran zaňy gaty-gaty urdy, Reýhan munuň bilen hem turmady.

– Al-la, janlatym, ölendir diýsem, demi gelip-gidip dur – diýip, baryp ony depip başlady. O ýanyna geçip dep, bu ýanyna geçip dep, şunça depeni bilen, gygyrany bilen hem oýanmansoň, arkan düşüp ýatan adamyň garnynyň üstüne münüp, aýbogdaşyny gurup, ýaýrap oturyberdi. Garnyndan bir agyr zat basyberensoň, Reýhan demini ýygnap, içini çekip, bir pyşgyryp goýberdi. Gülemdam zyňlyp honda baryp düşdi. Munuň bilen hem oýanmansoň:

– Gel, indi munuň demini bir bermän göreýin, şonda-ha oýansa gerek – diýip, Gülemdam iki sany ullakan ýassygy

getirip, her ýassygy burnunyň bir ýan deşigine dykdy. Iki sany pyýada hem bärsinden taýak bilen itip durdy. Dura-dura demi içine dolup, ol çişip ugrady. Demi çykman duranson, içini çekip, pyşgyrды welin, ýassyklar göýä top atylan ýaly bolup zyňlyp gitdi.

Munda-da oýanmansoň, Gülemdan:

– Men munuň tenini oda ýakmasam bolmaz – diýip, haşal otlardan tutaşdyrlyk getirip, aýagujuna basdy, baş-altı sany körükçini getirdi:

– Derrew şuny tytaşdyryp, ot ediň – diýip buýurdy.

Körükçiler kömri derrew tytaşdyryp ot etdiler. Birentek demir syhy hem taýýarlap, dym gyzyl edip, ussalar Reýhanyň dabanyň teýine basyberdiler. Gün peýşine baranda onuň aýagyňyň aşagyňy daglap, galbire dönderdiler. Şol wagt Reýhan:

– How, meniň aýagyňdan çybyn çakýar, gorasaňyz-la – diýip, aýaklaryňy ýygnap, o ýan-bu ýan agdarylyp, bitap boluberdi. Indi onuň oýanjagyňy Gülemdan bildi-de, seýislerine: «Derrew atyny eýerläp goýuň» diýdi. Aşpezlerine: «Derrew nahar taýýar ediň» diýdi, çaýçysyna: «Çaý taýýar et», paýakeşine: «Çilim taýýar et» diýip buýurdy. Özem howzy suwdan dolduryp, suwa çümüp çykdy-da, saçyňy çözüp goýberdi. Ýüzüniň ol ýerinden, bu ýerinden dyrnagy bilen ganadyp, bir dony hem kellesine büräp, haremhananyň agzynda ters bakyp ýalandan uly ili bilen aglap oturyberdi. Onynça Reýhan hem gözünü daň ýyldyzy ýaly açyp:

– How, meni ýatyrmaýan kim? – diýip, laňna ýerinden galdy. Birden Gyratyň yzyna gözi düşdi-de:

– Päh, zaňnar-a, her ýerde bolsaňam, öz atymyň nesliniň yzysyň – diýdi. Onýança-da birden düjüm agajyna atylan oka gözi düşdi.

– Bu ok näme? – diýip gygyrды.

Daşyndakylar:

– Bilmedik kimiň atyp gidenini – diýdiler.

– Kim-de bolsa meniň bilen tutuşjak adamyň eden işidir, bu – diýip, haýran bolup oturşyna haremhananyň agzynda ters bakyp oturan Gülendama Arabyň gözi düşdi.

– How, saňa näme boldy?

– Zäher boldy, merez boldy – diýip, Gülendam zat bilmedik kişi bolup, Araba garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Öz ýurdumda sultan idim, han idim,
Çarhy-pelek meni saçdy, ýaranlar.
Zülpi çil-çil bolan bir jenan idim,
Baryp Reýhan maňa duşdy, ýaranlar.

Görogly beg gelip atyndan düşdi,
Seniň gyzyň gujaklaşyp görüşi,
Dal çybyk deý bir-birine çyrmaşdy,
Beýik-beýik dagdan aşdy, ýaranlar.

Bir goç ýigit bedew harladyp geldi,
Sermes gyzyň baryp gujagna doldy,
Göterip atynyň ardyna aldy,
Dag, deňiz, çöllerden geçdi, ýaranlar.

Eşidiňler Gülendamyň sözünü,
Hykarat eýlemän, begler, özümi,
Bir goç ýigit, Arap seniň gyzyňy,
Armanlyja öpüp-guçdy, ýaranlar...

– diýip, Gülendam sözünü tamam etdi, emma ýaňy ukudan turan zaňnar, heniz çayynam içmändir, çilim-nem çekmändir, nepesi ýerinde däl, munuň aýdan gepine düşünenogam, gaýta:

– Näme galmagal edýärsiň, how? – diýip dazarylýar.

– Galmagalym ýaňy Görogly gelip, meni äkitjek boldy, menem gaçyp özümi howza urdum, ondanam kowalap çykardy, oňsoň haremhana gaçdym, yzymdan ýetip, gamçy bilen ura-ura, ýüz-gözüm persala etdi. Biziň bu galmagalymyza, şol wagt Bibijanam içerden çykaýdy. Ol Göroglyny

gören badyna, senden-de, öýünden-de geçdi. Derrew baryp, onuň bilen gol boýna salşyp, muhebbet posalar alşyp, ikisi artlaşyp, çüw gitdi. Menem seni turuzjak bolup daşyňdan ýedi mertebe aýlandym, bogazyma sygdygyndan gygyrdym, sen wagty bilen oýanmadyň – diýdi.

Arap ýene lagyrdap:

– Bu keçeleriň, ýorganlaryň ýanan ýeri barla, özem myžžyk bolupdyr, bulara näme boldy? – diýip sorady.

– Men ýaňy Görogly bilen başyma gaý bolup ýörkäm, olara-da bir ýerden ot düşüripdir, senem ukyň arasynda ýatyrkaň, ony bilmänsiň. Hälem men habardar bolup, çay suwy bolar diýip, durlap goýan iki hum suwumy guýup, seni köýdürmän alyp galdym, ýogsa sen ot alybam öljek ekeniň. Indi o näme bu nämäni goý-da, boz meýdana baryp gir. Olary öz gözün bilenem gör, näme hünäriň bolsa gözüne görkez-de; gyzyňy hem alyp gel – diýdi.

– Onda Arap aýtdy:

– Olar haçan gitdiler?

– Ýaňy gitdiler – diýenden, Arap:

– Aý, aty eýerläň, sallahlary getiriň, çay äkeliň, çilim äkeliň, nahar äkeliň – diýip gygyrýar.

– Dessine aty eýerläp getirdiler, çayçylar çay äkeldiler, aşpezler nahar äkeldiler, paýakeş çilim äkeldi. Zaňnar Reýhan bir uly kersen garmany garnyna gapgardy, dokuz çäýnek çayy başyna çekip, bir çilim çekdi. Derrew ýaragyňy dakynyp, atyny mündi-de, Gyratyň yzyny alyp, basdy ata gamçyny.

Arabyň aty dört-bäş aýdan bäri gozganman bakyda duran atdy. Gyssagly haýdalandan soň, aşagynyň ody öte düşen süýt ýaly köpürjkläp, çogup parça-parça köpük endamyndan saçylyp düşýär. Arap atyny ýagşy bir meýdan çapaňsoň, bu köpükler gaýdyp bir ak der geldi. At harlap, garry Araby zyňmaga başlady. Bu gün ötdi, gijesi ötdi, ertesi çäş galanda Göroglynyň yzyndan bir gürrüldi peýda boldy.

– How, Bibijan, bir gürrüldi bar-la, bu ýakynlarda aždar barmyka, şir barmyka?

– Görogly beg, aždaryňy-da bilmeýän, şiriňi-de, bu meniň atamyň atynyň gürrüldisidir. Onuň toýnagy gyzan wagtynda, damagynyň harryldysy, burnunyň parryldysy gaty daşdan eşildiýändir, bu şonuň sesidir. Ol seniň zzyňy alyp kowup gelýär ahyry – diýdi.

Onda Görogly: «Gel men muny synap göreýin» diýip oýlandy-da: «Dost geňeşde belli diýipdirler, ataň bolsa yzmyzdan ýetip gelýär. Indi näme etmeli? – diýdi.

Onda Bibijan:

– Eý Görogly beg maňa näme geňeşýärsiň? «Ýaryşda atdan, ýyrtyşda gurdan, mal ýagdaýyny gartdan, söweşi mertden» diýipdirler. Sen özüň bir mert ýigit, özüň menden ýagşy bilýänsiň, ýöne meniň saňa aýtjak bir sözüm bar. Atam uka giden mahalynda seýisler onuň atyna iýmsuw berip, ot döküp, bakyp-bejerip ýörkäler, menem baryp kesesinden syn ederdim. Ol ata her menziline baş ýarym batman iým berilýärdi. Ol at ýagyndan ýaňa bikär bolup galandyr, ýöne gyzgynyna gelýändir, onsoňam atamyň aty garrydyr, biziň atymyz ýaş görünýär. Şonuň üçünem ýakynyňa gelse, baş-alty agyz gepe güýmäp, bir meýdan saklap bilseň, onuň aty şol ýerde sowap galar – diýdi.

Görogly Bibijanyň göwnünde özüne ýamanlyk ýokdugyny bildi.

– Hop ýagşy, onuň ýaly bolsa, men ataňy üç-dört günläp gepe güýmemeýänmi! Meniň ýanymda gep gytmy näme? – diýip, bir dagyň üstüne çykyp, yzyna garap duruberdi. Bir seretse, iki dagyň jülgesinden Reýhan zaňnar atyny ýüzün salyp gelýär, bolup gelşi edil bir gara ýapynja meňzeýär.

Ses ýeter ýaly meýdana geldi welin, Görogly şol duran ýerinden:

– How, Reýhan, dur şo ýerde, dur şo ýerde! Saňa baş-alty agyz sözüm bar – diýip gygyrdy.

– Haý, zaňnar, Görogly, ine, durdum, aýt näme sözüň bolsa!

– Sözümi saňa saz bilen aýdyp berjek – diýip, arkasyn-dan sazyny alyp oňa garap, baş keleme söz aýdar gerek. Gör-bak, näme diýýär:

Seni diýip geldim Çandybilimden,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn!
Aslym diýsem teke-türkmen ilinden,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn!

Meýdan içre ýetdiň bedew harladyp,
Ylgar edip, at alnyny derledip,
Men durdum öňünde jyza parladyň,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn!

Belent-belent garly dagdan öter men,
Arym alyp, maksadyma ýeter men,
Bäri gelme, Arap, seni atar men,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn!

Sagyra halymda üstüme geldiň,
Aglatdyň, eňretdiň, ýeňnemi aldyň,
Ýok söwdany meniň başyma saldyň,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn!

Görogly diýer, eşit merdiň sözüni,
Küllü ilat görsün meýdan tozuny,
Ýeňnem üçün aldym, Arap, gyzyňy,
Senden gaýdan enesinden dogmasyn!

Görogly sözüni tamam edenden soň, Bibijan oňa:

– Eý Görogly beg, indi sen atyňy bu ýana sürüber – diýdi.

Görogly hem Gyratyň jylawyny ýazdyryp, bir gamçy urdy welin, at Reyhanarabyň gözünden ýitdi gidiberdi.

Soraglar:

1. Gülendam Bibijany nädip ukudan oýarýar?
2. Görogly Bibijany nähili alyp gidýär?
3. Araby ukudan nähili oýarýarlar?
4. Ukudan oýanan Arabyň gözi nämä düşýär?
5. Bibijan Görogla nähili maslahat berýär?

III

Indi habary Reýhanarapdan eşidiň.

Görogly namasyny aýaklaýança, Reýhanarabyň aty saň gaty bolupdyr, emma atyň sowanyndan ol zaňňaryň habaram ýok.

– Heý, zaňňar Görogly, sen bu sözi aýdyp lap urýarsyň. Hany göreli, meniň önümden nirä gaçyp gutulýarsyň – diýip, galkarak oturyp, ilerräk omzap, atyny depsiledi welin, öz agramyna özi başaşak gaýdyberdi. Minara ýykylan ýaly bolup, maňlaýy baryp daşa degdi. Arap ýer bagyrtlap şol ýatuwyna bir çay içim salymdan soň zordan özüne geldi. Entäp-tentäp atyna mündi-de, eýeriniň gaşyna maňlaýyny goýdy, at üstünde hem bir meýdan ýatandan soň, Arap demini dürsedi, soň ol başyny galdyryp, biline guşan uzyn guşagynyň ujundan ýyrtyp aldy-da, ýüz-gözünü çala-çula süpürişdirip, maňlaýyny daňdy. Öz-özi içini gepledip:

– Al-la janym, meniň işim oňuna bolubilse ýagşydyr-ow. Men heniz ol zaňňar bilen atyşmankam, atdan ýykyldym, tutuşmankam maňlaýymy ýardym. Her zat-da bolsa, indi onuň bilen gidişmesem bolmaz – diýip, atyny gamçylaýar, urýar hem aýaklary bilen debsileýär. Eger-eger aty sarsanogam.

Reýhan atynyň ýöremejegini bilip, onuň ýantanapyny biligine orady, uýanynam egniniň üstünden taşlap tagyrdadyp süýräberdi. At şol barşyna gybyrдыklamaga başlady. Ýene bir meýdan süýränden soň, at ädimini gatyрак ädip, özüni dürsäp ugrady. Ol indi atynyň toýnagynyň gyzjagyny bilip, uýanyny, ýantanapyny eýeriň gaşyndan ildirdi. Ýoldan bir desse taýagy tapyp alyp, atyň guýrugyndan tutup, sagrysyna, gapyrgasyna, ýanbaşyna ura-ura ony mazaly gyz-

dyryp, üstüne münäge-de, basdy ata gamçyny. Ät kä derläp, kä harlap, ýene zyňmaga başlady. Şeýdip, ol damagyny harrylladyp, burnuny parryladyp gidiberdi.

Indi habary kimden al, Görogludan al. Göroglynyň aty artlaşykly – agyr ýükli. Her niçik bolsa-da, ol Reýhandan öňürti Araz çayyndan geçdi. Görogly çaydan geçip, yzyna bir garasa, ynha, kyblasyndan gürläp, harlap, Arap ýetip gelyär.

Görogly:

– Eý, Arap, dur şo ýerde – diýip ýene gygyrды.

Arap atynyň başyny çekip:

– Ine, durdum, zaňnar, sen her näme etseň-de, meniň öňümden gaçyp gutulasyň ýok. Seniň ajalyň meniň elimde-dir, taşla, Bibijany, zaňnar – diýdi.

Görogly oňa jogap edip, eline sazyny alyp, Araba garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Garry duşman sen, Arap,
Aga Reýhan, döwüşeli!
Bu gün bolar halyň harap,
Aga Reýhan, döwüşeli!

Niçe ýyldyr çekdim zary,
Şükür, aldym namys-ary,
Ata-babamyň gandary,
Zalym Reýhan, döwüşeli!

Ýeke men penahym hakdyr,
Derdiňe hiç dowa ýokdur,
Hunuň– bahaň ýeke okdur
Geldiň, Reýhan, döwüşeli!

Görogly sözüni tamam etdi-de, keýmir okuny sary ýaýa dolduryp, taýýar bolup duruberdi. Reýhanarap muňa öňküden-de beter gazaba mündi:

– Haý, akmak, seniň etjek emeliň meniň atymy sowadyp, onsoň menden gaçyp gutulmakçysyň. Atym sowasa so-

wabersin, atym sowasa, ony bu ýerde taşlap, zyňdan pyýadalap baryp, galaňy agdar-dünđer ederin. Ýurduňy gum bilen kesege döndärin... Il ulusyňy dagadyp, ýurdunda ýumurtga togalabermeli ederin – diýip, elinden geler-gelmezi samrap, Görogla garap baş keleme söz aýdar gerek:

Päliň azyp bu jaýlara gelip sen,
Biakyl Görogly – nadan Görogly!
Bejit bilgin sen biajal ölüp sen,
Biakyl Görogly – nadan Görogly!

Indi saňa rast jogabyň söýlär men,
Berre kimin bagryň birýan eýlär men,
Il-ulusyň, galaň weýran eýlär men,
Biakyl Görogly – nadan Görogly!

Goldan geler-gelmez işi başar sen,
Bu gün biziň bilen bagsa düşer sen,
Bir gamçy çalamda şeýle çaşar sen,
Biakyl Görogly – nadan Görogly!

Goluň baglap, tirkärin men gatyra,
Hary-zar eýlärin salyp hatara,
Päliň azyp degdiň Reýhan batyra,
Biakyl Görogly – nadan Görogly!

Reýhanarap sözünü tamam edenden soň, atynyň sowandygyny bilip: «Bu sapar ahmal oturmaýyn» diýip, jylawyny çekerägede tutup, kibitini gaýym gysyp, atyň garnyndan dolandyryp, jüp gamçy urdy, emma at bu sapar çalarak sowan eken. Janawar gamçynyň awusyndan sekräge-de dir zyňdy weli, Araz çayınyň o taýyna düşüp bilmän, ortasyna palçyldap düşdi. Derýanyň tolkuny tekizleşip gitdi. Arap aty bilen bir haýukdan soň suwuň ýüzüne çykdy. Suwuň içinde atdan düşüp, onuň ýantanapyny bilegine orady, özi öňünde, atam zynda uly basgy bolup, Görogla tarap ýüzüp

gelyär. Şol wagt Görogly Araz çayynyň aňyrsynda duran ýerinde Araba garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Uçradyň Araz çayynda,
Gaýt indi, Reýhan, öler sen!
Seni goýman bu jahanda,
Gaýt indi, Reýhan öler, sen!

Ýene bu ýoldan geler men,
Dostu-duşmany biler men,
Eltip ýylkyma salar men,
Gaýt indi, Reýhan öler, sen!

Sen gaflat ukuda ýatdyň,
Güjümiňe okum atdym,
Senden aрым aлып gaýtdym,
Gaýt indi, Reýhan öler, sen!

Okum çeksem, girse ýaýa,
Nalyşyň ýetmez hudaýa,
Arap, atyň bolar zaýa,
Gaýt indi, Reýhan öler, sen!

Röwşen, sygynsam pirime,
Daglar titreşer zoruma,
Döwçülerim – kyrk nerime,
Gaýt indi, Reýhan öler, sen!

Bu sözden soň Arap:

– Zaňnara bak-a, «Döwçülerim – kyrk nerim» diýýär, munuň kyrk döwçüsine bak-a, kyrk ýigidine bak-a. Seniň şol kyrk ýigidiň meniň gözüme peşeçe görünýärmi? Haý, akmak zaňnar! – diýip, Reýhanarap Göroglynyň şunça abaý-syýasatyna garaman, derýanyň bu tarapyna ýakynlap gelyär.

Onda Görogly:

– Al-la Bibijan, ataň-a gözüne bir alamat görkezäýmesek, ýüzüp geçip gelyär. Indi men munuň özüni uraýynmy? Ýa atyny uraýynmy? – diýip sorady.

Her zadam bolsa atasy-da, Bibijan: Atyn at, atamy azat eýlegin» diýip, Görogla ýalbaryp, baş keleme söz aýdar gerek:

Bize kyýamatlyk bolan, goç ýigit,
Atyn at, atamy azat eýlegin.
Aryny jaýyna salan goç ýigit,
Atyn at, atamy azat eýlegin.

Şir zarbyn görmedik tilki «şir bolar»,
Hatardan ýük alan esrik ner bolar,
Ar ýigidiň wadalary bir bolar,
Atyn at, atamy azat eýlegin.

Kysmat bilen seniň ýurduňa geldim,
Sözüm budur, seniň ärligiň bildim,
Men seniň aldyňda bir keniz boldum,
Atyn at, atamy azat eýlegin.

Bibijan diýr, men galmyşam awara,
Bu dertli janymy goýma azara,
Ger isleseň, etgin meni set para
Atyn at, atamy azat eýlegin.

– diýip, Bibijan sözünü saz bilen beýan etdi.

Onda Görogly:

– Al-la, Bibijan, ataň-a gaty gylawly görünýär. Ol öz gara nebsi üçin göwnüniň islänini edip ýörmäge öwrenen adam-da, men-ä onuň bilen şu ýerde bellisini etmekçidim – diýdi.

– Görogly aga, o näme diýdigiň bolýar?

– Ol diýdigim saňa aýtsam, Bibijan, «Ýakma bişersiň – gazma düşersiň» diýip, sary ýaýyň keymir okuny berk çekip, ol zaňňaryň beýnisini pytradaga-da, suwuň teýine çümdürip goýbermekdi.

– Görogly aga, her zadam bolsa atamdyr, atyny ursaň uraý, aga, emma özüne degme – diýensoň, Görogly biraz oýlanyp durdy.

Arabyň atam indi birneme peselip, ugry gaçyp barýardy. Ol boýnuny gyşardyp, dilini sallap ugrady welin, Görogly:

– Gel, näme-de bolsa, bir gezeklikçe Bibijanyň hatyrasyny saklaýyn, onuň atyny bäri ýüzmez ýaly edeýin. Şonuň bilen Arap pälinden gaýtsa-ha gaýdany, bardy-geldi onuň bilenem bolmasa, onçasynam görüberdik-dä – diýip, keýmir okuny ýene ýaýa doldurdy.

– Atyň iki göwsüniň arasyndan baryp gömüläýseň gerek – diýip, ýaýyny çekip goýberdi.

Sary ýaý baryp Arabyň atynyň dyzyndan gömlüp, aşyklygyny ýazdyryp ötägitti. Ozal bäriligine ýüzüp gelýän at birden-de derýanyň düýbüne daş atylan ýaly bolup çümdi. Uýany Arabyň bilinde bolansoň, onam agramyna suwuň teýine alyp gidiberdi. Bir mahaldan soň, Arap suwuň ýüzüne pöwşüldäp çykdy. Atyna okdan şikes ýetenini bilip,

Arap indi yzyna ýüzmäge başlady, kä çümüp, kä ýokary çykyp, hyrk-hyrk edip, soňky deminde derýanyň kybla kenaryna çykdy. Atynam süýröp çykardy. Geýimlerini sykyp, her haýsyny bir ýana serişdirdi. Kiçirägede bir kejebe ýaly öl-myžžyk bolan telpeginini hem bir agajyň başyna geýdirdi.

Arap oýlandy:

– Al-la, meniň işim şowuna bolmad-ow, indi mundan beýläk geçsem, bu zaňňardan meniň elim hemişe asgyn bolar, ýene bir ok ataýsa, ol meni atdan hem beter eder. «Zeleliň ýarysyndan gaýtmagam bir peýda» diýip, Araz çayynyň kyblasy bilen Göroglynyň garşysyna geldi.

– How, Görogly – diýip gygyrdy.

– Nätjek, Arap aga?

– Aý Görogly, sen meni utduň, sen zor bolduň, men senden utuldym, indi sen dünýäden ötinçäň, men dünýäden ötinçäm seniň bilen uruşmazlyga, jedel tutmazlyga şu ýerde menden kasam-ýat bolsun – diýip, ýer ýumruklap ant içdi.

– Ä-hä, şeý diýsene, Arap aga. «Oýunçy utulanyny bilse ýagşy» diýipdirler, senem öz utulanyňy bilip, päliňden gaýdan bolsaň, onda bolýar, Arap aga!

– Bildim, Görogly beg, indi meniň saňa berjek birki sany pendim bar, eger alsaň!

Aýt, Arap aga, alar ýaly bolsa alaryn.

– Alsaň, diňle – diýip, Arap Göroglu garap baş keleme söz aýdar gerek, gör-bak, näme aýdýar:

Diýsem, pendim saňa eý Görogly beg,
Zynhar Gyratyňy goýma höwürü!
Bedew at ýigidiň güýji-kuwwaty,
Zynhar Gyratyňy goýma höwürü!

Bir hyýal eýledim çykdym şöwürü,
Bir hata eýledim, düşdüm döwürü,
Bir nobat atymy goýdum höwürü,
Zynhar Gyratyňy goýma höwürü!

Reýhan aýdar, men gaharym taşlaryn,
Meni äkit, öz ýurdunda gyşlaryn,
Hyzmat buýrsaň, otuz gulça işlärin,
Zynhar Gyratyňy goýma höwür!

Reýhanarap sözüni tamam etdi.

Görogly:

– Bolýar, Arap aga, seniň bu pendini tutdum – diýdi.

Soň Arap ýene Görogla ýüz tutdy:

– Indi, Görogly, Bibijany saňa tabşyrdym, seni hudaýa
tabşyrdym – diýip, baş keleme söz aýdar gerek:

Uzak ýoldan gelen ýigit,
Alypsyň, saňa aş bolsun.
Ýüregime dagy-düwün,
Goýupsyň, saňa aş bolsun.

Atym berip men höwür,
Ýeňňeňi çekdim böwür,
Bibijanym goýma jebre,
Alypsyň, saňa noş bolsun.

Men niçe gün sürdüm döwran,
Tapylmaz derdime derman,
Reýhana tükenmez arman,
Salypsyň, saňa aş bolsun.

– diýip, Arap maýyp atynyň ýanyna geldi, geým-gejimini
atyň syrtyna taşlap, atyny idip, keýtikleý-keýtikleý gidiber-
sin.

Görogly hem Bibijan bilen nirdesiň Çandybil diýip, bas-
dy ata gamçyny. Bir meýdan sürenden soň:

– Al-la, bu zaňňaryň gideni çynlakaýdanmyka ýa-da ýa-
landanmyka – diýip, Görogly pikir etdi.

– Men muny barlaýyn – diýip, bir dagyň üstüne çykyp
garady. Görse, Arap zaňňar hol iki dagyň jülgesinden atyny
iýdip barýar, geým-gejiminem atyň syrtyna taşlapdyr. Bo-
lup barşy edil basgyda galan göçegçä meňzeýär.

Pah, Görogly Arapdan aryny alyp gelýän adam. Bibi-
jan ýaly päkize gyzy alyp gaýdan adam. Ol öz atynyň Araz
çaýyndan böküp, Arabyň atynyň böküp bilmän, derýanyň
ortasyna düşenini ýatlap, Gyratyndan wagty hoş boldy.

– Aý, Gyrat, dünýäde belli bahaň bolmaz – diýip, Gyra-
tyna garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Bedewiň asly behiştiden,
Berekella, Gyrat, saňa!
Nalyň tylladan, kümüşden,
Berekella, Gyrat, saňa!

Owsun urup ter gezer sen,
Jeren gaçsa, tiz alar sen,
Gelin-gyz dek sallanar sen,
Berekella, Gyrat, saňa!

Haýkyrar sen her ýan bakyp,
Dört aýagňy ýere dikip,
Derýaýy-Nillerden böküp,
Berekella, Gyrat, saňa!

Görogly geldi jahana,
Meni ýetir sen mekana,
Bermenem Rum – Ysphyana,
Berekella, Gyrat, saňa!

– diýip, Görogly Gyratyny sürüp gidiberdi. Nije-nije
derýa-çöllerden aşyp, türkmen il-ulusyna aralaşdy. Azal
derýasynyň tokaýlygynda mal bakyp ýören çopanlaryň
üstünden geldi. Çopanlar Göroglyny hon ýaly ýerden tanap,
öz aralaryndan birini söýünjilige gala iberdiler.

– Haý, Görogly aga, sag-aman gelýämiň? – diýip, aty-
na iým-suw, özüne çay-nahar berdiler. Görogly çopanlaryň
ýanynda ýagşy dem-dynjyny alandan soň: «Indi, Bibijan,
biz ugraly», «Ýolagçy ýolda gerek» diýip, atyny zerteň-
zeberteň eýerledi, çopanlar bilen hoşlaşyp, ýola rowana
boldy. Pah, zaňnar, Gyratam öz belet ýerlerine gelenini syz-
yp, iş bitirip gelýänini aňyan ýaly, kelle tutuşynam, aýak
kakyşynam üýtgedip, Göroglynyň göwnüni barha göterýär.

Indi habary Çandybil galasyndan eşidiň.

Galanyň adamlary Göroglynyň sag-aman gelýänini söýün-
jilige baran çopandan eşidip şat boldular. Agaýunus peri
çopana sylag-serpaý ýapdy, ýigitleriň her haýsy tapdygyndan
enjam berip, Göroglynyň önünden pişwaza çykdylar.

Päh, Görogly begem giden işini bitiren, Araby amana getiren adam. Keýpi kök, wagty hoş, ýigitleriň gözi Görogla düşenden, onuň iş bitirip gelyänini aňdylar. Baryp, bir-bir salamlaşyp görüşdiler. Şunluk bilen, Görogly Çandybil galasyna bardy. Bibijany haremhanasyna eltip, Agaýunus perä tabşyryp, özi hem meýhanasyna bardy. Töwerek-daşdaky il-ulus ýygnanyp, gelip, saglyk-amanlyk soraşdylar. Ýigitler Göroglynyň töwereginde golaň-çolaň edişip, kimsi çay gaýnadýar, kimsi nahar bişirýär. Köse başlyklaýyn Görogly köp olja bilen gelendir güman edip, bilmekçi bolup, aýlaň- çaylaň edişýänlerem bar. Olar garşy sorayarlar.

Görogly ýigitlerine garap getiren zadyny beýan etdi...

– How: han ogul, «Görogly geldi» diýip, Genjime söýünjiläp bar, bilip bolmaz, joşan mahalyna sataşsaň-a, saňa bir teňne, iki teňne berer, näme-de bolsa, bagtyňdan gör. Özem meniň ýanyma bir gelip gitsin. «Bir gyzam äkelipdir» diýip aýt– diýdi. Päh, ýaňky ýigit söýünji aljak adam, ol meýhanadan çykandan gygyryp başlady: «Görogly agam geldi, Genjim aga, söýünji!» diýip gygyryp barýar.

Genjim öýünde oturan ýerinden bir galmagal baryny eşitdi, emma bu galmagalyň näme ekenligini aňlaman: «Bir adam nesýe goýun diläp gelyämikä?» diýen güman bilen tersine dönüp oturdy.

Onynça ýaňky ýigidem ylgap öýe girdi-de:

– Haý, Genjim aga, söýünji, söýünji! – diýdi.

– Ýit-ä, ýok bol-a, zaňnar, näme meniň oglum bolupmy, söýünji diýip gygyryp dursuň?

– Ogluň bolmasa-da, Arabystan ilatyndan Görogly iniň geldi.

– Ýeri, gelse gelipdir-dä.

– Beý diýme, Genjim aga! Görogly: «Söýünjiläp bar» diýdi, özem: «Meniň ýanyma gelip gitsin» diýdi.

– Ýit, ýok bol-a, zaňnar, onuň ýüzüni babaly görsün!

– Genjim aga, beý diýme, bir gyzam äkelipdir, şol gyzy saňa berjek bolsa bildiňmi? – diýdi...

– Haw, han ogul, şol gyzy men özüm gözüm bilen görinçäm, saña söýünjilik berjek zadym ýok.

– Aý, Genjim aga, senden-ä tamam köprükdi welin, ol aýdanym-a çykmady. Indi gyzy görübem bir zat berseň men razy.

– Päh, Genjim zaňnar täze donuny, täze ädigini geýip, telpegini kakşdyryp, bilini dartyp guşady. Ýaňky ýigidiň öňüne düşüp, Göroglynyň ýanyna baka ýöredi. Baryp meýhananyň işiginden girip:

– Inim, essalawmaleýkim – diýip, Göroglu salam berdi, görşüp, töre geçip, çök düşüp oturdy.

– Hä, inim, amanlykmy, saglykmy, atyň-ýaragyň bilen arman-açman geldiňmi? Hany Gülendam ýeňňeňi gördüňmi, hany ar-öwezi nätdiň? Ar-namysy ýerine saldyňmy, ýerine näme äkelip bildiň? – diýip, gaýta-gaýta sorayar, zaňnar.

Görogly:

– Ýigitler, maňa dutary alyp beriň. Basymrak göwnüni jemlemeseň, soňuny bozar, bu zaňnar – diýip, sazyny golu-na alyp, Genjime garap, baş keleme söz aýdar gerek:

Mundan baryp Arabystana,
Belent dagdan aşyp geldim.
Hiç kim gutulmaz destimden,
Ganat baglap uçup geldim.

At jyda boldy astyndan,
Arap ýykyldy üstünden,
Gyzyny aldym destinden,
Ganat baglap uçup geldim.

Görogly merdiň sözünü,
Genjim beg, tutgun sözümi,
Ýeňňemiň ýerne gyzyny,
Saña alyp, joşup geldim.

Görogly sözünü tamam etdi, emma Genjim beg Göroglynyň agzyndan anygrak jogap eşitjek bolup, get-

irilen gyzyň özüne berilmeginiň anygyna ýetmekçi bolup, düşünmediksirän boldy-da:

– Hä, inim, uzak ýoldan gelipsiň, biziň üçin näme sowgat-salam getirdiň, bize näme bagyşlaýarsyň – diýip, ol düşünmezlige salyp, oýkanjyrap otыр, zaňnar.

Görogly: «Muňa has açygrak aýtmasak bolmajag-ow» diýip, Genjim bege garap, ýene baş keleme söz aýdar gerek:

Kybladan sallanyp geldi messana,
Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.
Jemalyn görenler boldy diwana,
Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.

Ýene döwran geldi biziň bu бага,
Gözeller içinde ol Ýusup, aga,
Özge gözel ähli şoňa sadaga,
Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.

Görogly beg ar üstünde söweşer,
Hurma saçy tar-tar topugna düşer,
Ýuka dodaklary balmydyr-şeker,
Aga jan, Arabyň gyzyn bereýin.

– diýip, Görogly sözünü tamam etdi. Päh, Genjim zaňnar ylgap yerinden turdy. Gol gowşuryp:

– Aý inim, gullyg-ow, gullyg-ow, maksadyňa ýet-ow, dünýä durynça, sen dur-ow, aý gullyg-ow, inim – diýip, sarnaberdi zaňnar.

– How inim, indi bir gep bar, menden ogurlabam ýörme, dogurlabam ýörme, goýny-da saňa tabşyrdym, düýe sürüsini-de, garamal sürüsini-de, ýylkylary-da saňa tabşyrdym, ýöne tomus yssylamaz ýaly, gýş üşemez ýaly etsen bolýar – diýip, Genjim beg derýadek bolup joşdy. Ol ýene:

– How inim, ýaňy sen geldi diýip, bir ýigit söýünjiläp bardy, oňa-da näme berseň özüň ber. Meniň-ä elim bilen berjek zadym yok – diýdi. Pah, häliden bäri: “Olja getirmändir“ diýip, mazasy gaçyp oturan Köse zaňnaryň-da bu sözler gözünü açdy. Ol:

– Şu wagtlar dili aýlanan mahaly depiş goýna baka, zaňňaryň gepiniň bellisi bolmaz, soňrak berjek däl diýmäge-de ýaltanmaz bu zaňnar – diýdi.

Görogly Genjim bilen Bibijana ýedi gije-gündiz toý-tomaşa berip, nan diýene nan, teňňe diýene teňňe, serpaý diýene serpaý berip, at çapdyrды, altyn gabak atdyryp, bagşy aýtdyrды, häki söýünjiläp baran ýigide-de at mündürip, serpaý ýapды, bir molla getirip, Bibijany Genjime nika gyýdyryp berdi. Genjim harem-hana baka ýöräp barýarka ýüzüniň ugruna ýol boýy samyrdap barýar.

– Inim, gulluk, inim, gulluk! – diýip, samrap haremhananyň işiginden girdi.

Agaýunus peri:

– Geleweri, Genjim beg! – diýip, elinden tutup Bibijan bilen elleşdirip, öz haremhanasyna gaýtdy.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Görogly yzyndan ýetip gelyän Reýhany näme üçin saklaýar? Oňa näme diýýär?
2. Araz çayynda nähili waka bolýar?
3. Reýhanarap Görogla nämeleri wesýet edýär?
4. Görogly öz ýurdunda nähili garşylanýar?
5. Bu bölüme näme üçin «Ar alyş» diýilýär?
6. «Ar alyş» şahasynyň mazmunyny özleşdiriň.
7. Eposdaky nakyllary türkmen dilinden we edebiyatyndan öwrediji iş depderleriňize ýazyň, manysyny düşündiriň.
8. Eposdan bölekleri ýat tutuň.

Sözlük we düşündiriş:

1. Haremhana – aýallar otagy.	7. Surnay – tüýdük.
2. Hikmet – nesihat, öwrediş, ýol görkezme.	8. Nagra urmak – deprek, laňňara kakmak.
3. Ser – baş, kelle.	9. Tebil kakmak – deprek kakmak.
4. Kamat – boý, syrat.	10. Bezm – keýp-sapa.
5. Efgan – agy, nala.	11. Dide – göreç, göz.
6. Birýan eýlemek – ýakmak, kösemek.	12. Ygtykat – ynam, yhlas.

13. **Perwana** – kebelek.
14. **Alañ** – beýiklik.
15. **Çymylgan** – düşekçe.
16. **Perwaz etmek** – uçmak.
17. **Nowjuwan** – ýaş ýidit.
18. **Çeşm** – göz, garak.
19. **Kyl** (kyla-kal) – gaýgy, alada.
20. **Bendiwan** – tussag, elgarama.
21. **Togap etmek** – baş eg mek, düýnemek.
22. **Peýşana** – maňlaý, alyn.
23. **Şikar** – aw.
24. **Däliz** – eýwan, dalan.
25. **Wesme** – gaşa çalynýan gara reňk.
26. **Gülap** (gül-ab) – gül suwy, atyr.
27. **Gazma** – garaýyş, bakys.
28. **Tyg** – ýarag.
29. **Hülle** – don, çabyt.
30. **Peşşap** – nöker, ýasawul, jellat.
31. **Rekap** – eýer, üzeňni.
32. **Nerkes** – gara gül ady, gara gözli.
33. **Mahy-taban** – dolan Aý
34. **Galbir** – elek.
35. **Hykarat eýlemek** – ezyet bermek, gaharlandyr mak, azar bermek.
36. **Nepes** – dem.
37. **Muhubbet** – söýgi.
38. **Salah** – ýarag.
39. **Paýakeş** – çilimsaz, çilim berýän, gapy hyzmatkâri.
40. **Çäş galmak** – guşluk wagty.
41. **Gart** – garry, ýaşuly.
42. **Batman** – agyrlyk ölçegi Her ýerde bir hili ulanylýar.
43. **Sagyra** – çaga, ýaş oglan.
44. **Nama** – bu ýerde goşgy, aýdym manyda, aslynda hat ýazgy, beýan, dessan.
45. **Hun** – gan, gan öwezine berilýän baha.
46. **Berre** – guzy, tokly.
47. **Bags** – (bäs) jedel.
48. **Peşe** – aýakçy, çybyn.
49. **Set para** – (sad) ýüz bölek.
50. **Pişwaz** – önünden çykmak.

Türkmen halkynyň milli guwanjy, genji-hazynasy «Görogly» eposydyr. Bu eposda beýan edilýän wakalar, özbaşdaklyk, azatlyk, adalat ugrundaky göreşler, gapma-garşylykly, dartgynly wakalar asyrlaryň jümmüşinden habar berýär. Hut şoňa görä-de bu epos türkmen halkynyň münlerçe merdana ogulgyzlaryny belent ahlaklylyk harby-gahrymançylyk ruhunda terbiýelemekde, olara estetiki lezzet bermekde örän ähmiýetli edebi geçme bolup hyzmat edýär.

Bu epos «Görogly», «Kerogly», «Körogly» ady bilen türkmen halkynyň arasynda gadym döwürlerden bäri mälimdir.

Eýsem, bu ajaýyp eseriň dürlüçe atlandyrylmagynyň sebäbi näme? Halk arasyndaky rowaýat-gürrüňlere görä, «Görogly» diýilmeginiň sebäbi, ol görden (gabyrdan) çykanmyş, «Kerogly» diýilmeginiň sebäbi, türkmenleriň ganym duşmany Hünkar şa ýaşajyk Röwşeniň atasy Jygalbegiň gulagyna gurşun guýanmyş, «Körogly» diýilmeginiň sebäbi Hünkar patyşa Röwşeniň agasy Mömini öldürip, atasy Jygalbegiň gözünü oýdurypmuş. Bu eser haýsy at bilen tutulsa-da, onuň ideýa-mazmunyna, tutuş sýužetine halk arasynda uly hormat goýulýar, höwes bilen okalýar, diňlenilýär.

«Görogly» eposyny halka ýetirmekde özüniň uly goşandyny goşan, üstüni ýetiren edebiyatçy alymlardan: A.Ahundow Gürgenliniň, A.Gowşudowyň, M.Kösäýewiň, B.Ahundowyň we beýlekileriň hyzmaty uludyr.

Görogly diýlende mert, söweşjeň serkerde, ar-namysly, halkyna, il-gününe wepaly, atşynas, duşmana rehimsiz, dostuna wepaly, wäşi, göwnaçyk, myhmanparaz, umuman, adamkärçiligiň belent ahlak sypatlaryny özünde jemleýän pälwansypat türkmen adamsynyň ajaýyp obrazy göz önünde janlanýar.

Bu eposyň biziň günlerimize gelip ýetmeginde bagşylaryň roly uludyr. Ylaýta-da Pälwan bagşynyň ýatdan aýdyp beren dessanlary «Görogly» eposynyň doly formirlenmegine mümkinçilik berýär.

Bu epos türkmen halkynyň geçmişini, milli döp-dessuryňy öwrenmekde, olara aňly-düşünjeli göz ýetirmekde, halky watansöýüjilik ruhunda terbiýelemekde ummasyz ähmiýetli edebi ýadygärlik bolup hyzmat edýär.

Soraglar we ýumuş:

1. Eposa «Görogly», «Kerogly», «Körogly» diýilmeginiň sebäbi näme?
2. Siz eposyň haýsy şahalaryny bilýärsiňiz?
3. Eposy toplamakda, çapa taýýarlamakda kimler nähili işler bitirdiler?

4. «Görogly» eposy boýunça haýsy bagşylar nähili aýdym-
lar aýdýarlar?
5. «Gorogly» eposyny tutuşlygyna özbaşdak okaň.

Edebiýat teoriýasy. Epos barada düşünje

Halkyň gahrymançylykly geçmişini suratlandyrýan beýan etme, hekaýawyý häsiýetli eserlere epos diýilýär. Epos – grekçe «söz» diýmekdir. Epos drama we lirika ýaly edebiýatyň beýan etme häsiýetde bolan žanrydyr. Onda durmuş wakalary has giň, töwerekleýin hem çuňňur beýan edilýär. Muňa türkmen halkynyň eposy «Görogly», ermeni halk eposy «Dawid Sasunly», gyrgyz halk eposy «Manas» we başgalar mysal bolup biler.

«Görogly» eposynyň aýratynlygy, onda proza bilen poeziýanyň utgaşdyrylyp berilýänligindedir.

MAGTYMGULY

(1723–1791)

Türkmen edebi diliniň düýbünü tutujy beýik akyldar şahyr Magtymguly Gürgen derýasynyň boýunda, Hajygowşan diýen ýerde dünýä inýär. Etrek, Gürgen sebitlerinde önüp-ösyär. Ol gökleňleriň gerkez taýpasyndand bolupdyr.

Bu barada Magtymgulynyň özi: «Äleme belgilidir» atly gazalynda şeýle maglumat berýär:

Ýaz geler, wagt-da gider, gaflata çykmyş gözlerim,
Açaýyn diýsem açylmaz, ne agyr uýkulydyr;

Bilmeýen soranlara aýdyň, bu garyp adymyz:
Asly – gerkez, ýurdy – Etrek, ady Magtymguludyr.

Pyragy – Magtymgulynyň edebi lakamy bolupdyr. Magtymgulynyň kakasy Döwletmämmet Azady döwrüniň in sowatly adamlarynyň biri bolmak bilen, ol «Wagzy-Azat», «Behşitnama» ýaly poemalaryň hem awtorydyr.

Magtymgula başlangyç bilimi kakasy berýär. Soňra şahyr Halaçdaky Idris baba medresesinde, Hywadaky «Şirgazy han» medresesinde, Buharadaky «Gögeldaş» medresesinde okap bilimini artdyýar.

Magtymguly özünden öň ýaşap geçen Gündogaryň beýik şahyrlarynyň, şeýle hem halk döredijiliginiň eserleri bilen

ýakyndan tanyşýar. Bu onuň döredijiliginiň hertaraplaýyn kämil bolmagyna getirýär.

Şahyryň döredijiligi diýseň köptaraplydyr. Dagynyk ýaşan türkmen tire-taýpalaryny bir ýere birleşdirmek, bite-wi bir döwlete gulluk etmek ideýasy onuň döredijiliginiň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Bu barada «Döker bolduk ýaşymyz» goşgusynda şeýle diýýär:

Türkmenler baglasak bir ýere bili,
Gurudars Gulzумы, derýaýy-Nili.
Teke, ýomut, gökleň, ýazyr, alili,
Bir döwlete gulluk etsek başımız.

Magtymguly irde-giçde şeýle agzybir döwlet gurlup, zalymlaryň aýak astyna düşüp, garyp zähmetkeşiň ýurt eýesi boljakdygyna tüýs ýürekden ynanydyr.

Zalymlar har bolar galar aýakda,
Garyp sen ýyglama, şir dek bolar sen.

Türkmen halkynyň beýik şahyry, onuň milli guwanjy Magtymgulynyň sarpasy bu gün diýseň belent tutulýar. Medeniýet edaralaryna, mekdeplere, köçelere, ýokary okuw jaýlaryna şahyryň ady dakylady. Ýazyjy-şahyrlarymyz çeper eserleriň üsti bilen edebiyatda Magtymgulynyň edebi obrazyny janlandyrdylar. Her ýylyň maý aýynda Magtymguly günleri dabaraly belleni lip geçilýär. Magtymguly adyndaky Halkara baýragynyň döredilmegi beýik akyldar şahyryň halkara abraýyny ýene-de bir gez beýgeldi.

Soraglar we ýumuş:

1. Magtymguly nirede dogulýar we haýsy ýerde öňüp-ösýär?
2. Şahyr nirelerde okapdyr?
3. Magtymgulynyň döredijiliginiň kämil bolmagyna nämeler täsir edýär?
4. Şahyryň döredijiliginiň esasy ideýasy nämelerden ybarat?

Näler görüner

Seýl edeliň bu jahana,
Jahanda näler görüner.
Iskender¹, Jemşit² saldyran
Beýik binalar görüner.

Meşeleri³ sir-peleňli,
Gülüzar nowça bileňli,
Gün düşmedik ter öleňli,
Çeşmeli çaylar görüner.

Ýaradan bar etdi ýokdan,
Daglar dünýä sürer çohdan,
Sorsaň, habar berer Nuhdan,⁴
Garrygan awlar görüner.

Çaglan, ýalan dünýä, çaglan!
Ne gülen galar, ne aglan...
Gar ýagmyrlap, burjy baglan,
Kemerli daglar görüner.

Serinden dumany gitmez,
Eýýam geçip, ýere batmaz,
Garryp galmaz, ölmez, ýitmez,
Gorganly⁵ daglar görüner.

Ne Watan galar, ne çeten⁶,
Senemler seýl edip öten,

¹ *Isgender* – Aleksandr Makedonskiý (b. e. öň 356–323-nji ýyllar). Gündogarda Iskender Zülkarneýin ady bilen tanalýar.

² *Jemşit* – Ferdöwsiniň «Şanama» eserinde duş gelýän gadymy patyşalaryň biriniň ady.

³ *Meşe* – tokaý, jeňnel.

⁴ *Nuh* – dini rowaýatlara görä, musaýy pygamberlerinden biri. Bu ýerde: Daglar Nuhdan (Nuh döwründen), gadym zamanlardan habar berer – diýen manyda.

⁵ *Gorgan* – kurgan, depe, belentlik.

⁶ *Çeten* – bu ýerde: ýurt, watan diýen manyda.

Toty, bilbil mesgen tutan,
Howaly baglar görüner.

Magtymguly, kim bar ölmez?
Ajal doýmaz, zemin dolmaz,
Asman inmez, ýer çöwrülmez,
Gün ýörir, aýlar görüner...

Rowaýata görä, şahyr «Näler görüner» diýen şygryny ölüm ýassygynda ýatyrka düzüpdür. Nähoş ýatan Magtymguly bu dünýä bilen hoşlaşmaly boljagyna gözünü ýetirip, hossarlaryna: «Meni bir daşaryk çykaryň!» diýipdir. Şahyry göterip, daşaryk alyp çykypdyrlar.

Şonda Magtymguly seleňläp görünýän daglara seredip, «Näler görüner» diýen goşgusyň aýdypdyr.

Magtymgulyň «Näler görüner» goşgusy ömür barada, dünýä barada çuňňur filosofik oýlanmalara ýugrulan eserdir. Goşguda adam ömrüniň manysy dag obrazynyň üsti bilen örän aýdyňlyk bilen ýüze çykarylýar.

Şahyr manyly ýasalan adam ömrüni ölmez-ýitmez daglaryň ömri bilen deňeşdirýär.

Serinden dumany gitmez,
Eýýam geçip, ýere batmaz,
Garryp galmaz, ölmez, ýitmez,
Gorganly daglar görüner –

diýen bentde şahyr bu pikirini has-da aýdyň ýüze çykarýar. Şahyryň bu goşgusy adamlary oýlanmaga mejbur edýär. Olary bu dünýäde halal zähmet çekmäge, ýagşy işler etmäge çagyryar. Adam ömrüniň onuň bitiren ajaýyp işleri bilen kesgitlenýändigine goşgynyň:

Iskender, Jemşit saldyran
Beýik binalar görüner –

diýen setirleri-de aýdyň şaýatlyk edýär.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Rowaýata görä, Magtymguly «Näler görüner» diýen goşgusyň nähili ýagdaýda döredýär?
2. Goşguda nähili pikirler öňe sürülýär?
3. Goşguda dag peýzažyny göz önüne getirýän nähili bentler, setirler bar?
4. Dag haýwanlarynyň atlaryny sanaň. Goşguda olaryň ulanylýan ýerlerini aýdyp beriň.
5. «Näler görüner» diýen halk sazyny diňläň. Diňleýän wagtyňyzda Magtymgulynyň «Näler görüner» goşgusynda aýdylýan zatlary göz önüne getirjek boluň.

At ýanynda bellidir

Eşek özün egsik saýmaz bedewden,
Gymmat etseň, at ýanynda bellidir.
Bedew diýgeç, hemme bedew deň bolmaz,
Çyn bedewler meýdanynda bellidir.

Oglanlykda bilmez idiň, beg idiň,
Ýamanga hiç ýokmaz sözün – öwüdiň,
Aryf ¹ bolsaň, aslyn sorma ýigidiň,
Edebinde, ekramynda bellidir.

Bu jahanda doýmaz gözün sir ² olmaz,
Her tilkiden ýolbars olmaz, şir olmaz,
Ýigit diýgeç, hemme ýigit bir olmaz,
Goç ýigitler myhmanynda bellidir.

Döwlet gonsa goç ýigidiň başynda,
Hemaýatly ³ ili gerek daşynda,
Ýigit özün maglum eder işinde,
Gylyjynda, zypanynda ⁴ bellidir.

¹ Aryf – biliji, akylyly, bilimli.

² Syýr – dok.

³ Hemaýat – daýanç, goldaw, kömek.

⁴ Zyban – dil, söz.

Magtymguly, garyplaryň gözýaşy,
Daglary ýandyrar, ereder daşy...
Pakyr a jebir eden zalymyň işi,
Rozy-magşar diwanynda³ bellidir.

Magtymguly şu goşgusynda, ozaly bilen haýwan bilen haýwanyň arasynda her bir tarapdan tapawudyň bolşy ýaly («Bedew diýgeç, hemme bedew deň bolmaz»), adam bilen adamyň arasynda hem gylyk häsiýeti, edep-tertibini, gujur-gaýraty, akyl-paýhasy boýunça uly tapawudyň bardygyny («Ýigit diýgeç, hemme ýigit bir olmaz») görkezipdir.

Magtymguly soňra adamlaryň, aýratyn hem, ýigitleriniň durmuşda özlärini nähili alyp barmalydyklaryny öwredipdir. Olaryň akyly-paýhasly, edep-tertibini, dogumly-gaýratly, süýji sözli, zähmetsöýer, myhmanparaz bolmaklaryny öwüt-nesihat beripdir.

Zulum-sütemiň höküm süren zamanynda ýaşan Magtymguly bu goşgusynda hem garyplaryň, zähmetkeş adamlaryň tarapyny çalyşypdyr. «Iliň güýji – siliň güýji» diýen nakylda aýdylyşy ýaly, ol halk köpçüliginiň esasy bolan garyplaryň, zähmetkeş adamlaryň «gözýaşyna» – birleşen güýjüne ýokary baha beripdir. Şol gözýaşyň – şol birleşen güýjüň «daglary ýandyryp, daşlary eretmäge» ukyplydygyny «Pakyr a jebir eden zalymlary» öýüni başyna ýumrup biljekdigini adalatly belläpdir.

Magtymguly goşguda dürli çeperçilik serişdelerini ulanypdyr.

Mysal üçin:

«Bu jahanda doýmaz gözüň sir olmaz» – diýen se-tirdäki «doýmaz gözüň» söz düzümi adam dünýäde her näçe ýaşasa-da, her näçe mal-dünýä toplasa-da, ol oňa az görünýär diýen pikiri aňladýar.

Şu hili ýagdaýlar goşgynyň labyzlylygyny, ideýasyny güýçlendiripdir.

¹ *Rozy-magşar diwanynda* – kyýamatda, kyýamat gapysynda bellidir – diýen manyda.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Magtymguly bu goşgusyny haýsy temada ýazypdyr?
2. Şygyr adamlary durmuşda nähili bolmaga çagyrypdyr?
3. Magtymguly zähmetkeş halkyň güýjüne neneşi baha beripdir?
4. Öwüt-nesihat temasyndaky eserlerden ozal haýsylaryny öwrenipdiňiz? Şu goşgy bilen öňki öwrenenleriňiziň arasynda umumylyk barmy?
5. Türkmenleriň myhmana goýýan uly hormatyna degişli gysga söz düzümleri halk döredijiliginiň haýsy žanrynda bar? Olardan birini ýadyňyza saljak boluň.

Yzlamaýan bolarmy?

Bir käkilik aldyrsa körpe balasyn,
Saýraý-saýraý, yzlamaýan bolarmy?
Bir bilbil ýitirse gyzyl lälesin,
Hasratyndan sözlemeýen bolarmy?

Kürresi elinden gitse eşegin,
Telmirip her ýana, gözlär uşagyn,
Akmaýa aldyrsa elden köşegin,
Bagryn bozup, bozlamaýan bolarmy?

Bala sesin diňlär, asyp gulagyn,
Döke-döke göz ýaşynyň bulagyn,
Bir jeren aldyrsa elden owlagyn,
Mäley-mäley, gözlemeýen bolarmy?

Agsagyň elinden alsaň agajyn,
Ýaman derde düşer, tapmaz alajyn,
Bir güýçli duşmana duşsa mekejin¹,
Jojugyny gizlemeýen bolarmy?

¹ Mekejin – ýabany ene doňuz.

Aýralyga adam ogly neýlesin?
Kim galar görmeýen ajal hilesin?
Magtymguly, haýwan bilse balasyn,
Ynsan bagryn duzlamaýan bolarmy?..

«Yzlamaýan bolarmy?» elegiýasy – şygry Magtymgulynyň öz durmuşy bilen baglanyşykly döredilipdir. Magtymguly bu elegiýany ogullarynyň biri aradan çykanynda düzüpdir. Bu gynançly goşguda şahyryň, umuman, ynsanyň perzende bolan çäksiz söýgüsi, onuň aý aýralygyňa – ölümine bolan çuňňur gynanjy beýan edýär. Magtymguly öz gynanç duýgusynyň çuňlugyny aňlatmak üçin şygry ritoriki sorag (jogap talap etmeýän poetik sorag) formasyna düzüpdir. Şahyr ritoriki soragy guş-gumrularyň, dürli haýwanlaryň öz nesillerinden jyda düşenlerinde çekýän hasratlaryny, howp abananda olaryň üstlerinde perwaz uruşlaryny suratlandyrmak arkaly beripdir. Ol:

Aýralyga adam ogly neýlesin?
Kim galar görmeýen ajal hilesin?
Magtymguly, haýwan bilse balasyn,
Ynsan bagryn duzlamaýan bolarmy? –

diýip, öz pikirini jemleýär. «Bagry duzlamak» – ynsanyň gynanjynyň iň aňrybaşdyr.

Magtymguly şygryda çeperçilik serişdeleriniň birnäçesini ussatlyk bilen ulanypdyr. Ol guşlaryň, haýwanlaryň (bilbiliň, käkiligiň, eşegiň, akmaýanyň, jereniň...) zaryn sesi arkaly ynsan durmuşyndaky ýagdaýy aňladýan göçme manyny – allegoriýany peýdalanypdyr.

Magtymgulynyň bu şygryda ulanan çeperçilik serişdeleriniň hemmesi şahyryň öz içki duýgusynyň güýçli aňladylmagyna hyzmat edýär.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Magtymguly bu elegiýany kime bagyşlap ýazypdyr we onda nämäni beýan edýär?

2. Goşguda ulanylan çeperçilik serişdelerini aýdyň.
3. Elegiýa diýip nähili goşgulara aýdylýar?
4. Goşgyny degişli äheňi boýunça labyzly okamagy öwreniň.

Habar ber – şeýledir

Magtymguly: Ol nämedir, ýaşyl-gyzyl öwüsýän?
 Ol nämedir, aýagy ýok towusýan?
 Ol nämedir, ýedi derýa böwüsýän?
 Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber!

Durdy şahyr: Ol ekindir, ýaşyl-gyzyl öwüsýän,
 Ol ýylandyr, aýagy ýok towusýan,
 Ol balykdyr, ýedi derýa böwüsýän,
 Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.

Magtymguly: Ol nämedir, ýakasy bar, ýany ýok?
 Ol nämedir, ganaty bar, gany ýok?
 Ol nämedir, adam ýuwdar, jany ýok?
 Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber!

Durdy şahyr: Ol kependir, ýakasy bar, ýany ýok,
 Kebelekdir, ganaty bar, gany ýok,
 Gara ýerdir, adam ýuwdar, jany ýok,
 Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.

Magtymguly: Ol nämedir, derwezesiz galadyr?
 Ol nämedir, penjiresiz binadyr?
 Ol nämedir, bir-birinden aladyr?
 Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber!

Durdy şahyr: Ol köňüldir, derwezesiz galadyr,
 Ol gabyrdyr, penjiresiz binadyr,
 Ol aý-gündür, bir-birinden aladyr ,
 Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.

Magtymguly: Ol nämedir, iýmediler, doýdular?
 Ol nämedir, kyýamata goýdular?
 Ol kim idi, dabanyndan soýdular?
 Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber!

Durdy şahyr: Ol didardyr, iýmediler doýdular,
Ol namazdyr, kyýamata goýdular,
Nesiminiň dabanyndan soýdular,
Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.

Magtymguly: Ol nämedir, ýedi ölkäni gezýä?
Ol nämedir, bilin bir zat ezýä?
Ol nämedir, adam ýaly syzýa?
Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber!

Durdy şahyr: Ol çopandyr, ýedi ölkäni gezýä,
Ol goýundyr, taýak bilini ezýä,
Bedew atlar adam ýaly syzýa,
Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.

Magtymguly: Ol nämedir, toprak üste sürünmez?
Ol nämedir, adamlara görünmez?
Ol nämedir, hiç bir dona bürenmez?
Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber!

Durdy şahyr: Erenlerdir, zelil bolup sürinmez,
Ol beladyr, gelse, göze görünmez,
Ýalan gürrüň hiç bir dona bürenmez,
Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.

Türkmen klassyk şahyrlarynyň döredijiliginde şular ýaly sorag-jogap alyşmak däbi gadymdan bäri dowam edip gelýär. Bu görnüşde goşgy düzmek möhüm ähmiýete eýedir. Klassyk şahyrdan sorag-jogap arkaly bir-biriniň döredijilik ussatlygyna, sowatlylyk derejesine, filosofiki, logiki pikir ýöretmekdäki ukybyna göz ýetirmegi maksat edinipdirler. Munuň hut şeýledigini Magtymguly bilen Durdy şahyryň arasyndaky synanyşyklarda dörän «Habar ber – şeýledir» diýen aýdyşyk goşgynyň mysalynda anyk göz ýetirmek bolýar. Bu eserde tebigatyň kanunalaýyklyklary barada pikir ýöredilýär. Magtymguly tebigatda bolup geçýän üýtgeşiklikleri, wakalary goşgy setirlerinde ussatlyk bilen kapyýalaşdyryp, öz döwürdeşi Durdy şahyra sorag berýär. Durdy şahyr hem öz gezeginde oňa takyk jogap berýär.

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyryň ýiti synçylygy, zehinliligi goşguda nähili ýüze çykarylýar?
2. Klassyk şahyrlaryň sorag-jogap görnüşinde goşgy döretmekleriniň düýp sebäbine nähili düşünýärsiňiz?
3. Goşgynyň matallar bilen nähili baglanyşygy bar?
4. Bu goşgyny rollar boýunça okaň, ýat tutuň.

Bolar sen

Beýik daglar beýikligiňe buýsanma,
Göweçde¹ suw bolan zer dek bolar sen.
Tereň² derýa, haýбатыňa guwanma,
Wagtyň ýetse, guryp, ýer dek bolar sen.

Daglaryň arslany, babyr-peleňi³,
Ahyry deň bolar pil, peşe⁴ jeňi,
Jeýhun derýasynyň, Niliň näheňi⁵,
Gulagyna urlan har dek bolar sen.

Kyýamatdan bir söz diýdim baýakda,—
Garaw bardyr ýersiz urlan taýakda,
Zalymlar har bolar, galar aýakda,
Garyp, sen ýyglama, şir dek bolar sen.

Ýagşy bedew münen, hup mahbup guçan,
Bile elten barmy bakyýa⁶ göçen?
Hakykat namartdyr imansyz geçen,
Iman bile barsaň, ner dek bolar sen.

Ýagşylar ýanynda ýörgül sen özüň,
Dür bolsun daýyma, sözlegen sözüň,
Alymlara uýsaň, açylar gözüň,
Jahyllara uýsaň, kör dek bolar sen.

¹ *Göweç* – gymmat bahaly metallar eredilýän desga.

² *Tereň* – çuň.

³ *Babyr* – gaplaň, peleň – ýolbars.

⁴ *Peşe* – çybyn.

⁵ *Näheň* – kit, krokodil, akula.

⁶ *Baky* – o dünýä manasynda.

Lukman¹ dek her işiň çäresin bilsen,
Rüstem² dek döwleriň permana salsaň,
Iskender dek ýeriň ýüzüni alsaň,
Ýerde ýegsan bolup, ýer dek bolar sen.

Magtymguly, garap sözle daşyňny,
Jaýyn bilip, sarp et, bolsa aşyňny,
Kämil tapsaň, goý ýolunda başyňny,
Är ýanynda gezsen, är dek bolar sen.

Magtymgulyň «Bolar sen» goşgusy onuň akyl-parasada ýugrulan dürdäne döredijiliginde möhüm orun eýeleýär. Goşguda adamlara durmuşda öz ornuňy tapmak barada öwüt-nesihat edilýär.

Şahyr her näçe güýçli bolsaň-da, elmydama päliňi pes tutmagy maslahat berýär. Şonuň bilen bir hatarda şahyr, garamaýak halky ruhy taýdan goldaýar. Olaryň zalymlar, eziçiler tarapyndan horlanmagyna duýgudaşlyk bildirýär.

Şahyr ýagşylar bilen ýoldaş bolmagy, alymlara uýmagy, adamlaryň iň gowy gylyk-häsiýetleri hökmünde kesgitleýär.

Magtymguly söze, sözüň güýjüne uly sarpa goýýan şahyrdyr. «Bolar sen» goşgusynda-da, sözüň gudratyna uly ähmiýet beripdir:

Dür bolsun daýyma sözlegen sözüň
ýa-da:

Magtymguly garap sözle daşyňny –

diýen setirlerinde şahyryň söze neneňsi derejede üns berendigine ýene-de bir gezek göz ýetirýäris.

Soraglar we ýumuşlar:

1. «Ahyry deň bolar pil, peşe jeňi» diýen setiriň manysyna nähili düşüňýärsiňiz?

¹ *Lukman* – Lukman hekim, tebib.

² *Rüstem* – Ferdöwsiniň «Şanama» eseriniň baş gahrymany.

2. «Bile elten barmy bakyýa göçen?» diýen setiriň many-syny düşündiriň.
3. Goşguda nähili legendar adamlaryň atlary ulanylýar? Olar barada nämeleri bilýärsiňiz?
4. Goşgynyň haýsy setirleri «Ýerin bilip gepleseň, ýüzüň nury dökülmez, ýerin bilip harçlasaň, jübiň puly tükenmez» diýen nakylyň manysy bilen gabat gelýär?
5. «Bolar sen» goşgusyny ýat tutuň.

Edebiýat teoriýasy. Elegiýa

Gaýgyly, gam-gussaly, gynançly ýagdaýlary beýan edýän goşgulara elegiýa diýilýär. Magtymgulynyň «Yzlamaýan bolarmy?» diýen goşgusy elegiýadyr.

Şahyrlar elegiýany diňe öz şahsy durmuşlary bilen baglanyşykly däl, eýsem başga adamlaryň, umuman, halk köpçüliginiň durmuşy bilen baglanyşykly hem döredýärler.

DIALOG

Çeper eserlerde iki we ondan hem köp şahyrlaryň personažlaryň arasynda pikir alyşmak, biri-birine düşünişmek maksady bilen bolýan gürrüňe gepleşik ýa-da dialog diýilýär.

«Habar ber – şeýledir» diýen goşgusy hem özboluşly dialogdyr. Bu goşgy dramatik eserlerdäki diologdan setirleriň kapyýalaşyşlary, şirinligi boýunça tapawutlanýar.

Dialoga mysal hökmünde, Dosmämmet şahyr bilen ka-kasy Gurbangylynyň «Aýdyşyk», ýene-de Dosmämmet şahyr bilen onuň Garyby diýen dostunyň «Garyby – Dosmämmet», Kätibi şahyr bilen Bibijemal atly gelniň «Salam almadyň, gelin!», ýene-de Kätibiniň Kasyt bilen «Sowal – Kätibi, jogap – Kasyt» sorag-jogap alyşýan goşgularyny, Şeýdaýynyň bir topar aýdyşyk goşgularyny hem görkezmek bolar.

BERDI KERBABAÝEW

(1894–1974)

Ýazyjy öz kitabyňyň üsti bilen halka ömür tejribesini, öz düşüncesini, pikirini hem öz duýgusyny hödürleýär... Çynlakaý ýazyjy belent maksat ugrunda okyjy bilen ýüzbe-ýüz, ýürekdeş, göwün-deş sözleşmek üçin zähmet çekýär.

Berdi Kerbabaýew

Türkmen edebiýaty hakynda gürrüň edilende, ilkinjileriň hatarynda Berdi Kerbabaýew göz önüne gelýär. Berdi Kerbabaýew şeýle hormata özüniň ajaýyp eserleri arkaly mynasyp boldy. «Aýgytly ädim» romanyny, «Aýsoltan» powestini diňe türkmen halky däl, daşary ýurtlaryň onlarçasynyň halklary öz ene dillerinde uly höwes bilen okaýarlar.

Şeýle ajaýyp eserler bilen türkmen halkynyň geçmişini, häzirki durmuşyny dünýäniň ençeme ýurtlaryna äşgär eden görnükli ýazyjy-şahyr hemmeler tarapyndan hormatlanylýar.

Türkmenistanyň halk ýazyjysy Berdi Kerbabaýew 1894-nji ýylda Tejen etrabynyň Gowkuzereň obasynda dogulýar.

Döredijilik işine 1923-nji ýyldan başlan Berdi aganyň ýazan eserleri köpdür. Onuň «Gyzlar dünýäsi», «Aýlar» ýaly poemalary, «Batyr», «Arslan», «Yhlasa – myrat» ýaly hekaýalary, «Baýram», «Gurban Durdy», «Aýsoltan» ýaly powestleri, «Göterim», «Magtymguly» ýaly pýesalary, «Aýgytly ädim», «Gaýgysyz Atabaý», «Nebitdag», «Suw damjasy – altyn dänesi» ýaly romanlary millionlarça okyjylara estetiki lezzet berýär. Onuň eserleriniň birnäçesi ençeme gezek täzeden neşir edilip, okyjylar köpçüligine ýetirildi. Berdi Kerbabaýewiň eserlerini okan her bir okyjy

onuň türkmen halkynyň geçmişini, häzirki durmuşyny örän ussatlyk bilen suratlandyryp bilendigine göz ýetirip biler. Şol eserler daşary ýurtly okyjylara-da, türkmen halkynyň durmuşy bilen giňden tanyşmaga mümkinçilik berýär. Bu barada hindi ýazyjysy Ýaşpal şeýle ýazýar:

«Men türmede otyrdym. Şu kitap meniň elime birden iňlis dilinde düşdi. Kitapdaky gidýän waka meniň halkymyň ykbalyna kybapdaş bolany, meni gozgalaňa salany üçin «Aýgytly ädimi» men şol ýeriň özünde, ýagny türmede iňlis dilinden hindi diline terjime edip başladym...»

Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň akademiği Berdi Kerbabaýew jemgyýetçilik işgäri hökmünde hem giňden tanalýardy. Ol köp ýyllaryň dowamynda Türkmenistanyň ýazyjylaryna ýolbaşçylyk etdi. Onuň daşary ýurtlarda bolanynda galan täsirleri barada ýazan oçerklerini okyjylar höwes bilen okaýarlar.

Berdi Kerbabaýew ökde terjimeçi. Ol Mürze Ibragimowyň «Ol gün geler», Aýbegiň «Nowaýy» romanlaryny, Musa Jeliliň Moabit türmesinde ýazan goşgularyny türkmen diline terjime etdi. Onuň terjime eden eserleri okyjylaryň kitap tekjelerinde mynasyp orun tapdy.

Gafur Gulamyň: «Berdi Kerbabaýew diýende türkmen edebiyatynyň mynasyp wekili, atly ýazyjysy we bütin Gündogarda tanalýan jemgyýetçilik işgäri göz önüne gelýär», Süleýman Ragymowyň: «Myrat ogly Berdi Türkmenistanyň Elbrusydyr» diýmekleri tanymal ýazyjynyň dünýä yüzünde giňden meşhurdygyny aýdyň görkezýän mysaldyr .

Berdi Kerbabaýew türkmen halkynyň milli guwanjydyr.

Soraglar we ýumuşlar:

1. B. Kerbabaýew nirede dünýä inýär?
2. Ýazyjy döredijilik işine haçan başlaýar?
3. Onuň eserleri näme üçin söýlüp okalýar?
4. Berdi Kerbabaýewiň eserini hindi ýazyjysy Ýaşpal näme üçin hindi diline terjime edýär?

JAPBAKLAR

(Powestden bölekler)

Sygyr söwdasy

Hoşadan agyzlary tagam tapan Japbaplaryň öýlerinde çörek bolady.

Olar indi hoş a her gün gitdiler. Olaryň indi dördüsi bir sanaç götermän, her haýsy bir sanaç göterdi. Japbaplaryň azygy bolap başlady. Indi olar çörek hurşy bolar ýaly, süýt-gatyk berip duran sygyrjyk edinmek küýüne düşdüler.

Japbaplardan içi kitüwli Kelekbaý olara hiç bir zat edip bilmedi. Olar öz ýanyndan indiki boljak çalamünderden heder edip, ony hiç bir ýerde agzap hem bilmedi.

Ol Japbaplaryň hoş a çöpläp ýörenlerini öz gözi bilen görse-de, özüniň münkürligine görä, Japbaklar sanaçlaryny onuň harmanyndan ýa desselerinden ogurlaýandyrlar diýip düşündi. Şonuň üçin hem olardan aryny almak, olary möçükdirmek, nämeden hem bolsa zyýan çekdirmek üçin pursat arap gezdi. Japbaplaryň sygyr edinmek kül-külüne düşenlerini eşidenden soň bolsa: «Ho-op, duruber bakaly. Sizden şu sapper öňki-soňkym çykaraymazmykam!» diýip oýlandy.

Güyz aýydy. Howa çigrekdi. Meýdandan ekin-dikin, gawun-garpyz ýygnalypdy. Bir gün eňnere meýdanlaryndan Japbaplaryň tirkeşip ýörenlerini gören Kelekbaý öňünden taýynlap goýan ullakan gara garpyzynyň daşynda aýlandy, onuň töwereklerini süpürişdirdi, tämizledi.

Japbaklar onuň üstünden geldiler. Eňnere meýdanynda galan ýeke-täk mähnet garpyzy görüp geňirgendiler. Japbak oňa sowal berdi.

– Ýeri-ow, baý aga, munyň näme?

Kelekbaý ýylçyr gara garpyzy ýeňi bilen süpürdi, Japbaplara ýylgyrjaklap garady.

– Köşeklerim, bu-ýa bir bogazja sygyr.

Ýapbak Mapbaga seretdi. Mapbak Topbaga seretdi. Topbak Japbaga seretdi. Japbak Kelekbaýdan sorady.

– Baý aga, bu nähili sygyr? Munyň garpyz ýaly-a!

Japbaklar her hili agyr günleri ýük sanman wäşilik bilen bilmezlige salyp ýörseler, Kelekbaý olary akmak hasap edýärdi. Şonuň üçin olary aldamak, oýnamak çäresine girişdi.

– Han ogul, heý, şu meýdanda gawun-garpyza gözüňiz ildimi? Olaryň baryny eýýäm sowuk urup gutarmadymy näme? Bu janawaryň guzlar wagty golaýlapdyr. Şonuň üçin kirpi ýaly aýaklaryny içine ýygryp, çyglyp ýatyr. Siziň gözüňize garpyza meňzeşräk görünse-de, bujagazyň özi tohum sygyrdyr.

Topbak Mapbaga kinaýa bilen garady. Mapbak Ýapbaga «Kelekbaýyň hilesine düşüňäňmi?» diýen sowal bilen garady. Ýapbak Japbaga «Kelekbaýyň göwni şonda bolsa, biz aldanan kişi bolsak, utularmykak?» diýen sowal bilen garady. Japbak Kelekbaýyň hilesine garşy hile gurmak isledi.

– Baý aga, sygryňy satjakmy?

– Hawa, hanym, sygyr mende başga-da kän, özüňiz bilýäňiz. Bahasy ýetse, şujagaz sygry satmanam durjak däl.

– Baý aga, onda sygryň bahasy näçe?

– Üç tümen.

Tümen, gyran hiç wagt-da Japbaklaryň eline düşen zatlar däl. Şonuň üçin Ýapbak Kelekbaýa mälim etdi:

– Baý aga, biziň tümen-mümen bilen tanyşlygymyz bolmaz. Sen sygry bize bugdaýdan bahala.

– Aýby näme! Bugdaýam oňat zat. On dört batman bugdaý beräýiň.

Mapbak ondan haýyş etdi:

– Baý aga, biz siziň batman-matmanyňy bilmeris. Sen bize ölçeg bilenjek aýt: näçe jam ýa-da näçe sanaç?

Aňry çekişdiler, bäri çekişdiler, iň soňunda söwdalaşdylar. Sygryň bahasy bir sanaç bugdaý boldy.

Topbak Kelekbaýa çişerildi:

– Baý aga, soňundan ökünjek bolsaň-a, öňünden aýt. Onda söwdany goýbolsun edeli.

– Ýok, ogullarym, meniň sözüüm hemişe sözdür.

Japbak oňa çişerildi.

– Baý aga, onda biziň söwdamyz daşa ýazylan hata dönsün. Sygyr biziňki, bugdaý seniňki. Öýe baran badyňyza bir sanaç bugdaýy bizden al. Biz minneti hoşadan, hoşa höküm edýän, ine, şu penjelerden çekýäs!

– Aýtdym – gutardy.

– Doganlar «sygry» öýe alyp gaýtmagyň küyüne düşdüler.

Japbak onuň syrtyna geçip: – Höw! – diýdi: Sygyr gymyldamady.

Mapbak aýagyňyň burny bilen onuň böwrüne dürtüp: – Höw! – diýdi. Sygyr gymyldamady.

Ýapbak aýagyňy ýere patladyp, batly ses bilen: – Höw! – diýdi. Sygyr gymyldamady.

Topbak onuň arkasyna çybyk çalyp: – Höw! – diýdi. Sygyr gymyldamady.

Beýlesine bakyp pyňkyrjak bolýan, böwrüni münküldedip gülýän Kelekbaý düşündiriş berdi.

– Balalarym, men size aýtdym ahyry: sygryň guzlar wagty gelipdir. Ony bu wagt gyssasaňyz, göle taşladarsyňyz. Siz, iň ýagşysy, ony göterip gidiň-de, aýaz degip buýdurmaz ýaly, oraçaňyzda, ýylyjak ýerde saklaň.

Japbak Kelekbaýa keýerjekläp seretdi.

– Sygry götermek?!

Kelekbaý ellerini iki ýana gerdi.

– Han ogul, gerek bolanda, düýäniň hem göterildigi bardyr. Sygyr nämedir? Onda-da gulajyn sygyr? Japbklaryň ýanynda onuň gürrüni bolarmy? Meniň göwnüme bolmasa, siz pili hem götererlikäňiz öýdýän!

Mapbak apaň-apaň basdy.

– Hökman götereris! Ýadan bolsaň, baý aga, sygryň üstüne mün. Seni hem bile götereris!

Japbaklar «sygry» götermekçi boldular.

Japbak Ýapbaga: – Sen iki art aýagyndan ýapypş – diýdi.

Ýapbak Mapbaga: – Sen iki öň aýagyndan ýapys – diýdi.

Mapbak Topbaga: – Sen guýrugyndan ýapys – diýdi.

Topbak Japbaga: – Sen iki şahyndan ýapys – diýdi.

Olar «sygryň» haýsy ýerini elleseler, buz ýaly ýylmanak endamyna elleri degdi.

Japbak aýtdy: – Baý aga, munuň kellesem ýok, şaham ýok-la!

Ýapbak aýtdy: – Baý aga, munuň öň aýaklaram, art aýaklaram ýok-la!

Mapbak aýtdy: – Baý aga, munuň guýrugam ýok-la!

Pyňkymakdan zordan saklanyp, böwrüni münküldedip gülýän Kelekbaý düşündiriş berdi.

– Balalarym, men size aýtdym ahry: ol bar güýji bilen çyglany üçin, kellesini, aýaklaryny içine salyp, kirpi ýaly ýygrylyp ýatyr. Siz oňa göle taşlatmajak bolsaňyz, şol durşuna emay bilen göterip gidiň.

Kelekbaýyň soňsuz gülýänini aňlan Topbak:

– Baý aga, beýle kän gülme, birden içiňe ýel düşäýmesin? – diýdi.

– Han ogul, sen meni gülýändir öýtme: meniň bogazyma gylçyk düşüpmi, nämemi, bogazyma birsyhly hereket bermesem durup bilemok.

Kelekbaýyň kömegi bilen dört dogan «sygry» zordan eginlerine aldylar. Japbak bilen Ýapbak önden, Mapbak bilen Topbak yzdan ýöräp, dähedem-dessemläp ugradylar. Dört egniň üstünde ýerleşen togalak «sygyr» sähelçejik çaykansalar, depirjap başlamak. Şonuň üçin doganlar demlerini hem uludan alman doňan göwre ýaly emay bilen süýşüp gitdiler.

Kelekbaý olaryň yzyndan gülüp ýykyldy, ýatan yerinden içini tutup, gözlerini yaşardyp güldi, samrady.

– Şu sapar nädäýdiňiz-kä!..

Japbaklar wawwaly ýaly ýörediler.

Şol barmana Topbagyň aýagyna tiken çümdi. Ol: – Eý wäk! – diýip gygyrdy-da, birdenkä aşak egildi. Eginlerin-

den sypan «sygyr» gaty ýere degip, çym-pytrak boldy. Şol wagt olaryň gapdalyndaky ýowşanyň düýbünden bir towşan turup, oba bakan ökje göterdi.

Oňa gözi düşen Mapbak:

– Ana, biziň sygrymyz oba bakan gaçdy! – diýip seslendi.

Ýapbak söwda dostuna gygyrды.

– Aý, Kelekbaý, gara sygyr göle atandyr-la, ha-aw!

Takyр meýdany gyzardyp ýatan garpyza göz gezdiren Japbaklar ahmyр çekdi.

– Wah, arman! Sygra göle taşlatdyk. Ynha, gör, eşeni dagap ýatyr. Sygryň özüni welin tutaweräliň.

Towşan gözden ýitdi.

Ýapbak: – Sygry baryp, Kelekbaýdan talap edeliň – diýdi.

Mapbak: – Sygryň gaçan yzyny yzarlalyň – diýdi.

Topbak has degerliräk maslahat berdi.

– Biz sygry Kelekbaýdanam soramalyň, yzynam yzarlamalyň, göni oba gideliň: ým öwrenenje sygyr eýýäm ýatagyna barandyr.

Japbaklar Topbagyň sözünü makul bildiler, oba bakan ylgadylar.

Baryp görseler sygyr, hakykatdan-da, ýatagynda dur. Olar öýlerine bakan ylgap, ullakan sanaç bugdaý göterip geldiler. Söwdalarynyň oňanyna bolsa guwandylar.

– Heý, gözüňe döneyin, garaja sygyr!

– Bu sapaр söwdamyз oňandyr.

– Kelekbaý sag bolsun!

– Indi içjegin süýt, ýalajagyň köpük bolsun.

Japbak onuň şahyna daňlan ýüпden itdi. Ýapbak bilen Mapbak iki ýan gapdalyndan ýoreди. Topbak onuň yzyndan sürди. Olaryň dördüsi birden heň etdiler.

Garpyz diýme, gawun diýme,

Söwda etseň, sygyr al!

Bogaz diýme, gysyr diýme,

Gaýmak iýseň, sygyr al!

Kelekbaýyň dört aýaly dört ýerden çykyp, gykylyk etdiler.

– Aýu, Japbak! Sygry nädýäňiz?

Japbaklaryň dördüsi dört ýerden jogap berdi.

– Sygryň söwdasy bireýýäm bolup gutardy, sanajy ýygnaň, sanajy!

– Ýok, biz sygrymyzy satdyrjak däl!

– Edilen söwda gaýtmaz. Edil daşa ýazylan ýalydyr!

– Aýuw-w! Kele-ek!

– Indiki gykylygyň barjasy palak!

Töweregi gallanyp, oraçanyň gapysyna getirilen gara sygryň ýüzüne Bolluk ak urba çaldy.

– Tüweleme, balalarym! Bu sapar söwdaňyz oňupdyr. Haýyrlisy bolsun.

Soraglar we ýumuş:

1. Kelekbaý Japbaklary näme üçin aldamak isleýär?
2. Japbaklar näme üçin «sygry» ýere gaçyryrlar?
3. Olar nähili netijä gelýärler?
4. Hekaýanyň mazmunyny ýatdan aýdyp beriň.

AŽDARHA

Japbaklaryň bugrasy hem edil Ýapagy ýaly öz örüsini uzak çekmezdi. Belki, onuň bol iýmäge nebsi otugandy; bir gün; ol baryp, Doýdugyň tümmül bolup oturan arpasyna giripdir. Japbaklar ony Doýdukdan oň duýdular. Japbaklar Doýdugyň göwnüne melal getirmezlik üçin, onuň ekine girenini bildirmän çykarmak çäresine girişdiler.

Töweregini garanjaklandan soň, Japbak aýtdy:

– Şu wagt hiç kim ýok. Geliň, biz ony assyrynlyk bilen idip çykaralyň.

Onda Ýapbak burnuny ýokaryk tutdy.

– Aý, ýigid-ä bildi-ow! Idip çykarsaň basgylyar. Bugranyň zzy, näme ýolbarsyň zzyndan enaýymy? Biz iň ýagşysy ony sürüp çykaralyň.

Mapbak gulagyny üşertdi.

– Aý, ýigid-ä bildi-ow! Kowup çykaranda, näme, uçup çykar öýdýänmi? Gaýta ol öz yzynyň daşyndan hem iki ýanyna agyz urup, arpany düýbi bilen goparar. «Ony eden bolsa Japbaklaryň burgasyndan başga hiç bir zat dälidir» diýerler. Biz iň ýagşysy ony göterip çykaralyň.

Topbak arkan gaýşyp güldi.

– Aý, ýigid-ä bildi-ow! Göterip çykaršana, ýa büdräp, ýa aýagyň taýyp, hökman ýykylarsyň. Ýykylmanda-da, Japbaklaryň yzlary gaplaňnyň yzyndan enaýy bolmaz. Japbaklaryň yzyna bolsa yzçy gerek dälidir. Biz iň ýagşysy ony süýröp çykaralyň.

Doganlar Topbagyň pikirini dogry tapdylar.

Japbaklar bugarany arpanyň içinde çökerdiler. Ondan soň bir gapdalyna agdardylar. Onuň hem paşmagyna bir ýüp dakdylar. Ondan soň ony dört dogan dört ýerden ýapyşyp süýröp çykardylar.

Arpanyň içinde bugaranyň yzyny bildirmän çykaran doganlar, yzlaryna garaman ökje göterdiler.

Birsalymdan soň arpasyna aýlanmaga baran Doýdugyň ýüregi ýarylara geldi. Ol gyňajyny oklaw ýaly edip, yzyna bakan ýazdy. Ýolda barýarka büdräp ýykyldy, hasanaklap galyp, ýakasyna tükürdi. Ol ýüzüniň ugruna baryp, Kelekbaýa habar berdi.

– Dat Gulluk baý, dat!

Doýdugyň ýuwusgadan gorkan ýaly, ak tam ýüzüni gören Kelekbaý birhili haýykdy.

– Ýeri, Doýduk , näme boldy?

– Meniň arpama, almy, arwahmy, näme-de bolsa aýylganç bir zat girip, ony wes-weýran edipdir. Eger oňa çynlakaý çäre görülmese, ertir seniňkä-de girer. Kim bilýär, belki, ol aýylganç zat oba-da aralaşar!

Baýlar tapan ýaraglaryny dakynyp, Doýdugyň arpasyna bakan ýorediler.

Japbaklar hem olaryň yzlaryna düşdüler.

Baryp görseler, Doýdugyň arpasynyň bir zol ýeri ýer bilen ýegsan bolup ýatyr. Onuň töwereginde yz-da ýok, eser-de. Ol edil ertekilerdäki aýdylýanlar ýaly. Ony gözün bilen görmeseň, ynanar ýaly hem däl. Oňa her kim her hili çen urdy.

Iň soňunda Kelekbaý aýtdy:

– Bu aždarhanyň işi bolsa gerek.

Doýduk ýakasyna tüýkürdi.

– Aždarha?!

– Hawa, Garry adamlaryň aýtmagyna görä, çendan onuň Hindistan tarapyndan suw bilen geläýmesi barmyşyn.

– Waý, Kelekbaý, nädäýdiň. Duruna Hindistandan suw gelýärimi näme?

– Duruna gelmese, Amyderýa gelýär. Aždarha üçin bolsa Amyderýa bilen Durun arasy aýallaryň suwluk ýolundan enaýy däl ahyryn!

– Aýu, Gulluk, aždarhanyň geleni onuň nämesinden belli bolýaka?

– Ol daň atar-atmazda birhili çekreýärmiş.

Japbak durup bilmän şeýle diýdi:

– Doýduk eje, onuň «Bö-ö! Bö-ö!» eden sesini menem eşitdim. Ýeke men däl, ynha, Japbaplaryň hemmesi hem eşitdi.

Baýlaryň düşünäýmeginden howp eden Ýapbak onuň böwrüne symsyklady.

Kelekbaý Japbaga gaýtawul berdi.

– Meniň eşidişime görä, aždarha düýe ýaly bölemän, geçi ýaly çekreýärmiş.

Ýapbak onda durup bilmän, şeýle diýdi:

– Baý aga, aždarhanyňam biziň bugramyzyňky ýaly tüýi barmyka?

Baýlaryň düşünäýmeginden howp eden Mapbak onuň böwrüne symsyklady.

Kelekbaý Ýapbaga gaýtawul berdi.

– Aždarha diýilýän düýe däl-de, ýylan ahyry! Ýylanyňam tüýi bormy?

Mapbak onda durup bilmän, şeýle diýdi:

– Belki, onuň biziň bugramyzyňky ýaly dört aýagy bardyr?

Baýlaryň duýmagyndan howatyr eden Topbak onuň böwrüne symsyklady.

Kelekbaý Mapbaga gaýtawul berdi.

– Aýtjak sözüni bilip aýtmak gerek. Aždarhanyň aýagy bolarmy? Aýagy bolsa zýy bolmazmy?

Topbak durup bilmän, şeýle diýdi:

– Aždarha birden ekine giräýse, ony süýräp çykaryp bolýamykan?

Baýlaryň düşünäýmesinden howatyr eden Japbak onuň böwrüne symsyklady.

Kelekbaý Topbaga gaýtawul berdi.

– Heý, aždarhanam süýräp bormy? Onuň golaýyna barsaň ýuwdaýmazmy?

Iň soňunda Kelekbaý aýtdy:

Doýduk, bu saňa alla tarapyndan gelen bir beladyr. Sen hudaý ýoluna bir erkeç aýt. Belki, ony allanyň özi dep eder.

Onda Japbak aýtdy:

– Ažarha-da Japbaklardan eýmenç däldir. Erkejiňizi Japbaklaryň gapysynda daňaýyň. Şundan soň şol aždarhanyň siziň ekiniňize girmejegine biz güwä geçýäs! Eger şol aždarha arpany ýene şunuň ýaly weýran etse, Japbaklaryň bugrasyna siz eýe bolaýyň!

Soraglar we ýumuşlar:

1. Japbaklar näme üçin düýelerini süýräp çykarýarlar?
2. Kelekbaý nähili pikire gelýär?
3. Kelekbaý Japbaklara näme sebäpli gaýtawul berýär?
4. Hekaýanyň mazmunyny özleşdiriň we ýatdan aýdyp beriň.
5. «Japbaklar» powestini dolulygyna okaň.

GARA SEÝITLIÝEW

(1915–1971)

Halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi Gara Seýitliýewiň poeziýasynda Watan, zähmet, parahatçylyk, dostluk ýaly temalar asasy orun tutýar. Ol döredijilik işine başlanyndan, tä ömrüniň ahyryna çenli bu temalara ygrarly bolup galýar. Şu temadaky eserleri şahyryň dürli ýyllarda neşir edilen «Şahyryň lirasy», «Söweşjeň ylham», «Parahatçylyk ýeňer», «Ganatly döwür» ýaly birnäçe goşgular we poemalar ýygyndylarynyň içinden eriş-argaç bolup geçýär.

Şahyryň döredijiliginde tebigat temasy bilen baglanyşykly goşgular hem esasy orny eýeleýär. Olarda ynsan bilen tebigatyň arabaglanyşygy aýdyň ýüze çykarylýar. Şahyryň:

Eger her kim bir bag ekse ýadygär,
Dünýä kitabynda onuň ady bar –

diýen setirleri bu gün ýurdumyzyň baş şygarlarynyň birine öwrülip gelyär. Şujagaz ýeke mysalyň özi-de, şahyryň goşgularynyň ähmiýetiniň gitdigiçe artýandygyna şaýatlyk edýär.

G. Seýitliýewiň döredijiliginde daşary ýurt temasy hem töwerekleýin işlenendir. «Eýran goşgulary» sikli, «Hindistanyň gülleri» goşgular kitaby hem muny doly tassyklaýar. Hindistan hakyndaky goşgularynda şahyr öz özbaşdaklygyny göreşip gazanan hindi halkyna raýdaş bolup çykyş edýär. Ol goşgularda internasional doganlyk-

dostluga beýik sarpa goýan adamlaryň ýürek hyjuwy çeper sözleriň üsti bilen ýüze çykarylýar.

G. Seýitliýew birnäçe drama eserleriniň hem-de çagalar üçin «Jeren», «Kemal» poemalarynyň awtorydyr.

Soraglar:

1. Gara Seýitliýewiň poeziýasynyň esasy tematikasy nämelerden ybarat?
2. Şahyryň haýsy kitaplaryny bilýärsiňiz?
3. Ýurdumyzy bag-bossanlyga öwürmek barada siziň şäheriňizde (obaňyzda) nähili işler amala aşyrylýar?

Adam we toprak

Bar eneler garraýarlar dünýäde,
Diňe sen garraňok, ene topragym,
Sen ebedi juwan goja dünýäde,
Seni soldurmaýar sene, topragym,
Al-ýaşyl geýinen, sona topragym.

Gyş gelende agarsaň-da azajyk,
Ýaz gelende juwan ýene, topragym,
Ýaşa sen ýaz ýaly ýüregi açyk,
Ýaz ýaly mähriban, ene topragym,
Al-ýaşyl geýinen, sona topragym.

Bu dünýäden ötüp gidýän eneler,
Saňa goýup gidýär öz balalaryn.
Öz göwsünden ak süýt berip, ene ýer,
Sen etmeli hemmäh tagallalaryn,
Saňa goýup gidýär öz balalaryn.

Seň göwsünde diriligiň çeşmesi,
Seň goýnuňda dünýäň zowky-sapasy,
Seň goýnuňda sekiz jennet sapasy,
Çäksiz sende ene mähriň joşmasy,
Çäksiz saňa balalaryň wepasy.

Wepaly balalaň iň wepaly, sy,
Neslimiň adyndan seni gujaklap,
«Enesiz galmasyn ynsan balasy!»
Diýip, ene toprak gözünden ogşap,
Saklarys biz seni howpdan gorap.

Bar eneler garraýarlar dünýäde,
Diňe sen garraňok, ene topragym,
Sen ebedi juwan goja dünýäde,
Seni soldurmaýar sene, topragym,
Al-ýaşyl geýinen, sona topragym.

Şahyr «Adam we toprak» diýen goşgusyny watançylyk joşguny bilen ýazypdyr. Goşguda topraga bolan guwanç, mähirli söýgi Ene söýgüsi bilen utgaşdyrylyp beýan edilýär. Toprak ýöne ýerden Enä deňelenok. Şahyryň aýdyşy ýaly, “dünýäde bar eneler garrasalar-da, toprak garramaýar. Eneler bu dünýäden ötüp gidäýseler hem, öz balalaryny topraga goýup gidýärler. Şonuň üçin olaryň tagallasyny, aladasyny Ene bolup toprak etmeli”. Dünýädäki ynsanlaryò enesi, ekleýjisi toprakdyr. Şonuň üçin hem oňa ene toprak diýýäris.

Dünýäde her bir ynsan ene topraga sarpa goýmalydyr, ony gözünüň göreji ýaly gorap saklamalydyr, bu onuň watançylyk borjudyr – ine goşguda şular ýaly asylly ideýa öňe sürülýär.

«Adam we toprak» goşgusynyň düzüliş formasy şahyryň içki joşgunyny ýüze çykarmaga oňaly ýardam edýär. Onuň setirleriniň käte başaşa, käte halkalaýyn kapyýalaşdyrylmagy, käte hem şol bir setiriň her bendiň ahyrynda gaýtalanyp gelmegi, goşga özboluşly öwüşgin berýär. Başky baş setiriň goşgynyň ahyrynda-da tutuşlygyna gaýtalanmagy, goşguda aýdyljak bolunýan pikiri has-da aýdyň ýüze çykarýar.

Soraglar we ýumuş:

1. Nämä esaslanyp «Ene toprak» diýýäris?
2. «Gyş gelende agarsaň-da azajyk,
Ýaz gelende juwan ýene, topragym» – diýen setiriň manysyny öz sözleriňiz bilen beýan ediň.

3. Şahyr: «Enesiz galmasyn ynsan balasy!» diýip, nämäni göz önünde tutýar?

Ene ýüregi

Ene ýüregi dek ýürek tapylmaz,
Enäniň ýüregi gülden näzikdir.
Enäniň hiç erbet arzuwy bolmaz,
Arzuwy abatlyk hem-de saglykdyr.

Enäniň ýüregi her derdi syzar,
Her derdiň dermany onuň sözüdir.
Enäniň gül ýüzi gaharňy ýazar,
Ene ýaşayyşyň, bagtyň gözüdir.

Enäniň ýüregi derýa dek giňdir.
Enäniň ýüregne bir dünýä sygar,
Enäniň söýgüsi deňizden çuňňur,
Ene mähir salsa, gije gün dogar.

Bagşy joşa gelse, bagş eder bir söz,
Şahyr joşa gelse, döreder dessan.
Ene ýüregi dek ýürek tapylmaz,
Ene öz mährinden döredýär ynsan.

Gara Seýitliýewiň «Ene ýüregi» goşgusy mähriban enelere bagyşlanypdyr. Şahyr ene – eje ýüreginiň näzik hem päkligini wasp edýär. Ene ýüregini, oňa söýgüsini ähli zatdan ýokary goýýar.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Bu goşguda kim, näme wasp edilýär? Sen oňa nähili düşünýärsiň?
2. Ene – eje barada başga haýsy şahyrlaryň goşgularyny bilýärsiňiz?
3. «Ene ýüregi» goşgusyny labyzly okamagy öwreniň, ýat tutuň. Bu goşgyny ejeňize-de okap beriň.

ADAM WE BIR DÖWÜM NAN

(Gysgaldyldy)

Sen körpeje bolsaň-da, körpejämiz, Akmyrat,
Dyzjagazyňa çökdejik, çöple ýerden çöregi!
Men görýän, sen göreňok, bir bak, körpeje bezzat,
Sen çöregi owradaňda nädýär eneň ýüregi!

Haýyş edýän, ýalbarýan, ýalbaramok, ýazgarýan,
Owradyp taşlama sen bugdaýyň ak nanyny.
Körpeje bolsaň-da sen, senden-de gaty görýän,
Har bolar har edenler bugdaýyň ak nanyny.

Ozaldan ynsan üçin bir döwüm nandan belent,
Bir döwüm nandan mukaddes seždegär ýok dünýäde,
Nana – jan, nana – wyždan diýseň-de bolmaz galat,
Bir döwüm nandan mukaddes medetkär ýok dünýäde.

Körpejäm, bu sözlere ulalansoň düşersiň,
Şonda sen läliksiräp, nany ýere saçmarsyň,
Nany bisarpa tutsalar, meniň ýaly bişersiň,
Bir döwüm nan ýatan bolsa, sen galdyrman geçmersiň!

Oglum, owradyp dökme, taşlama sen ak nany,
Hormatla, ýalkymly Günüň ýalkymyndan päk nany,
Hormatla, halkyň derinden döräp önen hak nany,
Hormatla, dünýäde barça däne ekýän ynsany.

«Ýere urdum paltany, agzy gyzyl haltany,
Ýerden bir oglan çykdy, uly iliň soltany».
Bar illeriň soltanydyr ak bugdaýyň ak nany,
Bu soltana beýik hormat – ynsanýetiň permany.

Ak çörek, gara çörek, mele çörek çörekdir,
Hemmesi deň mukaddes, hemmesi deň gerekdir,
Hemmesine deň hormat, deň hem sarpa gerekdir,
Bu sarpany tutmadygyň ýüregi bet ýürekdir.

Söwer oglum, Akmyrat, seniň ýüregiň päkdir,
Sen hiç wagt çöregiň owuntygyn dökmersiň,
Biziň beýik döwletde çörek gaýgysy ýokdur,
Şonda-da sen hiç mahal nana kemter bakmarsyň.

Ozaldan ynsan üçin bir döwüm nandan belent,
Bir döwüm nandan mukaddes seždegär ýok dünýäde,
Nana – jan , nana – wyždan diýseň-de bolmaz galat,
Bir döwüm nandan mukaddes medetkär ýok dünýäde.

Şahyr «Adam we bir döwüm nan» goşgusynda çöregi aýawly saklamak, ony hiç haçan harlamazlyk baradaky ideýany öňe sürýär. Özüniň bu baradaky garaýşyny ýaşajyk Akmyradyň durmuşynda bolan bir waka bilen baglanyşykly beýan edýär.

Şahyr «ýalkymly Günüň ýalkymyndan-da päk many» kemala getirmek, öndürmek üçin halkyň der döküp zähmet çekmeli bolýandygyny obrazly beýan edip, munuň üçin «dünýäde däne ekýän barça ynsana hormat goýmalydygyny» ündeýär.

«Adam we bir döwüm nan» goşgusy ynsanperwerlik ideýasyna ýugrulanlygy bilen-de ähmiýetlidir.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Goşguda çöregi harlamaly dældigi nähili wakanyň üsti bilen beýan edilýär?
2. Goşguda «Nanyň halkyň derinden dörän» diýilmegine nähili düşünärsiňiz?
3. Şahyr goşguda halk döredijiliginiň haýsy žanrlaryndan peýdalanypdyr?
4. «Nan» sözüniň sinonimini aýdyň we onuň goşguda ulanan ýerini tapyň.

BERDINAZAR HUDAÝNAZAROW

(1927–2001)

Magtymguly adyndaky Halkara baýragynyň eýesi Berdinazar Hudaýnazarow özi hem döwri hakdaky ýazgylarynyň birinde şeýle ýazýar: «Meniň çagalygym Ýerbendiň çölünde geçdi. Kakam bisowat çopandy. Biziň oturan Daşly guýymyz etrap merkezi bolan Bokurdak posýologynyň üç-dört kilometr gündogarynda ýerleşýärdi. Otuz ýedinji ýylyň awgustynyň dynç alyş günleriniň birinde kakam meni Bokurdaga özi bilen alyp gaýtdy. Magazinden süýji, köke alyp, yzymyza dolanmakçy bolanymyzda, kakamy bir jaýa çagyrdylar. Men öýe ýeke gaýtmaly boldum. Kakamyň şol gidişi boldy. Kän-kän ýyllar geçip, özüm ogluň atasy bolanymdan soň, onuň aklyk hatyny – esassyz günälenendigi baradaky dokumenti aldym.

1941-nji ýylyň ýazynda biziň çarwa etrabymyzy Amyderýanyň boýlaryna göçürdiler. Biz respublikanyň in çetki etrabyna – Gyzylaýaga düşdük. Täze ýurda baran badymyza diýen ýaly uruş turdy...

Şahyr «Döwrün depesindäki adam» poemasynda şeýle diýýär:

On baş ýaşa ýetdik, bahar çagynda,
On altyny bolsa ogurlatdyk biz.
Şo ýaşda-da ýigit çykdyk bir demde,
Wagtyň özündenem öňe gitdik biz.

Oglaňlygyny urşa «ogurladan» B. Hudaýnazarow uruş ýyllarynda okuwynyň daşyndan obada işleýär. Onuň ilkinji goşgulary 1943-nji ýyldan Kerkiniň etrap gazetinde çykyp ugraýar. B. Hudaýnazarow ellinji ýyllaryň başyndan döredijilik işine ymykly girişýär.

Ol «Döwrüň depesindäki adam», «Gyzgyn sähra» poemalarynyň, «Göreş meýdany», «Ýzçynyň gözleri», «Haşar» powestleriniň, «Gumlular», «Akar suwuň aýdymy», «Garaçägäniň ogullary» romanlarynyň, birnäçe goşgularyň awtorydyr. Ýazyjy «Gumlular» romany üçin ýazyjy 1971-nji ýylda Magtymguly adyndaky Döwlet baýragyna eýe boldy.

1994-nji ýylda B. Hudaýnazarowa türkmen edebiýatyny ösdürmekdäki bitiren hyzmatlary üçin Magtymguly adyndaky Halkara baýragy berildi.

Soraglar we ýumuş:

1. B. Hudaýnazarowyň çagalyk döwri nähili geçýär?
2. Ýazyjynyň döredijilik işine başlaýşy hakynda gürrüň beriň.
3. Siz onuň nähili eserlerini bilýärsiňiz?

Halyçy

Seniň bahar ýüregiňde ýüwrdülip,
Gözüň guwanjyndan çitilen haly.
Göterip ýör seni, namysyň bolup
Türkmen aýaly!

Daňyň şapagyndan darka bölünip,
Törüňe çayylan öwüşgin ýaly.
Göterip ýör seni, şöhratyň bolup
Türkmen aýaly!

Ak erişler, seniň ak arzuwyňdyr,
Göwnüň gözelligi – gymyzy göli.
Göterip ýör seni, seň yşkyň bolup,
Türkmen aýaly!

Ykbalyňy ýazyp çitimler bilen,
Sonar sähralarda alyp nagşyny,
Kerwenleriň yzyn göle geçirdiň,
Möhür edip basdyň Günüň dogşuny.

Kakýan daragyndan çykýar dabyrap,
Bedewleriň toýnagynyň owazy.
Halynyň üstüne eglen badyňa,
Kükäp gelýär giň sähranyň howasy.

Alkyslap gadymy Günüň şöhlesin,
Taryplap dünýäde halal çöregi.
Halyň bilen aýlanyp ýör älemi,
Türkmenleriň şahyrana ýüregi!

Türkmen aýal-gyzlarynyň edep-ekramlary bilen bir hatarda, çeper elleriniň hünärleri hem olaryň adamkärçilik sypatlaryny bezeýär. Gelin-gyzlaryň dürli-dürli el hünärleriniň arasynda halyçylyk käri gadym döwürden bäri olaryň aýrylmaz hemrasyna öwrülip gelýär. Türkmen zenanlary öz dokan ajaýyp halylary bilen dünýä ýüzünde şöhrat gazanypdyrlar.

Ine, B. Hudaýnazarowyň «Halyçy» goşgusy şeýle şöhratly türkmen halyçysynyň at-abraýyny taryplaýan, olaryň bu mukaddes el hünärini wasp edýän şahyrana eseridir.

Goşgynyň her bir setiri halynyň her bir çitimi, göli ýaly gözəl hem şahyrana. Goşguda halynyň «Türkmenleriň şahyrana ýüregi» bilen deňelmegi ýöne ýerden däldir. Çünki türkmen zenany öz dokan halysyna türkmen halkynyň in ajaýyp arzuw-isleglerini siňdirýär.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Halynyň göllerinden nähili manylar aňlamak mümkin?
2. Dokma daragyň sesi goşguda nämä meňzedilýär?
3. Haly dokamak üçin ulanylýan gurallaryň atlaryny sanaň.
4. Halynyň gölleriniň atlaryny depderiňize ýazyp geliň we olaryň manysyny düşündiriň.

Ene süýdi

Biziň ilde enesini söýmegi
Ogla ündew etmek geň görülyändir.
Ene üçin öz janyny gaýgyrmak
Biwepalyk bilen deň görülyändir.

Biziň enemizden emen süýdümiz,
Oňa söýgi bolup geçmese gana.
Perzentlik duýgusyn nädip siňdirjek
Eňegine sakgal çykan haýwana?

Dönüklük edende enäň öňünde,
Biziň ilde ýigit diýmek gadagan.
Söýyän diýip, ýüz gezek ant içenden,
Biz bir gezek bolýas enä sadaga.

Biziň ilde enäniň ak süýdüniň,
Synagyndan diňe şeydip geçilýär.
Bizde ene süýdi ýöne süýt däl-de,
Ol namysdyr-ar hökmünde içilýär.

Ene Watynyňy söýýändigini
Dile almak bizde görülyär aýyp.
Sebäbi oň perzendine öwrülýäs,
Howasyny sorup, duzuny iýip.

Biz ondan şunça zat alýarys welin,
Aldyk diýip hergiz dil hat berlenok.
Şonuň üçin, onuň ýumşun bitirip,
Sylaga göz dikmek uslyp görülenok.

Watanyňa yhlas her bir ogulda
Bardyr diýip arzuw-umyt edilýär.
Ýöne biziň ilde şol yhlas hakda
Ýañraman, ol diňe subut edilýär.

Süýt reňk daňlaryň beren emmesi
Biziň ilde diňe şeýdip haklanýar.
Sebäp eneleriň mukaddesligi
Watanyň keşbine geçip saklanýar.

«Ene süýdi» goşgusy iki bölekden ybarat bolup, birinji bölekde ene süýdi barada gürrüň edilýär. Şahyryň beýan edişi ýaly, «ene süýdi ýöne süýt däl-de, ol namysdyr-ar hökmünde içilýär». Ene süýdi – enemize söýgimiz bolup, biziň ganymyza siňýär. Şonuň üçin her bir adamyň ganynda enä bolan mukaddes söýgi bardyr. Şahyr enesini söýmeýän perzendi «eňegine sakgal çykan haýwana» deňeýär.

Goşgynyň ikinji bölegi Watan baradadyr. Şahyr Watany hem enä deňeýär. Watanyň howasyny enäniň ak süýdüne meňzedýär. Her säher turup soran howaň ene süýdi bilen barabardyr diýýär. Şonuň üçin Watan howasyny «süýt reňk daňlaryň beren emmesi» hasaplaýar.

«Enäni söýmek – Watany söýmekdir, Watany söýmek – enäni söýmekdir» diýen pikir «Ene süýdi» goşgusynyň içinden eriş-argaç bolup geçýär.

Soraglar we ýumuş:

1. «Ene süýdi» goşgusy näme hakynda?
2. Goşguda esasy öňe sürülýän pikir nämeden ybarat?
3. Ene we Watan hakynda başga haýsy goşgulary bilýärsiňiz?
4. Goşgyny labyzly okaň.

KERIM GURBANNEPESOW

(1929–1988)

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi Kerim Gurbannepesow 1929-njy ýylyň 18-nji oktýabrynda Gökdepe etrabyňyň Birinji Gökdepe obasynda doguldy. Ýedi-sekiz ýaşyndan şygry düzmeklige bolan höwesi oýanyp ugraýar. Bu ugurda oňa kakasy Gurbannepes Ata ogly, kakasynyň dogany Şirnepes dagy görelda bolýar. Gurbannepes aga-da, Şirnepes aga-da öz döwründe seýregräk hem bolsa goşgy düzer ekenler. Olaryň täsiri soňra ýaşyk Kerime-de ýetýär. Şahyryň goşgy düzmäge bolan höwesiniň juda ir oýanmagynda mekdep mugallymlarynyň hem ep-esli ýardamy bolupdyr. Ilkinji goşgularynyň «Kolhozçy sesi» (1939), «Mydam taýýar» (1939), «Watan» (1941) gazetlerinde, «Tokmak» žurnalynda (1940) çap edilip başlanmagynda mekdep mygallymy Nurýagdy Agaýewiň kömeginiň bolandygyny şahyr soňra uly buýsanç bilen ýatlaýar.

1942-nji ýykda Gurbannepes aga aradan çykýar. Atasyz galan maşgalany açlyk, horluk basmarlap ugraýar, onsoň olar garyndaşlarynyň ýanyna – Tejene göçmeli bolýarlar. Urşuň yz ýanlarynda Kerim Gurbannepesow Tejen etrabynda çykýan «Zapçy» hem-de «Tejen gurluşygy» gazetleriniň redaksiýalarynda işleýär. 1949-njy ýylyň oktýabrynda goşun hataryna çagyrylýar. Esgerlik döwründe-de goşgy

ýazmasyny bes etmeýär. Ilkinji goşgular kitaby hem 1951-nji ýylda «Güýjümiň gözbaşy» ady bilen gulluk edýän döwründe neşir edilýär. Goşun gullugyndan boşap gelen wagtlary, 1953-nji ýylda ikinji goşgular kitaby «Esger ýüregi» ady bilen halkyň arasynda giňden tanalyp ugraýar. Kitaplary yzly-yzyna çykýar. Halk köpçüligi şahyryň «Taýmaz baba», «Ata we ogul», «Ajy günler, süýji günler», «Gumdan tapylan ýürek», «Aýal bagşy» ýaly gyzykly poemalaryny hem höwes bilen garşylaýarlar.

Kerim Gurbannepesow Aşgabatdaky Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetini tamamlady. Türkmenistan ýazyjylar birleşiginde, «Tokmak», «Garagum» žurnallarynda jogapkär wezipelerde işledi. Döredijilik işleri üçin ençeme baýraklara mynasyp boldy.

Kerim Gurbannepesow 1988-nji ýylyň 1-nji sentýabrynda aradan çykdy. Emma onuň ady, ýazan eserleri türkmen halkynyň aňynda baky orun aldy.

Soraglar:

1. Şahyrçylyk ukybynyň oýanmagynda Kerim Gurbannepesowa nämeler täsir edipdir?
2. Kerim Gurbannepesowyň nähili poemalaryny bilýärsiňiz?
3. Siz şahyryň haýsy kitaplaryny okadyňyz?

ATAMYŇ KÖP GAÝTALAN SÖZLERINDEN

1

Maňa atam aýdypdy,
Menem saňa aýdaýyn,
Men-ä sapak edindim,
Saňa-da sapak bolsun:

Lybasyň ýüpek bolup,
Hamysyň nah bolandan,
Goý, lybasyň nah bolup,
Namysyň ýüpek bolsun.

2

Dostuň bürgüt bolsa – daglara elter,
Dostuň bilbil bolsa – baglara elter,

Dostuň elguş bolsa – bir oba elter,
Dostuň baýguş bolsa – haraba elter.

3

Dostuň öz diline sakmy ýa sak däl? –
Ony bilmek üçin oýlanma uzak.
Illeriň syryny saňa aýdýarmy –
Sak däl.
Aýdanokmy –
Sak.

4

Aman, aman... Dynmak üçin derdimden,
Elli ýaşda ýetmiş derman gördüm men.
«Guş gerek!» diýseler – sapanlap aldym,
«Gurt gerek!» diýseler – gapanlap aldym,
«Mumyýa!»¹ diýdiler – tüpeňläp aldym.
Birisinden gördüm –
Azajyk haraý.
Birisinden gördüm –
Müň hili zyýan.
Ahyry bir güýçden ýeňildi derdim:
Adam üçin adam –
Iň uly derman.

5

Il içinde artdygyça şöhratyň,
Elleriňi gysmak islär köp eller.
Dostlaryňy juda köpelder şöhrat,
Emma görüplerem şonça köpelder.

6

«Bal, bal!» diýmek bilen agzyň süýjänok,
Ýöne beýle ajam bolup baranok.

¹ *Mumyýa* – dagyň uçut gaýalarynda bolýan, derman hasaplanýan dag şiresi.

«Sag bol!» almak bilen garnyň doýanok,
Ýöne beýle ajam bolup baranok.

7

Arçynmyza goşgy goşýaň,
Başlygmyza goşgy goşýaň,
Brigadire goşgy goşýaň,
Başgasyna goşgy goşýaň,
Kaka, kaka, gorkaňokmy?
– Gorkman oglum, gorkman oglum,
Degirmende doglan şyçan,
Gök gürlände gorkmaz, oglum.

8

Ägirt ymaratdyr dostluk diýen zat,
Ony guraňda-da howlukmaly däl,
Ony bozaňda-da howlukmaly däl:
Ony guran wagtyň howlugyp gursaň –
Kän kerpiçleň, hata düşmegi ahmal.
Ony bozan wagtyň howlugyp bozsaň –
Çyn dostuňdan jyda düşmegiň ahmal.

9

Her hili çykgynsyz ýagdaýda galaý –
Umytdan düşmeklik namartçylykdyr.
Her bir kynçylygyň dört tarapy bar:
Üçi ýapyk bolsa, biri açykdyr.

10

Käbir adam bilen oýun edeňde,
Ýüzi agarýança oýun etmek bor.
Käbir adam bilen oýun edeňde,
Ýüzi gögerýänçä oýun etmek bor.
Emma dostuň bilen oýun edeňde,
Çala gyzarýança oýun etmek bor,
Şondan aňry gitmek – öte gitmek bor.

11

Tüessesiz ot gözläp bir täsin adam,
Ahyry dünýäden otsuz geçenmiş.
Bir köstsüz dost gözläp bir täsin adam,
Ahyry dünýäden dostsuz geçenmiş.
Tüessesiz ot gözläp, otsuz galmagyn,
Tüsseli-de bolsa, otluja bolgun.
Bir köstsüz dost gözläp, dostsuz galmagyn,
Köstlüje-de bolsa, dostluja bolgun.

12

– «Özüni süýt saýgyn,
Dostuňy gaýmak!»
Diýýärsiň sen, atam,
Bu näme diýmek?
O näme üçin mydam
Süýt bolup özüm,
Dostum hem üstümde
Bolmaly gaýmak?

– Oglum, bu igenjiň
Nähakdyr nähak.
Özüni süýt saýsaň,
Dostuňy gaýmak,
Onsoň gaýmak saýar
Dostuňam seni.
Onsoň senem gaýmak,
Dostuňam gaýmak.

13

«Atam pylankesdi!» diýip, bukulmagyn ataňa,
Ataň Görogly bolsa-da, il at dakar hataňa.

14

Taşlama başlanyňy,
Başlama taşlanyňy.
Sanasaň-da dostuňy,
Sanama duşmanyňy.

15

Sen-ä maňa gözüň gidip seredýäň,
Menem saňa gözüm gidip seredýän.
Sen-ä uly bolmak arzuwyn edýäň,
Menem kiçi bolmak arzuwyn edýän.

Kiçiler ullakan bolmak isleýär,
Ulular nowjuwan bolmak isleýär.
Hiç haýsýsy öz ýaşyna kaýyl däl –
Özgäniň ýaşyny almak isleýär.

Özüniň şahyrana döredijiligi bilen türkmen edebiyatyn-da öçmejek yz galdyran Kerim Gurbannepesowyň şygrylarynyň diýseň gowy görülmeginiň sebäpleri näme? Onuň sebäbi, birinjiden, şahyryň pikiri bilen halkyň pikiriniň deň gelmegi, ikinjiden, şygyr setirleriniň akgyňlylygy, beýan edilişiniň sadadan manylylygy, üçünjiden, çeper aňlatmalara, ýagny meňzetmelere, deňeşdirmelere, nakyllara... baýlygy, dördünjiden, az sözde köp many aňladyp bilýänligi, galyberse-de mylaýym hem mähirli ýumora baýlygy, ony ýerlikli ulanyp bilýänligi... Ine, şu we şuňa meňzeş beýleki taraplary şahyryň şygrylarynyň gymmatyny artdyrýar.

Şahyr özüniň goşgy hakyndaky bir goşgusynda şeýle ýazýar:

Gowy goşgy diýmek ajaýyp öýdür,
Ýerbe-ýer gerekdir gapysy-poly.
Diwary saz gerek, aýnasy ýagty,
Dulunda peç gerek, töründe haly...

Şahyryň jaýdar meňzedişi ýaly, dogrudan hem gowy goşgy ähli zady ýerbe-ýer bolan ajaýyp bir öýdür. Şahyr hem özüniň gowy goşgulary bilen halkyna baky synmajak ajaýyp ymarat galdyryp gitdi. Ýöne welin, şol öýde, şol ymaratda ýaşamagy hem başarmaly. Eger siz şahyryň goşgularyna dogry düşüňip, onuň her bir setirine sarpa goýsaňyz, şol öýde ýaşamagy başardygyňyzdyr. Şonuň üçin biz ýokardaky goşgulara düşündiriş hem berip oturmalyň. Asla olar düşündirişe hem mätäç däl. Hemme zat aýdyň. Onda parasatly gojalaryň öz perzentlerine pähim-paýhasa ýugrulan öwüt-ündewleri öz aýdyň beýanyny tapýar. Ol

goşgularyň many-mazmunyna özüňiz düşüniň, onuň ähmiýetini özüňizçe düşündiriň. Ine, şonda siz şahyryň siz üçin gurup beren ymaratynda ýaşap bilýändigizi subut edersiňiz.

Soraglar we ýumuşlar:

1. «4-nji» goşgudaky «Adam üçin adam – in uly derman» diýen sozüň manysyna nähili düşünyärsiňiz?
2. «6-njy» goşgudaky «Sag bol!» almak bilen garnyň doýanok, Ýöne beýle ajam bolup baranok.
– diýen setirleriň manysyna nähili düşünyärsiňiz?
3. «12-nji» goşgudaky «Özüni süýt saýgyn, dostuňy gaýmak» diýen nakyly klassyk şahyrlarymyzdan haýsysynyň haýsy goşgularynda ulananyňy ýadyňyza salyň.
Olardaky tapawudy kesgitläň.
4. Goşgulardan isläniňizi ýat tutuň we labyzly aýdyp beriň.

HALYL KULYÝEW

(1936–1978)

Görnükli şahyr 1936-njy ýylda Lebap welaýatynyň Birata etrabyndaky Şyharyk obasynda eneden dogulýar. Onuň ýaşlyk ýyllary Şyharyk obasy bilen bir hatarda Garağalpagystan Respublikasynyň Dörtgül etrabynda ýerleşen Kelteminar obasynda geçipdir.

Şahyryň kakasy Hywa medreseleriniň birinde bilim alan, öz döwrüniň sowatly adamlarynyň biri bolupdyr. Halyl 1943–1953-nji ýyllarda Birata etrabyň merkezinde ýerleşen mekdep-internatyny gutarýar. 1955-nji ýylda çenli Düýeboýun obasynda başlangyç mekdepde mugallym bolup işleýär. Okuwa, ylma bolan höwes Halyl Kulyýewi Aşgabada getirýär. Ol 1955-nji ýylda Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen filologiýasy fakultetine okuwa girip, çeper dil, şygyr baradaky çylşyrymly ylymlary, dürli beýleki ylymlary erjellik bilen öwrenýär.

1960-njy ýylda ýokary okuw jaýyny gutarandan soň, uniwersitetde mugallym bolup işleýär.

H.Kulyýew döredijilik işine talyplyk ýyllary çemeleşip başlaýar. Onuň ilkinji «Oňarmasaň sürme – diýdik» diýen goşgusy «Tokmak» žurnalynda çap edilýär. Soňra şahyryň goşgularynyň höwri köpeliş, 1967-nji ýylda «Daň agarýar» atly ilkinji goşgular ýygyndysy peýda bolýar. «Daň agaranyny» habar beren şahyr, 1977-nji ýylda «Säher salamy»

atly ikinji goşgular kitabyny okyjylar köpçüligine peşgeş berdi.

Türkmenistanyň halk şahyry Baýram Jütüdiýew H.Kulyýewi şeýle ýatlaýar:

«Inerler maýrylyp orta ýollarda galsa, merdiň gözüne yaş aýlanýar. Gowy aýdym gap bilinden üzülende, biliňe depilen ýaly bolýar. Ýöne durmuş-da: inerleriňem öz ykbaly bar, aýdymalaryňam...

Ýalňyz bolsaň ýetişerin ýanyňa,
Seni ýeke goýman – diýen sözüň bar.
Ýatlamalaň dumanyndan çyk-da gel,
Alyslardan alyslarda galan ýar.

Halyl topragy döwletli ýerden alnan ynsanperwer ýigitdi. Ol görmegeý dünýäni şahyr ýüregi bilen buýsançly söýdi, gadymy Üstýurdyň memleketleriniň aýdymyny aýtdy, ak daňlara ýüzüni tutup, gülgün şäherlere ogullyk salamyny berdi. Biz söwer dostumyzy söýdük hem, megerem, ýeterlik söýmedik, goldadyk hem-de käbir halatlarda onuň gamlaryny paýlaşyp bilmedik.

Ýeňşiň yz ýanlary. Bir topar çaga bazarçylaryň ýoluna seredip dur. Olaryň biri kakasyna garaşsa, ikinjisi agasyna garaşýar. Boýny buruk ýetim oglan hiç kime garaşanok. Ynha, birden goh turýar, «gelyärler» diýen begençli ses asmana galýar. Ýöne...

Gygyrdym: «Gelyärler-ä gelyärler...»
Emma welin gygyrardym bir çetde.

Halyl Kulyýewiň poeziýasynda bir topar öwüşgin göze ilýär. Onda ýumşaksy mylaýymlyk, ýürege juda golaý lirizm, inçe ýañzytma, wäşi ýomak bar.

Şahyryň dil ussatlygyna gözüň gidýär. «Ýyldan ogrynça», «Göwnüm seni küýseýär», «Şol gözele duşanymda şu gezek», «Sähralar», «Değişme» ýaly goşgular çeper diliň

hökmürowan güýjünden kalbyňa hoştap bahar bolup girýär. Olarda şeýle bir şahyrana sözler bar – öz-özünden owaz tapyp jahanyň beýik sazlaşygyna goşulyp dur.

Men şu ýerde, esasan, onuň poeziýasy hakynda gürrüň etdim. Şahyryň islendik goşgularyny okaň, ol Halylyň ykbalynyň bir bölegidir. Şygyrlar gaty aýdyňlyk bilen awtoryň gowy ýüregini hem-de pes pälini ile ýaýyp durandyr».

Soraglar:

1. H.Kulyýew nirede dünýä inýär?
2. Şahyryň goşgular ýygyndysy näçenji ýyllarda çap edilipdir?
3. Siz şahyryň haýsy kitaplaryny okadyňyz?

Sähralar

Aýdym aýtsam, ses ýeterden giňsiň sen,
Gursagy buýsançdan doly sähralar.
Asyrlaryň gan-derine eýlenen,
Topraga düşelen haly sähralar.

Dünýä inerime garaşyp ilki,
Intizar bakandyr ýoluma, belki.
Oglumyň ak ýoly, gyzymyň görki,
Atamyň namysy, ary sähralar.

Bedew atlaň jylawyny ýazdyran,
Ilersi, gaýrasy bary saz duran.
Tarypyňda duşman gözün gyzdyran,
Ýetimiň, garybyň maly sähralar.

Ak çagasyn gujagynda ýatyryp,
Ak arzuwdan ak daňyny atyryp,
Ak çägeli çal başyny göterip,
Göwsünden akdyran sili sähralar.

Merde buýsanç, ejizlere müýnsüň sen,
Söýmedige, bilmedige kynsyň sen,
Aýdym aýtsam, ses ýeterden giňsiň sen,
Giňden giň düşelen haly sähralar.

Soraglar:

1. Şahyr sährany nähili taryplaýar?
2. «Sähralar» diýen goşguda mert we ejizler barada nähili pikir ýöredilýär?

Ene hüwdüsi

Görmäge göz gerek sonar sährany,
Töwerek al-elwan gül bolup bakýar.
Güneşiň astynda,
Aý yşygynda,
Gijeler, gündizler akar, suw akar.

Tarypyn etmäge mukamçy guşlaň,
Täze mukam gerek ýagşydan ýagşy.
Güneşiň astynda,
Aý yşygynda,
Asmanymam ýagty, ýerimem ýagty.

Akar suwlar bilen
Ap-ak guşlara,
Näzik sesin goşýar mähriban ene.
Her gezek – her säher hüwdülenende,
Dünýäm bir mertebe ýigdelýär ýene.

Ýaşyl örtüginini zyňyp bir ýana,
Uklaman diň salýar sonarly sähra.
Mertlik, mukaddeslik dolýar dünýäme,
Zemin ýaşadykça ýigdelýär bahar.

Ine, saňa aýtdym, ine-de baýram:
Akar suwuň sesi, şat guşuň sesi.

Aýlanyp ýör depeleri, gollary
Mährem ýürek sesi –
Ene hüwdüsi.

Çaga gülküsünde, juwan görkünde,
Säher damjasynda, bahar ýelinde...
Goý, mydama şeýle bolsun, adamlar,
Dünýäň sallançagy enäň elinde.

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyr ene hüwdüsini nämelere deňeýär?
2. Goşguda eneleriň häsiýeti nähili görkezilýär?
3. «Dünýäniň bar görki enedir-ene» diýen temada düzme ýazyň.

Seýran etdim watany

Keş etdim, aýlandym eziz Watany,
Arçaly çynarly daglary gördüm.
Torç etdim çölleri, gezdim sährany,
Bilbil mesgen tutan baglary gördüm.

Hoş geldiň diýýän dek başyn atdylar,
Kawkaz daglarynyň gyzyl gülleri.
Mähribanlyk bilen kabul etdiler,
Wurgunyň wasp eden Mugan çölleri.

Aýlanyp lälezar giň meýdanlara,
Içdim Zerewşanyň süýji suwundan.
Köp duşdum gül ýüzli gadyrdanlara,
Mydam hoşal boldy göwün göwünden.

...Dostlar men aýlanyp ýakyna-daşa,
Gül Watanmyň ähli ýerine bardym.
Hemişe, her ýerde, her maşgalada,
Her öýde mähriban enemi gördüm.

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyr Watana bolan söýgüsini nähili beýan edýär?
2. Goşguda Özbegistanyň haýsy ýeri wasp edilýär?
3. Goşgyny okap, «Her öýde mähriban enemi gördüm» diýen setiriň manysyny düşündiriň.

Bahar buşlukçysy

Gaýalaryň gary eräp bir eýýäm,
Pyntyklady pisse bilen badamlar.
Bahar ýeli aýnalary kakyp ýör:
– Bahar gelýär, bahar gelýär, adamlar.

Gol ýaýratdy bagymyzyň üzümi.
(Uzak ýaşar şol üzümde dadanlar).
Bahar ýeli sypap geçdi ýüzümi:
– Bahar gelýär, bahar gelýär, adamlar.

– Bahar gelýär, bahar gelýär, adamlar.
Lälelarda öwşün atýar gunçalar.
Ýodalary suwlap, ýuwdy topragy
Bahar buşlukçysy – hoştap damjalar.

Gaýalaryň gary eräp bir eýýäm,
Pyntyklady pisse bilen badamlar.
Pikir beriň, ahmal galmaň, tijeniň:
– Bahar gelýär, bahar gelýär, adamlar.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Bahar hakynda ýazylan haýsy goşgulary ýatdan bilýärsiňiz?
2. Şahyr baharyň gelşini nähili wasp edýär?
3. Goşgyny labyzly okaň we ýat tutuň.

GURBANNAZAR EZIZOW

(1940–1975)

*Söýüň meni – ýürek söýgi küýseýär,
Şeýle bir küýseýär – ýok çaky-çeni,
Ýekeje adama ýeterlik söýgi
Bilen bir pursatlyk söýüň siz meni.*

Gurbannazar Ezizow talantly türkmen şahyry, halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi, dramaturg.

Gurbannazar Ezizow 1940-njy ýylda Gökdepe etrabynyň Söwütli obasynda eneden bolýar. Ol Aşgabat şäherindäki 29-njy orta mekdebi, Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetini üstünlik bilen gutarýar.

Gurbannazar ilki «Mydam taýýar», soňra «Edebiýat we sungat» gazetleriniň redaksiýasynda işleýär. Ol 1972-nji ýyldan ömrüniň ahyryna çenli Türkmenistan ýazyjylar birleşiginde edebi maslahatçy bolýar.

G.Ezizow döredijilik işine talyp ýyllary başlaýar. Ol Watan, güýz peýzažy, uruş we parahatçylyk barada bir topar ajaýyp goşgulary, poemalary, drama eserlerini ýazdy.

Türkmenistanyň halk şahyry Kerim Gurbannepesow zehinli şahyr Gurbannazar Ezizowy ýatlap, şeýle ýazýar:

«Ykbal Gurbannazar Ezizowy altmyşynjy ýyllaryň ýaş şahyrlarynyň başynda goýupdy. Gögümtil gözleriniň içinde asmanyň gök reňki topragyň boz agraslygy görnüp duran bu ýaş ýigit olaryň hemmesiniň mygallymydy. Biz onuň şeýledigini aňardyk, ýöne özüne gönüläp aýtmazdyk. Beýle pikir ýaş ýigitde badyhowalyk döreder öýdüp çekinerdik...

Edebiyat iline her kim her hili gelýär. Biri tizlik bilen, birleri haýallyk bilen, Gurbannazaryň gelşi ýyldyrym ýaly boldy: bir gezek gowy lowurdap çykdy-da, gözümüzden ýitdi. Emma şol bir gezekde etjek işleriniň eslisini etdi. Ol lowurdy uzak ýyllaryň dowamynda ýaş poeziýamyza sapak boldy.

Gurbannazaryň aňy örän çalt işlärdi. Ýoldaşlary onuň ýanynda täze goşgularyny okap berenlerinde, ol derrew (hatda goşgy okalyp gutarmanka-da), nämäň nämedigine örän çalt düşünerdi. Onda goşgynyň özenini duýmak ukyby bardy...

Gurbannazar Ezizowyň söýgüli şahyrlary Magtymguly, Puşkin, Lermontowdy. Şolar hakda gürrüň açsaň, onuň ýüzi-gözi ýagtylybererdi. Şol üç ägirdi birikdirip, şolaryň sintezinden türkmen poeziýasyny ösdürip bilsedik diýen manyda meniň ýanymda kän gezek ýañzydypdy. Onuň döredijilik ösüşi şol ugurdan hem gidýärdi. Bu bolsa uly perspektiwaly ösüşiň ugrudy.

Şol ösüş gap-bilinden kesildi. Emma ol hakda entek-entekler kän gürrüň ediler...»

Soraglar:

1. G.Ezizow haçan we nirede eneden bolýar?
2. Ol nirelerde okapdyr?
3. Onuň döredijilik aýratynlygy barada siz nämeleri bilýärsiňiz?

Topragym

Seniň duzuň iýdim, nanyňy iýdim,
Galplygam etmedim, hudaýa şükür.
Käte göge galdym, kä gökden indim,
Emma hiç ýitmedim, hudaýa şükür.

Ilkinji sözümi senden başladym,
Duzuňy syladym – ýalan ýazmadym.

Diňe seniň gyşyň bilen gyşladym,
Diňe seniň ýazyň bilen ýazladym.

Ýitirenmi seň goýnuňda ýitirdim,
Tapanymam seň goýnuňda tapdym men.
Sen bolansoň dünýä akyl ýetirdim
Onuň ähli peslik, şatlygy bilen.

Hol, gaýanyň eteginde oturan,
Bagyň depesinden tabytly geçdim,
Ýene bir gün, gökden sowulyp duman,
Şol bagyň düýbünde al şerap içdim.

Nirä gitsem, meniň bilen bolduň sen,
Sen, seretsem, öňki süňňüm ekeniň.
Çalyşman daş ýürduň gülleri bilen
Aýakda yz goýan seniň tikeniň.

Minnetdarlyk sözi sada bolarmyş –
Ýollaryň ak bolsun, uzaga gitsin.
Baky uka batsam bir gazaply gys,
Seň goýnuňda ýatmak miýesser etsin!

Soraglar we ýümuş:

1. Şahyr öz eziz topragyny nähili taryplaýar?
2. Ol nähili arzuw edýär?
3. Goşgyny labyzly okaň.

Akdyr ýollaryň watan

(Aýdym)

Watan, Watan, jan Watan,
Sende şöhrat-şan, Watan.
Ýaýlalaryň al-elwan,
Adyňa gurban, Watan.

Ýigitleriň merdana,
Gyz-gelinleň görkana.
Düzleriňde ak pagta
Nur saçýar bu mekana.

Mähribanym, diýarym,
Sensiň bu dünýä barym.
Gül deňizde ýaýnasam,
Galmaz zerre armanym.

Ýaşa, Watanym meniň,
Joş, sen, Watanym meniň.
Aýdyň mawy asmanyň,
Akdyr ýollaryň seniň.

Mähribanym, diýarym,
Sensiň bu dünýä barym.
Gül deňizde ýaýnasam,
Galmaz zerre armanym.

Mähribanym, diýarym,
Sensiň bu dünýä barym.
Gül deňizde ýaýnasam,
Galmaz zerre armanym.

Jeren oýnar dagyňda,
Guşlar saýrar bagyňda,
Illerimiz bagtyýar
Hoş sapaly çagyňda

Mähribanym, diýarym,
Sensiň bu dünýä barym.
Gül deňizde ýaýnasam,
Galmaz zerre armanym.

Sorag we ýumuş:

1. Şahyr Watanyny nähili taryplaýar?
2. Goşgyny labyzly okaň. Bu aýdymy heňi bilen aýtmagy öwreniň.

Säher turup, syl ýüzüňe çagaňy

Säher turup, syl ýüzüňe çagaňy,
Päkligiňde bolup bilseň şonça bol.
Sen sanama gara saçyň agyny,
Sen sag-aman öreniňe monça bol.

Biz hemmämiz şatlyk üçin doguldyk,
Şoň üçinem geçdik, ine, şonça ýol.
Şat günleriň köp bolmanna gyanma,
Şat günleriň bolanyňa monça bol.

Goňşyňy gozgama, göçmesin goňşyň,
Goý, öçmesin sen ölçerme oduny.
Aýaklaryň ätjek ädimin äder,
Göreçleriň görer görjek zadyny.

Säher turup, syl ýüzüňe dünýäni,
Giňligiňde bolup bilseň şonça bol.
Bu dünýäňe mahsus ähli zatlaryň,
Senden sowlup geçmeýänne monça bol.

Erbet bor bu baglar geçse deňinden,
Bu ýagyşlar seniň üçin ýagmasa.
Bagy ikiýana bulanda tupan,
Zerur çygy gül ýüzüňe degmese.

Gykuwlaşyp geçip gitse deňinden,
Durnalaryň ýyllar kimin hatary.
Seni gozgamasa beýik ýaşayşyň,
Çözülen hem çözülmeli mataly.

Şoň üçinem syl ýüzüňe dünýäni,
Özüň hakda, goňşyň hakda pikir et,
Bu dünýäňe mahsus ähli zatlaryň
Senden sowlup geçmeýänne şükür et.

Sorag we ýumuşlar:

1. Şahyr nämeler hakda pikir edýär?
2. Goşgynyň mazmunyny özleşdiriň we derňäň.
3. Goňsuçylyk barasyndaky türkmen halk nakyllaryny aýdyp beriň.

REJEPMYRAT DURDYÝEW

(1946)

Rejepmyrat Durdyýew çagalaryň we ýetginjekleriň ýazyjysydyr. Ol 1946-njy ýylda Mary welaýatynyň Wekilbazar etra-bynda doguldy. Edil beýleki oba çagalary ýaly, mekdepdäki bilimini zähmet bilen baglanyşdyrdy. Okuwdan soň boş wagtlary oba meýdanynda suw tutdy, otag otady, pagta ýygdy. Orta mekdebi tamamlandan soň, iki ýyl obada işledi. 1964-nji ýylda Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetine okuwa girdi. Şol ýyllardan ol döredijilik işine girişýär. 1969-njy ýylda uniwersiteti tamamlandan soň, «Pioner» we şuna meňzeş gazetlerde we «Magaryf» neşirýatynda işleýär.

R. Durdyýewiň ilkinji kitaby 1976-njy ýylda «Sähra ýyldyzy» ady bilen çap edildi. Bu powestinden soňra ol çagalaryň we ýetginjekleriň durmuşyna degişli «Oragatdy» (1978), «Nowça» (1980), «Mukaddes der» (1981), «Men baharda gelerin» (1983), «Durmuş bosagasy» (1983), «Ilkinji bahar» (1984), «Durnalar gaýdyp gelende» (1985), «Torgaý owazy» (1991) ýaly birnäçe kitaplaryny döretdi.

Rejepmyrat Durdyýew ýaşlar baýragynyň eýesi.

Sorag we ýumuşlar:

1. Şahyr nirede dünýä inipdir?
2. R.Durdyýew döredijilik işine haçan başlapdyr?
3. Ol çagalaryň we ýetginjekleriň durmuşyna degişli nähili eserleri döretdi? Siz onuň haýsy eserlerini okadyňyz?

ORAGATDY

(Powestden bölekler)

Giç öylänlerdi. Men towuklarymy daşyma üýşürip, olary iýmläp durdum.

Meleje, aý Meleje!..

Birdenkä ýol tarapdan Annagyň gykylygy eşidildi. Men towuklaryma iým sepmämi goýdum-da ýola aňaldym. Annak aňyrdan batly geldi-de, maňa iki ädim etmän, sakga durup, tigrinden güpläp ýere düşdi. Başlaryna gaý bolşup däne çokuşyp duran towuklar ondan gorkuşyp, wak-waklaşyp, çar tarapa düw-dagyn boldular.

Annagyň towuklarymy ürküzmesi meniň keypimi bozdy.

– Näm-ow, Töremyrat mugallymyň «Bozdumany» ýaly, süsňäp gelýän-le. Towuklarymyňam-a ýüregini ýardyň. Tüý, tüý...

«Bozduman» – Töremyrat mugallymyň aýagulagy, ýag-ny, «Moskwiç» maşyny bolmaly. Onuň geň häsiýeti bar: bir görseň-ä waz ýaşap ýör, bir görseňem, «pat-put» edip, duruberýär. Onsoň, ony itip ýa-da tirkeg edip ýöretmelidir.

«Bozdumany» her gezek ýola salanymyzda, Annak ikimiziň gyzylödegimiz agzymyzdan çykara gelýär.

Men elimdäki jamdan däne sepeläp, towuklarymy çagyrdym. Towuk janawerler gaty gorkan borly, bäräk gelip bilmän hol beýleräkde tok-toklaşyp, wak-waklaşyp durdy.

– Towuklaryňa zat bolasy ýok-laý. Beýle gaty gorkan bolsalar, Dürje enemizi gorkulyk damarlaryny tutduraýarys-diýip, Annak ýyrş-ýyrş etdi. – Dost jan, häzir saňa hoş bir habarjyk aýdaryn welin, towugyňam ýada düşmez, horazyňam.

– O nähili habar-aý, Annak dost? Aýtsana çaltrak – diýip, men Annaga bolan öýkämi şol bada unutdym.

Annak dodaklaryny ýalap, agzyny şapbyldadyp gepledi:

– Dükana halwa gelipdir, halwa.

Aşygym alça gopan ýaly, men begenmekden ýaňa gygyryp goýberdim:

– Halwa!?!... Aý, go-ýa?

– Çypbakaý, çynym, Meleje. Özem saç halwa. Ýör basymrak, halwaň soňuna sogan ekmänkäler.

Agzyňda kibirdäp duran, bal tagamly saç halwa öler zadymdy. Ýöne köp kişiniň arzyly şol halwaşy hasap guşy ýaly bolup, biziň obamyza seýrek gelýärdi. Ýogsa-da öňräk dükanda satylan eken. Salymyny bermän hem bir giden halwany iller «gyrlym» bolşup, towus göteripdirler. Arman, menem, öýümizdäkilerem, Annaklaram ýeşitmän osal galan ekenik. Ertesi saç halwany Wellekde görüp, gaty kemsindik. Welleg-ä özünden bilib-ä halwasyndan bize dadymady, bizem ondan dilemäge namys eden bolduk. Annag-a biljek däl welin, men-ä halwadan gaty ät galaýan ekenim. Ep-eslije günläp bokurdagymy çilik kimin çişirip gezmeli boldum.

... – Onuň ýaly bolsa eňeli-le, Annak dost. Birden ýene ät galaýmaly – diýdim-de, men içerik atylyp girdim. Yzym bilen hem puldur halwa salar ýaly gap alyp, öýden dazlap çykdy.

Bir ýola düşüp, aýlawa goýberilen çaparman atlar kimin bir-birimizden galman, dükana tarap gyp basaýdyk. Ýoly ýarpylaberenimiz-de, Töremyrat mugallymyň «Bozdumany-na» gözümüz düşdi.

Ynha, şu wagt hem «Bozduman» hemişeki kesiriligine tutan bolmaga çemeli. Töremyrat mugallym aýagy bişen ýaly, onuň daşynda zowzanaklaýardy.

– Annak dost, halwa iýip bolaýdyk öýdýän. Ana, görýänmi, Töremyrat mugallymyň «Bozdumanynyň» ýene «toýnagyny gyzdyryşmaly» boljak – diýip, men içki howsalamy daşyňa çykardym.

Annak myşlap gepledi:

– Meleje han, anha, Töremyrat mugallymyň «Bozdumany», men-ä şoňa barmajygymam batyrman. Onuň üçin halwadan galyp bilmen, hanym baý. Gel, gowusy, nädeli diýsene!

– Nädeli?

– Görmediksirän bolup, tigrimizi gapdalyndan gaty sürüp geçibereli-le.

– Beýtseň, ýagşy däll-aý, Annak.

– Halwadan galsaň, ýagşy-da onda? A?

– Aý, olam-a gowý däl özi...

– Hany, onda, ýynnyk-pynnyk etme-de, bas yzymdan. Ýüzüni beýläk öwür-de, gözüň ýok ýaly, geçiber gabadyndan.

Annak bat aldy-da, tigriniň tizligini artdyrды. Menem onuň yzyndan «guýruk tutdy» bolaýandyryn.

Töremyrat mugallymyň gabadyna ýetiberenimizde, Annak ýüzüni gyjakçynyňky ýaly kese sowup, tigrini wazladyp, aňrlygyna geçip gidiberdi. Men welin, bilesigeljilikdenmi ýa Töremyrat mugallyma nebsim agyrmakdanmy, duýgudaşlykdanmy, garaz-haý, ýüzümi ondan bütinleý öwürip bilmedim, nähilem bolsa, oňa gözümiň gutagyny aýlabrak geçdim. Şonda biziň gelyänimizi görüp, Töremyrat mugallymyň begenjine depesiniň gök dirändigini, emma gabadyndan geçip gidenimizde bolsa, süňk paýlaşygyndan at bolan çaga ýaly, müzzerlip galandygyny, çalaragam bolsa, men şu zatlary synlamaga ýetişdim. Onuň bolşuna ýüregim awaýdy.

– Jümmiýew, Garajaýew, dursaňyz-la. Nirä barýaňyz? Dursaňyz-la «Bozdumany» ýöredişseňiz-le – diýip, yzymyzdan boýurganyp gygyrmasy meni pagyş-para eretdi. Men säginjek ýaly etdim, birdenem tigrimi ala-hasyrды bolup gaty sürdüm-de, Annagyň yzyndan ýetdim.

– Annak, dursana, eşidýäňmi! Töremyrat mugallym bize gygyrýar. Eşidýäňmi? Kömekleşeli-le.

Annak ýapyrylyp eňip barşyna:

– Eşidýän. Gulagym ker däl – diýip, dişlerini gyjyrdatdy, samsyk bolma-da sürüber. Halwa alyp gelip «Bozdumany» ýola salyşarys. Töremyrat mugallyma-da halwamyzdan dadyrys welin, onuň öýkesi-de ýazylar. Düşündiň gerek!

– Haý, öz-ä beýdeniň bilen Töremyrat mugallymyň öýkesi ýazylaýsa – diýip, men biynjalyk halda Annagyň yzyna düşdüm.

Biz tigirlerimizi haýdadyp sürüp baranymyz-da dükanyň içi adamdan ýaňa hümerdi. Özem içeri ala-gopgundy: «Maňa az berdiň-de, oňa köp berdiň. Maňa külkesi ýetdi-de, oňa irisi». Nobatyň iň yzy bolsa klasdaşymyz Wellek eken. Ýöne ol halwadan ýüküni tutan ýaly-la. Elindäki haltajygy pökkeripjik dur. Özem agzy-burnuny çyrşak edip ýetişibildiginden halwa symyşlaýar.

– Eý, Wellek, sen satyn alan halwaňy şu ýerde iýip gitjek bolýan-a dälşiň! – diýip, Annak ýaňsyly ýylgyrdy.

– Hawa-aýt, şu ýerde iýip gitjek bolýan-aý – diýende, Wellegiň owurdyndaky halwa külkeleri Annagyň ýüzüne syçrady. – Iýemde öz halwamy iýýän. Saňa näme!

Wellegiň oň ýanynda, dükanyň içiniň petişliginden gara der bolup duran Begim aga:

– Iýseň, janyňa noş bolsun, ýöne ikinji gezek nobata durup, gözboýagçylyk etjek bolma. Ozalam halwa nobata bir gezek duranlara-da ýetmejek bolup dur – diýip, Annaga der-ek jogap berdi.

Oh-ow, sakgaldaş, şol gijen göz garagolja oňa bir, iki däl, üçem alan bolsa gerek... goýberme şony! – diýip, nobatyň ortasynda duran Nunna aga iki gapdalyndan mazalyja gysylansoň, çygylyjrap gepledi...

* * *

Daşarda bir gürrüldi eşidildi. Annak gulaklaryn gerip, diňşirgendi-de, gözlerini elek-çelek etdirdi:

– Eý, Töremyrat mugallym-a «Bozdumanyna» atlanyp gelendir.

– Men-ä, indi onuň gözüne görnüp biljek däl. Ýör, gaçaly – diýip, men märekäniň içine dykyldym.

– Be, tapdyň-ow akmagy. Indi Töremyrat mugallymdan gorkup, agzymyza gelenje yrsgaldan galaýmalymy!

– Onda, oňa näme jogap bereris. Ol bizi märekäniň içinde it masgarasy eder.

– Bäý, dogrudanam nätsekgän-aýt?

Meleje-de boz-ýaz bolup märekäniň içine dykyldy. Şol wagt Töremyrat mugallym bilen Dürje enemiz bosagadan ätledi. Ynha, şu ikaralykda Annak nätdi diýseňiz-le. Hamana hiç zat bolmadyk ýaly, ýyrş-ýyrş edip, Töremyrat mugallym bilen Dürje enemizi garşylady:

– Geldiňizmi? Meleje ikimiz size-de nobat tutup goýandyrys. Biziň öň ýanymyzda durubermeli.

– Wah, aklyňyzdan aýlanaýyn, deýmurçylarym, aklyňyzdan – diýip, Dürje enemiz güp-güp etdirip, Annagyň arkasyna kakdy.– Sizden garaşanyň çykaýar, garaşanyň.

Töremyrat mugallymdan welin ses-üýn çykmady. Gahardan ýaňa onuň äýneginiň aňyrsyndaky kiçijik gözleriniň agy köpelişip, alkymy ýellenip dur. Emma ol sesini-üýnüni çykarmady. Onuň käýinjini-iňirdisini eşitmän, sag-aman şu ýerden bir gitsekdik.

Şu aralykda haýdap halwa çekip duran dükançy Mossy bäräk elini bulady:

– Töremyrat Taganowiç, siz nobata durup azara galmaň. Geläýiň bäräk. Näçe kilo gerek bolsa aýdyberiň.

Hemmeler aňka-taňka bolşup, Töremyrat mugallyma seretdiler.

– Aýu, Mossy jan! – diýip, Dürje enemiz dükança gygyrды.– Ala-böle Töremyrat jana beýle eçilýäň welin, ol ak patyşan, agtyg-a däldir-da?

Dürje enemiziň sözüne hemmeler gyzylygyran gülüşdi. Hatda Töremyrat mugallymyň özi-de ýylgyrды.

– Dürje eje, Töremyrat Taganowiç ak patyşan agtygy bolmasa-da halk kontrolygynyň agzasy – diýip, Mossy düşündirdi.

– Wiý-wiý, onuň ýaly wezipeli kişi bolsaň baraweri, Töremyrat jan, bilmändiris – diýip, Dürje enemiz Töremyrat mugallymyň arkasyndan itiberip goýberdi. Emma Töremyrat mugallym ýerinden gozganman duruberdi:

– Mossy, nobatsyz alyp, meňnem ilden artyk ýerim ýok. Nobatym ýetende, il deňinde beseň bor. Ýöne halwany

tygşytlap sat. Çagalyny, köp maşgalalyny, garry-gurtyny nazarda tut.

– Berekella, Töremyrat molla, dogry aýdýaň. Ýogsa Mossy han häliden bäri «ýalkasa – ýaz, gargasa – gysş» edip dur – diýip, Nunna aga Töremyrat mugallymyň sözüne gop berdi.

Annak hem şu ýerde pursaty elden bermän, Wellegi gönertledi:

– Ýoldaş mugallym, Welleg-ä öýlerinde halwadan Harman ýasaýmaly edäýipdir. Utanman, ynha, ýene nobata dur.

Wellek halwa gäwüşemesini goýup, gözlerini tegeledi:

– Aý, goýsan-aý, men-ä nobata duramok. Size garaşýan. Bileje gaýdaýjakdym-da.

Annak:

– Biz-ä sen bilen bileje gaýdyp bilmeris. Hanha, guşaklygýňdan ýol. Haýdaber! – diýip, açyk gapydan ýola elini salgady.

Wellek:

– Be, onuň ýaly bolsa, gidäýerin – diýdi-de, agzyny kümüş-kümüş etdirip, dükandan basym çykmak bilen boldy.

Töremyrat mugallymyň ýaňky sözi Mossy dükanyň injiklerini sandyradan bolmaga çemeli. Ol halwany tereziniň üstüne ala şakyrdy edip taşlaýman, emay bilen kadaly goýup başlady, öňküsi ýaly göze güýdüşdirip, ýeňil çekmesini-de bes etdi. Töremyrat mugallymyň beren duýduryşy nobata duranlara-da üýtgeşik täsir etdi. Indi hälki ýaly, goham ýok, dawa jenjelem. Dükanyň içi imi-sala bolaýdy. Asyl nobat hem çaltlanyberdi. Ahyry gezek bize-de ýetdi. Ilki Dürje enemiz aldy, soňra Töremyrat mugallym. Ýöne Annak ikimize galanda, «Garybyň agzy aşa ýetende burny gananlary» boldy duruberdi. Halwa gutaraýsa nätjek. Annagam, menem depeden togalanan ýaly bolduk.

– Indi biz nädeli? – diýip, Annak Mossa boýurganyp seretdi. – Indi Bokurdagymyzam-a galar.

Ýak, Annak hanyň gaýgy edýän zadyny. Häzir bokurdaklarymyzy galmaz ýaly edäýeris – diýip, Mossy dükançy inçejik sesi bile içýakgynç gülküsini etdi-de, tereziniň üstünde ýatan halwa bölegini iki bölüp, onuň hersini birimize uzatdy. – Mäň, şuny dadyň. Gaýdyp bokurdagyňyz galsa-da, meniň ýanyma geläýiň.

Biz halwa bölejigini agzymyza atyp, ýüzümüzizi sallaşyp, yzymyza dolanmakçy bolduk. Şol wagt Töremyrat mugallym elindäki halwany tereziniň üstünde goýdy:

– Hany, Mossy, şuny deň-dermanja üçe böl.

– Edil aýdyşyňyz ýaly bor, Töremyrat Taganowiç.

Mossy halwany bir kilodan, bir kilodan üçe bölüp, kagyza dolaşdyrды.

– Jümmiýew, Garajaýew, men hemişe siz bilen. Aç bolsak bile aç bolarys, dok bolsagam bile dok bolarys.

Töremyrat mugallym şeýle diýdi-de, herimize bir kilo halwany uzatdy.

Gördüňizmi, deýmurçylarym, Töremyrat mugallymyňyz dözümsizdir. Siz ýaly orta ýolda taşlap gitmez – diýip, Dürje enemiz häliden bäri ýarylmadyk çybanymyzy ýardy oturyberdi.

Meniň üçin agzymdaky bal kimin halwa kekre ýaly aýj bolup duýuldy.

Soraglar:

1. Annak Melejäniň ýanyna näme üçin gelýär?
2. Töremyrat mugallym oglanlary näme sebäpli kömege çagyýar?
3. Annak bilen Melejäniň Töremyrat mugallymyň ýumşuny ýerine ýetirmezliliklerine nähili garaýarsyňyz?

DÖRDÜNJI BAP:

Annak ikimiziň okuwdan soň bir pişämiz öýdäki mallara ot ýygmakdy. Ýygmasak welin, iňirdimiz ýetýärdi, üstesine gaýmaklyja süýt nesibämizden hem gysylýardy. Şonuň üçi-

nem iki günden, üç günden eşeklerimizi otdan mas ýüklöp gelyärdik. Meniň getirýän otum mallarymyza tä indiki ota gidýänçäk iým-simiň daşyndan güýmenje bolýardy. Ýöne Annagyňky welin, salym geçmänkä ýom-ýok bolýardy. Annaklaryň bir sygry bar. Duranja bir ýuwardarha-da. Doýdumy ýok, doldumy ýok. Ýöne näçe iýse iýäýsin, aşa düşmez. Töremyrat mugallymlaryň sygry ýaly lapbaşlap eýlesinden geçirer durar.

Annak şol doýmaz-dolmaz sygyrlaryna ot ýygyp, halys bizar-peteň bolupdy. «Ota git» diýilse, ýaýdanyberýärdi. Ýogsa ol kakasyňa:

– Kaka, şu sygryňy satsana. Oňa derek azrak ot iýýän sygyr alay – diýip hem çykdy. Onda-da Jümmi aga:

– Häk oglum, sen mal gadyryny bileňog-ow. Bu durşuna hazyna ahyryn. Muniň ýaly süýtli sygry şu jelagaýlarda gündiz çyraly gözleseňem tapmarsyň – diýip, şol ýalmawuz sygrynyň tarypyny ýetirer.

Jümmi aganyň o diýýän-ä çyn. Tüweleme, sygyrlary gaty süýtlek. Bessir gelnejem sagyp-sagyp boldum eder welin, şonda-da küýze ýaly emjeginden syzlap geler durar.

Sygyrlarynyň täze gölesi bolar uçurlarda Annagyň aladasy hasam artdy. Kiçiräk kepäni ýada salyp duran ol sary sygyr indi bir iýýärdi welin, öňkiň çeni hem däldi. Jümmi agada «Gaýrat et oglum. Şu wagt sygryň otuny kem etmegin. Gölesini saňa bererin» diýip, gaýta-gaýta Annagyň gulagyny gazalap durdy.

Bir gün aňşamaralar Annak ikimiz ýadaw halda otdan gelyärdik. Üstlerine taýlap atan otlarymyz eşeklerimiziň dyzlaryna çenli ýetip duranson, olar mytdyldaşyp zordan ýöreyärdiler. Öýümize golaýlaşanymyzda ýyrş-ýyrş edip önümizden Wellek çykdy. Annak ony özüne gülýändir öýden bolmaga çemeli:

– Eý, Wellek, näme erniňe çöp gysdyrlan ýaly bolup gelyärsiň? – diýip, gaharly seslendi. Wellek ýoluň ortasynda iki elini bykynyna urup durdy-da:

– Meniň bir şatlykly habarym bar. Şony aýtsam, seniňem begenjiňden erniň bir ýere gelmez – diýdi. Annagyň gamaşyp duran ýüzi açyldy:

– Ýeri, aýt, näme habar?

– Aýtsam, buşluk, sygryňzyň gölesi boldy. Baý, onuň eýjekdigini, ony kakaň saňa berjek diýýär. Ýeri, buşlugyma näme berjek?

Annak däliräne döndi. Ol elindäki oragyny dazyrdadyp, ýere zyňyp goýberdi. Soňra-da hork-hork edip, aglamaga başlady. Wellek ikimiz onuň bolşuna ör-gökden geldik:

– Ýeri, näme boldy, Annak? O näme üçin aglaýaň? Gaýtam göläňiziň bolanyna begen, zalywat – diýip, men eşegimiň böwrüne debsiläp, oňa golaý bardym. Annak burnuny çekip sojady:

– Me ... men ne ... neneň begeneýin. Indi onuň gölesinde ot ýygmaladyr.

Men Annagyň bu sözüne tasdanam pyňkyrypdy. Henizem dilimi dişläp, zordan saklanaýdym. Welleg-ä içini ýakaýyn diýen ýaly, jykyr-jykyr güldi. Gaharyna hum ýaly çişen Annak urup, onuň myžžygyny çykarjakdy. Henizem, Wellek gaçyp gutuldy.

Annak aglarça-da bar ekeni. Sygyrlarynyň gölesi-de iýermenlikde enesinden kem galmaýaga meňzeýär, aýaklanyp, ota agyzlanyp ugran gününden bäri berenjäni düýnäp dur. Her niçik, göläniň otuna seretmek Bessir gelnejemiň boýnuna düşdi...

Biz bu gün hem okuwdan gelip, çay-çöregimizi iýip, «Durna gonan oý» diýen ýere ota gitdik. «Durna gonan oý» diýýänim, gaýraky jary ýakalap ýatan çöketlik bolmaly. Her ýyl jar joşanda bu oý suwdan dolup, gyrasyna gamyş, suwoty, semzek ýaly bir topar ot gök parç bolup bitýär. Her baharda uçup barýan durnalar oňa gonup, dem-dynç alyp geçýärler. «Durna gonan oý» at hem şondan galypdyr.

Biz otuň iň ösgün ýerinde düşledik. Bu ýerden salymyny bermän, ýüküni tutsa boljakdy. Ýöne welin biziň ikimiziňde ýaltalygymyz tutdy. Mahmal ýaly gök otlaryň üstünde

arkan ýatyp, mawy asmany bir sellem synladyk. Ýöne bu ýatyşymyz hem bizi irizdi. Ot ýygmaçdan irräk dynsak, Annak ikimiziň «Oragatdy» oýnaýmamyz bar. Gaty gyzykly oýun. Ortalyk edilip, üýşürilip goýlan otuň üstüne ep-esli ýerden oragyňy düşürip bilseň, şol ot seniňki bolmaly. Onsoň utuk näçe gazansaň, şonça-da ot seniňki. Mahal-mahal «Oragatda» kellämiz gyzyp, wagtynda öýe gaýdyp bilmän, güni ýaşyrýan wagtlarymyz hem bolýar. Häzir şol gyzykly oýun meniň ýadyma düşdi-de, ýatan ýerimden zöwwe dikeldim:

– Annak, gel, «Oragatdy» oýnaly.

Annak ýatan ýerinde pallap:

– Bir penje ot ýygaňok, welin, «Oragatdy» nähili oýnajak? – diýdi.

– Kesek üýşürüp, oragymyzy saňa oklabermeli. Kimiňki degse, soň şoňa bir desse ot ýygyp bermeli.

Annak ýeňillik bilen ýerinden gopdy:

– Hä... şol diýýäniň-ä boljag-aý.

Biz bir goltuk otuň garasy ýaly kesek üýşürdik. Soň bize atyşdyk. Men oragy ilki oklamaly boldum. Esli çenenip durdum-da, oragy üýşmek kesege bakan zyňyp goýberdim. Orak nyşana garalaşmadam. Annak jykyr-jykyr edip:

– Baý, kişiň-ä eli göni eken-ow – diýdi-de, oragy eline aldy. Onuň oklan oragy üýşmek kesegiň üstüne patylap düşdi.

– Gördüňmi, mergen adamlaryň ediberşini! – diýip, Annak hondan bärisi bolup gomparyldy.

– Hany, indi meniň bir desse otumy ýygyp ber.

– Gyssanmasana, Annak. Oýnap bolaly. Näçe desse bergim bolsa, soň ýygyp beräýerin.

Men bu sapar oragy öňkidenem çenenip okladym. Emma orak ýene üýşmek kesekden sowa geçdi. Annagyň oklan oragy bolsa, ýene nyşana dogry degdi. Muňa Annak hasam göterildi:

– Meniň bilen oýun etme. Meleje, agşam otsuz galarsyň.

Annagyň teýenelişe sözi meni gyzykdyrды. Gahar bilen oragy garbap aldym. Bilemok, atanlykdanmy ýa-da nyşana

göni çenedimmi, garaz, üçünji gezek oklan oragym üýşmek kesegiň depesini tozadyp, aňyrsyna düşdi.

– Nätdim?!

– Ýeri, ýeri, öwünmesene. Bir sapar degäýdi weli, köýnegiňe sygmajak bolýaň.

Şundan soň meniň oklan oragym nyşanany yzly-yzyna baş sapar tozatdy. Annagyňky bolsa nyşana degenok. Muňa Annak tulum ýaly çişýär. Menem oňa «Gaharyň gelse, burnuňy dişle» diýip, gyjyt berýän. Ahyry onuňam zyňan oragy üýşmek kesegi tozadyp başlady. Indi kä ol ozýar, käte men. Biz şeýdişip, güni ýaşyraýypdyrys. Haýsomyzyň näçe desse algylydygymyz bolsa, ýatdan çykyp gitdi. Annak:

– Sen maňa, on baş desse ot ýygyp bermeli – diýýär.

Menem oňa:

– Baý-ba, ony haçan-haçanlar üzülişdik. Gaýtam seniň maňa on desse bergiň bar – diýýän.

– Be-he, işdäň sogan alýamy?

– Sen-ä jyzak ekeniň, Annak.

Annak ýakamdan ebşitläp tutdy-da:

– Al, bäräk otlarymy! – diýip gyzaryldy. Şol wagt golaý-jagymyzda, jaryň içinde şagalyň sesi ýaňlanyp gitdi:

– Uw... uw!

Annagyň gözi hanasyndan çykara geldi. Ol:

– Eý, şagal!.. – diýdi-de, meniň ýakamy goýberip, eşegine okduryldy. Gyssanjyna eşeginiň tanapynam oragy bilen kesip, oba tarap ýazzyny berdi.

– Dursan-eý, Annak! – diýip, men onuň yzyndan gygyrdym-da, howul-hara eşegimiň tanapyny çözmäge başladym. «Uw... u ... uw!» edip, şagal ýene uwlady. Meniň gorkudan ýaňa tas ýüregim agzyna gelipdi. Eşegimi-zadymy unudyp, ökje göterdim.

...Şol wakadan soň «Durna gonan oýa» biziň aýagymyz ädilmedi. Göwnümize bolmasa, jaryň içinden şagallar dişlerini şakgyldadyp çykaga-da, bizi lak-luk ataýjak ýalydy. Emma bolan bir waka bizi bu ýagdaýdan dyndaraýdy. Bir gün irden Bessir gelnejem sygyrlaryny sagmaga barsa, ýatak-

larynda äpet sary şagal ölüp ýatan eken. Kim bilýär, gijäniň içinde onuň näme üçin sygryň ýatagyna sümsünip geleni. Şagal, belki-de, sygyr ýatagyň beýle ýanyndaky towuk ketege girjek bolandyr, belki-de, sygryň gölesine erjeşjek bolandyr. Her hal, sary sygryň ýanyndan geçjek bolanynda, ol uçugyny alypdyr. Sygyr naýza ýaly şahy bilen şagalyň garnyndan gapy açayypdyr.

Jümmi aga sygryň sagrysyna guwanç bilen kakdy-da:

– Pähey-dä, Annakguly jan, Meleje ikiňiz-ä batyrlygyňyz şu janaweriňkiçe-de ýok ekeni. Gördüňizmi, onuň eden işini. Sen bolsa oňa ot ýygмага ýaltanyp ýörsüň – diýdi.

Şagaly görmäge gelenler bize gyzyl-gyran gülüşdiler. Annak ikimiziň bolsa ýüzümüz burç ýaly gyzardy. Iller dagaşanson, men Annaga:

– Bu masgaraçylygyň aşagyndan çykmasag-a bolmaz – diýdim.

– Näme, «Durna gonan oýa» gidip, şagal bilen urşaly diýjek bolýañmy? – diýip, Annak sygryň guýrugyna gonan siňekleri papagy bilen kowuşdyrды. Men häliden bäri kelläme aýlap duran pikirimi orta atdym:

– Gel, her gezek ota gidenimizde, sygryňyzy «Durna gonan oýa» äkideli. Ot ýygýançak, ol hem garnyny doýrar, hem bizi gorar. Ony görse, şagalam ýanymyza gelip bilmez.

– Bäý, daş etdiň, Meleje. Seniň kelläň işleýär-aý – diýip, ol meniň kelläme pitikledi. Pitik kellämi şanik degen ýaly etdi. Ýöne men dostumyň öwgüsine buýsanyp, awunanyma kän üns berip durmadym.

Biz şundan soň sygry öz ýanymyz bilen «Durna gonan oýa» äkidip başladyk. Ot ýygyp bolýançak, ol otlap-otlap garnyny ýazýardy. Biz bolsa haýdap-haýdap otdan ýükümüzü tutýardykdа, «Oragatdy» oýnumyzy oýnaýardykd. Oýunda kä Annak utýar, käte bolsa men. Oýna kellämiz gyzyp, güni ikindi edýän, ýaşyrýan wagtymyzam bolýar. Şonda jaryň içinden şagallaryň iniňi tikeneklediji sesleri gelyär. Emma biz olardan eýmenemzokdyk. Çünki ýanymyzda şagallaryň merkini berýän batyr sygrymyz bar ahyryn.

Soraglar we ýumuş:

1. Annak dagy okuwdan soň näme bilen meşgullanýarlar?
2. Annak nämeden zeýrenýär?
3. Olar «Durna gonan oýda» näme edýärler?
4. Annak bilen Meleje nämeden gorkýar?
5. Powesti dolulygyna okap çykyň.
6. Çagalaryň oýnaýan nähili milli oýunlaryny bilýärsiňiz?

Rejepmyrat Durdyýewiň «Oragatdy» powesti ýazyjyny aýratyn meşhurlyga eýe etdi. Bu eser türkmen okyjysyna ýetensoň: Moskwanyň «Detskaýa literatura» neşirýatynda 1983-nji ýyly rus dilinde çap edildi. Soňra Germaniýada nemes dilinde çykdy.

Powestiň şeýle adygandygyna garamazdan, ýazyjy ony бүтинleý ýañadan işledi. Eseri has hem çeperleşdirdi, täze-täze wakalar bilen baýlaşdyrdy. Täzeçe öwüşgine eýe bolan powest 1991-nji ýylda ikinji gezek neşir edildi.

Powestde Annakdyr Meleje ýaly çaga, Dürje ejedir Töremyrat mugallym ýaly uly adamlaryň täsin obrazlary ýiti ýumoryň üsti bilen çeper açylyp görkezilýär.

Belli çagalar ýazyjysy Nury Baýramow: «Men şu powesti okanymdaky ýaly, şeýle çynym bilen hezil edip gülenim ýady- ma düşenok. Bu örän uly zat. Bize häzir esasy ýetmeýän zat şol ajaýyp gülküdir» diýip, uly baha berýär.

Powest diýseň ýeňil okalýar. Dili çeper. Meňzetmelere baý, böleklerdäki «aşygyň alçy gopmak», «soňuna sogan ekmek», «toýnagyny gyzdyrmak», «ýalkasa – ýaz, gargasa – gyş» ýaly ganatly söz düzümleri eseriň täsirliligini has-da artdyrýar.

Edebiýat teoriýasy. Powest barada maglumat

Durmuş wakalaryny, hadysalaryny hakyky, çeper, zygiderli we giňden beýan edip, göwrümi boýunça hekaýadan uly bolan eserlere **powest** diýilýär. Powestde hereket edýän gahrymanlar san taýdan hekaýa garanda köpdür. Onda birnäçe wakalar biri-biri bilen baglanyşykly suratlandyrylýar. Muňa mysal edip, R. Durdyýewiň «Oragatdy» diýen powestini görkezmek bolar...

ATAMYRAT ATABAÝEW

(1948)

Atamyrat Atabaýew – şahyr, terjimeçi, türkmen halk ýazyjysy. Ýaşlar baýragynyň eýesi.

A. Atabaýew 1948-nji ýylyň 16-njy noýabrynda Mary etrabynyň 1-nji Gökje obasynda mugallym maşgalasynda eneden bolýar.

Ol ilki oba mekdebini, soňra Türkmen döwlet uniwersitetini üstünlikli okap gutarýar.

A. Atabaýew «Türkmenistan» neşirýatynda, «Ýaşlyk» žurnalynda, Türkmenistanyň Ýazyjylar birleşiginde dürli wezipelerde işleýär.

Atamyrat mekdepde okap ýörkä, goşgy ýazyp başlaýar. Onuň ýazan goşgulary welaýat gazetlerinde zygiderli çap edilip ugraýar. Mundan ylhamlanan ýaş şahyryň ylhamyna ylham goşulýar. Ol 1975-nji ýylda «Diýarym» atly ilkinji goşgular ýygındysyny neşir etdirýär. Soňra bolsa şahyryň dürli ýyllarda ýazan «Seni söýmedik bolsam», «Çuňluk», «Söýgüden söýgä», «Dowamat dowam», «Tylla terezi», «Gumsagat», «Bary-ýogy bir ömür», «Bagşy bilbil», «Boý derege boý derek», «Dört dogan» ýaly kitaplary türkmen dilinde we beýleki dillerde neşir edilýär.

A. Atabaýew ökde terjimeçi. Ol XII asyr rus edebi ýadygärligi bolan «Igoryň ýörişi hakynda kyssany», A.S. Puşkiniň, M.Ý. Lermontowyň, S.A. Ýeseniniň, N.A. Nekrasowyň goşgudyr poemalaryny türkmen diline terjime edýär. Abdyssetdar Kazynyň «Jeňnama» poema-

syny hem häzirki zaman türkmen diline geçirdi. Pygamberler hakyndaky şowly terjimeleriň köpüsi hem Atamyrat Atabaýewiň galamyna degişlidir.

Soraglar we ýumuş:

1. A. Atabaýew nirede eneden bolýar?
2. Ol döredijilik işine haçan başlapdyr?
3. Şahyryň nähili goşgular kitaby neşir edilýär?
4. Ol kimiň eserlerini türkmen diline terjime edýär?

Oguz han hakynda rowaýat

Duşman yrsaraýar,
Duşman sürünýär,
Hol uzakda – depesinde bir baýryň.
Ýagynyň ordasy zordan görünýär.
Görünýär olaryň garamtyl-ala
Tuglary şemala çala pasyrdap.
«Häzir bol, Oguz han,
Duşman golaýda.
Gaýym bol, Oguz han,
Duşman golaýda»
Diýýär oňa ykmanda ýel pyşyrdap.

Otyrды Oguz han
Ýigrim dört ogly, Kyrk bir begi bilen
edýärди geňeş.
Söweşsiz sowmaly gelen belany,
Adam gyrmaly däl,
Gyrylmaly däl,
Ýitgisiz bolmaýar
jeň, dawa,
söweş.

Ak baýdak göterip geldi duşmanyň
Ilçileri
beýan etmäge şertin.

Diýýärler:

«Oguz han uruşmajak bolsa,
Janyndan eý görýän Gyratyn bersin!»

Sala salýar beglerine Oguz han.
Begler aýdýar: «Berip bolmaz Gyraty!
At berlenden –

amanat jan berilsin.

At berilse,

bürgüt ýaly oguzlaň

Ganatynyň berildigi bolmazmy?!

At berilse,

laçyn ýaly oguzlaň

Ganatynyň gyryldygy bolmazmy?!

At berilse,

bu yşnakly oguzlaň

Zynatynyň berildigi bolmazmy?!

At berilse,

oguzlaň ar-namysy,

At-abraýy berildigi bolmazmy?!

At berilmez,

yza gaýdyber,

ogul!»

Şu taýda gözlerni alartdy Oguz,
Beglerine gazap bilen bakdy ol.
Soňam diýdi:

– Baryň,

beriş Gyraty! –

Gyrat gitdi. Neneň gözel atdy ol!

* * *

Duşman yrsaraýar,
Duşman sürünýär.

Hol uzakda –

depesinde bir baýryň

Ýagyň ak öýleri çala görünýär.

Görünýär olaryň bedew atlaryň

Ýallary şemala çala pasyrdap.
«Häzir bol, Oguz han,
Duşmanyň güýçli!
Gaýym bol, Oguz han,
Ganymyň çökder!»
Diýýär oňa sergezdan ýel pyşyrdap.

Otyrды Oguz han
ýigrim dört ogly,
Kyrk bir begi bilen edýardi gürrüň.
Uruş etmän,
dep etmeli ýagyny,
Daş oguz,
Iç oguz galmaly gurgun.

Ak baýdak göterip gelen duşmanyň
Ilçileri oguz hana diýdiler:
«Jeň etmejek bolsaň eger,
Bize janyňdan eý görýän,
Hany-manyňdan eý görýän,
Ýer-asmanyňdan eý görýän
Dal kamatly gelniňi ber!»

Tisginip ýerinden turanda begler,
Ýürek gany gözne guýlan Oguzyň
Gyljyň baljagyndan aýrylan eli
Göge galyp, aşak indi:
– Oturyň!

Begler Oguz hana gazaply bakýar:
«Ýaga aýal bermek –
namysyň bermek,
Namysyň berenden –
ölen ýagşydyr,
Gyrylmaly bolsa,
gyrlalyň bu gün!
Sürülmeli bolsa,
sürleliň bu gün!

Namysyň astynda galyp burlandan,
Naýzanyň tygyndan burlalyň bu gün!
Namysyň astynda galmalyň,

Oguz,

Nämä gerek beýle binamys gürrüň?!»

Oguz han beglerne bakýar gazaply:

«Bu niçik gykylyk,

Bu neneň gowur!

Bu niçiksi başgy,

Bu neneň dowul?

Erteki gün ähli gyz-gelin olja

Boljak bolup durka,

bir gelni berip,

Bu apat belanyň öňünden sowul!»

Diýdi-de,

sözünü jemledi Oguz.

* * *

Duşman yrsaraýar,

Duşman sürünýär,

Hol uzakda –

depesinde bir baýryň

Ýagyň ýakýan ody çala görünýär.

Görünýär olaryň näzeninlerniň

Saçlary şemala çala pasyrdap.

«Gaýym bol, Oguz han,

Ýagyň-a ýaman,

Taýyn bol, Oguz han,

Ýowuň-a ýowuz»

Diýýär oňa ötegçi ýel pyşyrdap.

Otyrды Oguz han

ýigrim dört ogly,

Kyrk bir begi bilen terse bakyşyp.

Kelleleri boýnuň içine girip,

Gerdenleri mäkäm dartylan ýaýyň
Iki ujy ýaly barýar tapyşyp,
Gabaklar galanda,
gözler çakyşyp,
Ot deregne gözýaş çykýar,
gan çykýar.

Otyrlar
ysgynsyz elleri bilen
Gylyçdan däl,
gara ýerden ýapyşyp,
Oýlanýar kyrk bir beg,
ýigrim dört ogul:
«Atdyr gelin gitdi,
ar-namys gitdi;
Gitdi olar bilen abraýdyr adam.
Bu niçiksi haýwan,
Bu han,
Bu adam?»

Üstüne atlanyp bir agta ýabyň,
Ýene ýetip geldi ilçisi ýagyň.

Täze şerti aýan etdi ol esger:
Parahat oturmak küýsesen eger,
Han aga,
biz taýda ençeme ýerler,
Zat ekilmän,
Mal bakylman boş ýatyr.
Şemal şowlap ýatan ýalaňaç düzler
Size nämä gerek?

Şonsuzam siziň
Gursagňyzdan has giň ýaşyl sähraňyz.
Jeň gerek däl bolsa eger,
Şol ýerleri bize ber!»

Tisginip ýerinden turmady begler,
Handan olaň göwni geçeňkirläpdi.

Algyr bürgüt ýaly ýigrim dört ogluň
Pikirem begleňki bilen birräkdi.

Sala salýar beglerine Oguz han.

Begler aýdýar:

– Dünýäň bol zady sähra,

Uruş nämä gerek?

Ber,

topragňy

ber!

Ýaşyl daragtlarňy,

gök çeşmelerňi.

Al-elwan öwüsýän ter otlarňy ber,

Oguz han,

jeň gerek bolmasa eger!

Oguz gylyjyn syryp

ýerinden turdy:

Ser berermen,

ýer bermezmen duşmana!

Uruş yglan edýän! –

diýende

ilçiň

Ak ýabysy tas uçupdy asmana.

«Ýer berenden – ser bermeli!»

Diýdi daş oguz begleri.

«Ýer berenden – ser bermeli!»

Diýdi iç oguz begleri.

«Ýer berenden – ser bermeli!»

Diýdi gök oguz begleri.

Galkyp ýerinden turdular,

Bedew ata atlandylar.

At münüp,

ganatlandylar.

Ýow diýlende ol ýigitler

Ýelden ýeňil,
çakgandylar.

Bu gök öwsüp ýatan ýeriň üstünde
Önde-soňda beýle söweş bolmandy.
Bu gök öwsüp ýatan asman astynda
Önde-soňda beýle söweş bolmandy.

Iki goşun aç arslan dek garpyşdy,
Gapyşdy asmandyr ýeriň arasy,
Döş döşe çakyşdy,
galkan galkana.

Gylyç – gylyja,
naýza – naýza,
Ýagy-ýaga aýylaýyn aslyşdy,
Gök sährada är ýigitler çapyşdy,
Ýara salnan –
dal bedewniň ýalyndan
Ýarasyzlar doňuz kimin topulyp,
Ýagy ýagyň ýakasyndan ýapyşdy.

Sähraň ak gülleri çym-gyzyl boldy,
Asmanyň ak buldy dym-gyzyl boldy,
Ýagyň ak öýleri öwsüp gyrmyzy,
Ýada saldy gan reňkli ýyldyzy.
Köp zat islän ýagy

galdy azdanam,
Sähraň keýikleri gaçdy ummaga,
Sähraň beýikleri tep-tekiz boldy,
Ähli janly-jandar gitdi gumlama.
Zat galmady guşdan,
guba-gazdanam.

Howada sygyrýan peýkamdan ýaña,
Ýer tapmady algyr guşlar uçmaga.
Duşmanyň sülsady maslygyn taşlap,
Sopbaç, tuwulgasyn,
başlygyn taşlap.

Türkmen halkynyň ata-babalary hasaplanylýan oguz nesliniň hany Oguz han barada taryhda birnäçe ýazgylar galdyrylypdyr. Ol hakdaky rowaýatlaryň hem giden bir topary bar. Abulgazy, Reşideddin ýaly alymlaryň Oguz han hakdaky işleri hem bütin dünýäde mälimdir.

XVIII asyr türkmen klassyk edebiýatynyň wekili Nurmuhammet Andalyp hem Oguz han hakynda ajaýyp poema döredipdir.

Atamyrat Atabaýewiň «Oguz han hakynda rowaýat» poemasy hem häzirkî zaman türkmen poeziýasynda Oguz hanyň obrazyny janlandyrmaga edilen şowly synanyşyklaryň biridir. Poema Oguz hanyň mertligi, ynsanperwerligi, ugrtapyjylygy, parasatlylygy rowaýat äheňinde beýan edilýär. Ozaldan hut şeýle mazmundaky rowaýat bolmasa-da, şahyr ony özüniň döredijilik fantaziýasy arkaly şygyr setirleriniň üsti bilen ynandyryjy bermegi başarypdyr.

Poemada ýaşayan topragyň, Watanyň hemme zatdan gymmatlygy nygtalýar. Hut şonuň üçin hem, uruşmak islemese-de, «ýeriňi ber» diýip şert goýýan duşmana garşy Oguz hanyň söweşe galkynmagy ynandyryjy çykypdyr.

Poema her bir okyjynyň kalbynda watansöýüjiligi ornaşdyryp bilýänligi üçin uly ähmiýete eýedir.

Soraglar we ýumuş:

1. Oguz han kim? Ol hakda geçmişde nähili eserler döredilipdir?
2. A.Atabaýewiň «Oguz han hakynda rowaýat» poemasynda nähili waka beýan edilýär?
3. Poemanyň ähmiýetine nähili düşüňärsiňiz?
4. Oguz han hakynda döredilen eserleri okaň we deňeşdirip görüň.

GIÇGELDI MÄMMETGYLYJOW

(1949–2007)

Ýazyjy-şahyr Giçgeldi Mämmetgylyjow 1949-njy ýylyň 1-nji noýabrynda Garagalapagystan Respublikasynyň Dörtgül etrabyndaky häzirkäki A.Durdyýew fermer hojalygyna garaşly Amyderýanyň kenar ýakasynda ýerleşen «Ata – oba» bölüminde çarwa maşgalasynda dünýä inýär.

Ýaşlykdan garry enesi Annabibi ejäniň elinde terbiýelenýär. Annabibi eje türkmen we özbek halklarynyň halk döredijiligi eserlerini gowy bilýän, oňa uly sarpa goýýan ejeleriň biri bolupdyr. Ol ýaşajyk Giçgeldä edebiýata bolan höwesiniň ir oýanmagyna uly täsir edýär.

1956-njy ýylda obalaryndaky 9-njy orta mekdebiň birinji synpyna okuwa barýar. Ol okuwçy döwründe mekdepde çykýan «ýalkym», «ýaşlaryň owazy» hem-de satiriki «Tokmak» diwar gazetleriniň redkollegiýa agzasy bolup, gazetleriň döwrebap, gyzykly bolup çykmagy üçin hereket edýär. «Mekdep radiouzeli gepleýär» atly radiogepleşigiň ýolbaşçysy bolup, hepdäniň geň-enaýy wakalaryny okuwçylaryň dykgatyna ýetirip, gepleşigiň täsirli bolmagyny gazanýar.

Ol 1966-njy ýylda orta mekdebi üstünlikli tamamlýar. 1967–1973-nji ýyllarda Aşgabat şäherindäki Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetine okuwa girip, türkmen filologiýa fakultetini gaýybana tamamlýar.

1971-nji ýylyň mart aýynda Daşkent şäherinde bolan «Ýaşlar» guramasynyň gurultaýyna Dörtgül etrabyndan del-

egat bolup gatnaşýar. 1972-nji ýyldan başlap, öz okan mekdebinde türkmen dili we edebiyaty mugallymy bolup işe başlaýar.

G.Mämmetgylyjow döredijilik işine mekdepe okap ýörkä, ýagny 1965-nji ýylda başlaýar.

Dörtgül etrabynda çykýan «Turtkultnoma» gazetiniň sahypalarynda makalalary çap edilýär. Garagalapagystan Respublikasynyň radio we telewideniýesinde dürli temalarda ýazan goşgulary bilen çykyş edip, halk köpçüliginiň mährini gazanýar. Onuň ilkinji «Surat» satiriki hekaýasy merhum Ata Agaberdiewiň türkmen dilinden özbek diline terjime etmegi netijesinde «Turtkultnoma» gazetinde çapdan çykýar. Soňra «Mähir» hekaýasy okyjylar köpçüligine hödürlenýär.

Halypanyň irginsiz zähmetini nazarda tutup, Dörtgül etrabyň magaryf bolümi oňa «Uly mugallym» derejesine, 2002-nji ýylyň 25-nji sentýabrynda «Garagalpagystan halk magaryf otliçnigi» diýen hormatly ada mynasyp boldy.

Häzirki wagtda şahyryň goşgulary Dörtgül etrabynda çykýan Garagalpagystan Respublikasy Türkmen Milli Medeni Merkeziniň «Mekan» gazetinde yzly-yzyna çap edilýär.

Soraglar:

1. Şahyryň edebiyata bolan höwesiniň döremegine kim täsir edýär?
2. G.Mämmetgylyjowyň goşgulary haýsy gazetlerde çap edilýär?

Özbekistanym meniň

Topragy altyndan miwesi göwher,
Jennet mekan, Özbekistanym meniň,
Guş gursak dänesi ýakut dek öwser,
Sährasy tylladan Watanyň meniň,
Jennet mekan, Özbekistanym meniň.

Uzakdan görüner garly daglaryň,
Bilbil owazlydyr ýaşyl baglaryň,

Azatlyk mukamyn çalyň sazларыň,
Toýly-tomaşaly Watanyň meniň,
Jennet mekan, Özbekistanyň meniň.

Ak pagtaňa bu gün jahan guwanýar,
Ýer astynda nebit, gazyň urunýar,
Işçi, daýhan mermer jaýlar gurunýar,
Bagtyýar diýarym, Watanyň meniň,
Jennet mekan, Özbekistanyň meniň.

Gökde ak kepderi ganatyn kakýar,
Çopan mallaryny kak suwdan ýakýar,
Bol suwly derýalaň lummurda akýar,
Megerem behiştir, Watanyň meniň,
Jennet mekan, Özbekistanyň meniň.

Köpmilletli ýurdum, agzybir halkym,
Garaşsyzlyk nury saçyp dur ýalkym,
Jismim, janym saňa gurbandyr durkum,
Azat mekan, Özbekistanyň meniň,
Gülläber, ýaşaber, Watanyň meniň.

Sorag we ýumuşlar:

1. Şahyr Özbekistany nähili wasp edýär?
2. «Azat mekan Özbekistanyň meniň» diýen setiriň many-syny düşündiriň.
3. Goşgyny ýat tutuň.

Dil tapar

Topragy sepseň ýüze,
Göze düşüp, gum gapar.
Däliler çykyp düze,
Akyly aýbyň ýapar.

Gybatkeşi görseň gaç,
Dana bilen söhbet aç,

Dirilikde nuruň saç,
Ölseň, agzyň gum gapar.

Hakykatyň ýoly hak,
Tumar edip, boýna dak,
Akyly bolsaň, akla bak,
Akylyszlar gep tapar.

Synasy bitmez ýara,
Ýüregi köyük şara,
Ýüzüne çekip gara,
Biwepalar ýol tapar.

Bilbil saýrasa bagda,
Laçynlar uçar dagda,
Aşyklar duşan çagda,
Dodak şirin dil tapar.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Şahyr goşguda nämeleri öwüt-nesihat edýär?
2. Şygyr haýsy temada ýazylypdyr?
3. Goşgynyň mazmunyny dilden beýan ediň. Labyzly okaň.

Nowaýy

Şygryýet bossanynyň bagbany,
Hezreti Mir Alyşir Nowaýy.
Týan-Şanyň, Elbrusyň dagdany,
Gazal mülküniň şasy – Nowaýy.

Özbegiň ogly, jahan guwanjy,
Ýaraly köňülleriň daýanjy,
Gelmez ýanyňa gaýgy-gam, ünji,
Türkmeniň şirin sazý – Nowaýy.

Pähim-paýhasyňa ýugrulan sözler,
Aklyňa kaýyl şol gara gözler,
Her bent içinde gymmatly dürler,
Söz göwheriniň piri – Nowaýy.

Öçmez kalp mähiri, mukamlar başy,
Ýürek sezasy syndyrar daşy,
Ömrüň bakydyr, ýaşaber ýaşı,
Poeziýanyň özi – Nowaýy.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Alyşir Nowaýy kim? Şahyr ony nähili wasp edýär?
2. Nowaýyny türkmenler näme üçin ýagşy görýär?
3. Goşgyny labyzly okaň we derňäň.

GURBANBERDI WELBEGOW

(1952)

Şahyr, terjimeçi Gurbanberdi Welbegow 1952-nji ýylyň 1-nji iýulynda Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtgül etrabynyň Kelteminar obasynda daýhan maşgalasynda dünýä inýär. 1958 – 1968-nji ýyllarda öz obasyndaky umumybilim berýän 10-njy mekdepde bilim alýar. Soňra edebiyata bolan höwesini ony Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen filologiýasy fakultetine eltýär. Ol talyplik döwründe edebiyat birleşmesiniň höwesjeň agzalarynyň biri bolup, geçirilýän edebi agşamlara işeňňir gatnaşýar.

Okan döwründe goşgy düzüliş formalaryny, tärlerini mugallymy – meşhurlyk gazanan türkmeniň şirin labyzly şahyrlarynyň biri Halyl Kulyýewden öwrenýär.

Ýokary okuw jaýyny üstünlikli gutaryp, Dörtgül etrabyndaky «Hakykat» orta mekdebinde Halk magaryfynyň ýollanmasy bilen, türkmen dili we edebiyaty mugallymy bolup işe başlaýar.

Şahyryň 2006-njy ýylda «Obadaşlarym» atly ilkinji goşgular ýygyndysy neşir edildi. Onuň terjime eden Özbekistanyň halk şahyrlary M.Ýusubyň we Y.Mürzäniň goşgular ýygyndysy (2014-2015-nji ý.) çap edildi. G.Welbegow «Özbekistan Respublikasynyň halk magaryfy otliçnigi», «Garagalpagystan halk magaryfy otliçnigi» diýen nyşanlar bilen sylaglandy. 2006-njy ýylda Garagalpagystan Bilim ministrliginiň «Watanymy wasp edýärim» atly bäsleşiginde baýraga mynasyp boldy.

Häzirki döwürde şahyryň goşgulary Garagalpagystan Respublikasynyň Türkmen Milli Medeni Merkeziniň «Mekan» gazetinde ýygy-ýygydan peýda bolýar. Daşkent radiosynyň türkmen gepleşikleri bölümünde tiz-tizden efirde ýaňlanýar.

Zähmetsöýer, ezber pedagog, poeziýa aşygy Gurbanberdi Welbegow:

Söz bilen bogýar,
Güllerden desse.
Näme diýseň-de,
Kärine ussa –

diýip, K.Ubaýdullaýew adyndaky Garagalpagystan Respublika pedagoglaryny gaýta taýýarlaýyş we hünäri ni kämilleşdiriş institutynyň uly mugallymy Gurbanmät Aşyrow oňa şeýle taryp berýär.

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyr nirede dünýä inýär?
2. Ol nirelerde bilim alýar?
3. G.Welbegowyň şahyrçylyk zehniň ösmeginde kimiň täsiri güýçli bolupdyr?

Mekan eýledim

Dünýäniň köp ýerin aýlanyp görüp,
Daşkendime baryp, seýran eýledim.
Ele galam alyp, göwnüm joşanda,
Gül Watanyň waspyn beýan eýledim.

Okanym Nowaýy, Berdak, Abdylla¹,
Asyrlary bir-birine sepledim.
Bu mekany kalbym bilen suwaryp,
Ondan size süýji bir nan eýledim.

Okap Magtymguly, Mollanepesi,
Kemineden şorta sözi sözledim.

¹ Abdylla Arypow – Özbegistanyň halk şahyry.

Söýüp bu zemini asmany bilen,
Özüm üçin jennet mekan eýledim.

Obamyz Keltemnar, etrabym Dörtgül,
Şu mekanda ýaşlygymdan ýaýnadym.
Ybraýym agamyz waspyn ýetiren,
Garagalpak ilin mekan eýledim.

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyr öz Watanyňy çeper sözüň üsti bilen nähili suratlandyrýar?
2. Goşguda haýsy şahyrlaryň ady getirilýär? Siz olary bilýärsiňizmi?
3. Goşguda atlary agzalan şahyrlar barada gürrüň beriň.

Razy men senden

Maňlaýymdan sypap, gülende güldüň,
Meni durmuş gazanynda gaýnatdyň.
Gujagyňda ösüp, dünýäni söýdüm,
Ýaşayan gül Watan, razy men senden.

Mydama halallyk boldy baýdagym,
Seniň gözelligiň gördi gözlerim.
Meniň üçin gujagyndan ýer beren,
Söýenim bu Watan, razy men senden.

Gündiz gülleriňi söýdüm hyrydar,
Gijeleriň bolsun mydam bagtyýar.
Dagyňy, bagyňy söýdüm elmydam,
Şonuň üçin Watan, razy men senden.

Özge ýerde diýselerem jennet bar,
Jennetim şu Watan, munda gudrat bar,
Menem gujagyňda bagtymy tapyp,
Ýaşayan gül Watan, razy men senden.

EZIZ WATANYM MENİŇ

Däp-dessury birmeñzeş,
Her ülkesi bir güneş,
Prezidenti ýürekdeş,
Eziz Watanym meniň.

Asmany, ýeri ýagty,
Saglyk ilimiň bagty,

Bu watan dünýäň görki,
Damarda ganym meniň.

Ak altynyň mekany,
Gurulgy dur dükany.
Bir allanyň ýalkany,
Eziz Watanym meniň.

BAHAR DILEGLERI

Öňüňden çykanda watandaşlaryň,
Görsün gülüp duran tämiz ýüzleriň.
Sen olaryň şatlygyna begenip,
Diňe ýagşylygyn görsün gözleriň.

Bu dünýäni söýüp näçe ýaşasaň,
Galsyn seniň munda baky yzlaryň.
Ownuk-uşak, bolar-bolmaz zatlara,
Asyl бүкүлmesin seniň dyzlaryň.

Zähmet çekip, deriň döküp ýaşasaň,
Batyр bolup, paýyn alsyn elleriň.
Söz sözlesen deňi-duşuň içinde,
Ýagşylykdan bolsun asyl sözleriň.

Gary egsilmeýär beýik daglaryň,
Miwesi bihasap munda baglaryň.
Gelin-gyzyň süýji sözli, mähirli,
Gülден dolup gelsin goňny baharyň.

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyr Watany hakda nähili pikirleri orta atýar?
2. “Bahar dilegleri” goşgusynda nähili bolmaklyga ündeýär?
3. Goşgylary labyzly okap, mazmunyny düşündiriň.

SAPARMYRAT NURYÝEW

(1961)

Şahyr Saparmyrat Nuryýew 1961-nji ýylyň 7-nji awgustynda Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtgül etrabynyň Kelteminar obasynda daýhan maşgalasynda dünýä inýär. Ýedi ýaşyna çenli ata-enesiniň terbiýesinde bolup, 1968 – 1978-nji ýyllar aralygynda obalaryndaky umumy bilim berýän 10-njy orta mekdepde okap, orta maglumata eýe bolýar.

Onuň edebiýata, döredijilige bolan söýgüsi ýaşlykdan, ýagny mekdep ýyllaryndan oýanyp başlaýar. Ol deňduşlarynyň arasynda özüniň ilkinji goşgulary, çeper okaýyşlary bilen tanalyp ugraýar. Esasan hem edebiýat mugallymy oňa ýakyndan kömek berýär. Bu bolsa onuň edebiýat sapaklarynda türkmen klassyk edebiýatynyň hemde häzirki zaman şahyrlarynyň goşgularyny ýatdan labyzly, çeperçilik bilen okap, edebiýata, döredijilige bolan uly höwesiniň döremegine we ösmegine getirýär.

S.Nuryýew 1980 – 1982-nji ýyllarda Watan gullugynda hyzmat edýär. 1985 – 1988-nji ýyllar Aşgabat şäherinde ykdysady-maliýe tehnikumynda okap, ýörite orta maglumata – maliýe hasapçysy kesbine eýe bolýar. Soňra özüniň dogduk Watany Dörtgül etrabynyň Ý.İlamanow hojalygyna gelip, öz kesbi boýunça işe girip, şol ýerde zähmet çekýär.

Onuň döredijiliginde watan, dostluk, söýgi... temalary töwerekleýin işlenen bolup, Watanymyzyň dürli baýramçylyklarynda çykyş edip gelýär.

Şahyryň ilkinji goşgulary «Mydam taýýar» gazetinde çap edilýär. S. Nyryýewiň häzirkî döwürde ýazan goşgulary Garagalpagystan Respublikasy Türkmen Milli Medeni Merkeziniň «Mekan» gazetinde hem-de Özbekistan Respublikasynyň «Türkmen sesi» radiosynda mydama ýaňlanýar.

Soraglar we ýumuş:

1. S.Nuryýew nirede we haçan dünýä inýär?
2. Onuň edebiyata, döredijilige bolan söýgüsiniň döremegine nämeler sebäp bolupdur?

Halkym

Tarypyň aýdaýyn zähmetkeş ilim,
Waspyň aýda-aýda ýadamaz dilim.
Mukaddesdir seniň tikenň, gülüň,
Toýlaryň mübärek, mähriban halkym.

Ata-babalaryň ruhy medetkär,
Topragyň altyndyr, daýhanyň zergär,
Ýaradanyň özi bolsun saňa ýar,
Gerçek pälwanlary döreden halkym.

Zähmetiňden arşa çykandyr adyň,
Garaşsyzlyk boldy seniň binýadyň,
Taryha altyndan ýazyldy adyň,
Pagta ussadyň döreden halkym.

Bu toprakdan altyn döreden ärler,
Size başyn eger geljek nesiller,
Her bir işiňizden nusga alarlar,
Toprakdan altyny öndüren halkym.

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyr öz halkyny nähili taryplaýar?
2. Watanymyzyň zähmetkeş ynsanlaryndan kimleri bilýärsiňiz?
3. Goşgyny labyzly okaň.

Ene jan

Gujak açyp gelipdir,
Baýramyňyz ene jan.
Güldesse sowgat eder,
Gyzlaryňyz, ene jan.

Meniň mähriban enem,
Sizi dünýä deňeýän.
Altyn, kümüşden gymmat,
Sözleriňiz, ene jan.

Ene sözi mukaddes,
«Käbäm» diýip, tutular.
Hassalaryň başyňy,
Bir sypasa gutular.

«Mukaddes Käbäm» diýip,
Sežde eden ötenler.

Enesini unutmaz,
Beýik bagta ýetenler.

Ene sözi ýaňlansa,
Kalplara guwanç bolar
Ene sözi ýaňlansa,
Gözlerde begenç bolar.

Başymyza täç edip,
Götersegem, az sizi.
Çünki, uly derejä,
Ýetiren sizler bizi.

Perzentleriň arzuwy:
– Aman bolsun başyňyz.
Mydama gülüp ýörün,
Müňe ýetsin ýaşıňyz.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Goşguda ene nähili wasp edilýär?
2. Şahyr enäni nämä deňeýär?
3. Siz eneler hakda ýene haýsy goşgulary bilýärsiňiz?
Olary aýdyp beriň.
4. Goşgyny ýat tutuň.

Bagşydyň

Ýas baglady bu gün Kelteminar ili,
Terk etdi dünýäni saýrak bilbili.
Gözün ýumdy, indi, saýramaz dili,
Owazy äleme dolan, bagşydyň!

Oglanlykdan dutar boldy oýnagy,
Aýdym bolup çykdy, ýürek gaýnagy,
Dutary elinde, çermäp bilegi,

Ýaşlykdan ýoluny tapan, bagşydyň!
Magtymguly halypanyň şägirdi,
Taryh bir döreder sen dek ägirdi,
Külli türkmen seni toýa çagyrdy,
Halypadan tälim alan, bagşydyň!

Tirmemi, dessanmy isläniň aýdar,
«Görogly», «Harmandan» ýykylyp gaýdar,
Pudagyny eger ol Miri Haýdar,
Dessanlaryň piri bolan, bagşydyň!

«Ýusup – Ahmet» diýseň joşup aýdardy,
Şirin mykam al-asmandan gaýdardy,
Ilat daňdan dagap, «sag bol» aýdardy,
Ilatyň göwnüni tapan, bagşydyň!

Belent başly Çynar sarsman otyrdy,
Türkmen halky söwer oglun ýitirdi,
Sungat bu gün bir ýyldyzyn batyrdy,
Ussatlygyň ile ýaýran, bagşydyň!

Arzuw-armanymyz syndy bilinden,
Dessan diňlejkdik saýrak dilinden,
Indi umyt edýäs, Kerim oglundan,
Onlan dessanlary bilýän, bagşydyň!

Ata türkmen bu gün matam baglady,
Burjy baglap, tebigatam aglady,
Zar-zar aglap, öz bilbilin jaýlady,
Ýüreklerde yz galdyran, bagşydyň!

Altmyş baş ýaşynda, Oraz aýynda,
Nury iman bersin, jennet jaýynda,
Kulum bagşy ýaşar, halkyň aňynda,
Öçmez ýüreklerde galan, bagşydyň!

Soraglar:

1. Şahyr goşguda kim hakynda gürrüň edýär?
2. Bagşylaryň durmuşda nähili roly bar?

BEKMYRAT PAŞŞYÝEW

(1975)

Ynsan dünýä inip, ýagşy-ýamana göz aýlap, töweregindäki zatlaryň uly-kiçisini, reňkini bilmeklige höwes döreyär. Ylaýta-da ýaş mahallarynda şol bir predmetiň reňkine, daşky keşbine, ýagny gözelligine-de gyzyklanýar. Şeýlelikde, ynsanyň özi kämilleşdigi saýyn onuň akly, gözýetimi giňelýär. Şol bir gören zatlarynyň nähili ýüze çykandygyny bilmeklige ymtylýar. Bu ýagdaýlar ýaş çaganyň gelejekde ýiti zehinli, talantly bolmagyna getirýär.

Şeýle talantly ýaşlar hataryna kelteminarly Bekmyrat Paşşyýewi goşmak bolar.

B.Paşşyýew 1975-nji ýylyň 9-njy oktýabrynda Garagala-pagystan Respublikasynyň Dörtgül etrabynyň Kelteminar obasynda işçi maşgalasynda eneden dogulýar. Ol 1982-nji ýylda şol obadaky Azady adyndaky orta mekdebiň 1-nji synpyna okuwa barýar. 1992-nji ýylda şol mekdebi doly gutaryp, umumy orta bilime eýe bolýar. B. Paşşyýew mekdepde okaýan döwründe edebiyat birleşmesine aktiw gatnaşýar. Bu birleşmede «Mollanepes yşk mülküniň şasydyr», «Magtymguly – söz ussady», «G.Ezizowyň poeziýasynyň çeperçiligi», «K.Gurbanepesow – meniň söýýän şahyrym» we şuna meňzeş dürli temalar boýunça çykyş etmekligi onuň edebiyata bolan hyjuwyny ýene-de artdyrýar, sungata bolan höwesini güýçlendirýär.

Edebiýatyň dürli žanrlary barada öwrenmegi ýüreginde

besleýär. Özbaşdak çeper eserleri okap, olary derňemegi höwes edýär hem-de poeziýa ýşk etmek bilen özi hem goşgy düzmäge başlaýar. Onuň ýazan goşgularyna edebiýat mugallymy Rejepmyrat Myratnyýazow düzediş bererdi.

Ol 1992-nji ýylda Berdak adyndaky Garagalpak döwlet uniwersitetiniň filologiýa fakultetiniň türkmen dili we edebiýaty bölümine okuwa girip, 1997-nji ýylda tamamlýar. B. Paşsyýew şol ýyly Zelili adyndaky umumy orta bilim berýän mekdepde türkmen dili we edebiýaty mugallymy bolup, işe başlaýar.

Ol döredijilik işine mekdep ýyllarynda başlaýar. Ýaş şahyryň döredijiliginde K.Gurbanpesow, G.Ezizow ýaly şahyrlaryň täsiri uly.

Onuň özboluşly stili bar. Az setirde giň many bermek, ine, onuň esasy özboluşlygynyň biri.

Şahyryň ilkinji goşgular ýygynyndysy “Keltiminar bahary“ ady bilen 2009-njy ýylda neşir edildi. Bekmyrat Paşsyýewiň goşgulary etrap gazetinde neşir edilýär. Ol diňe şahyr hökmünde däl, eýsem terjimeçi hökmünde-de tanalýar. Şahyr doganlyk özbek, garagalpak şahyrlarynyň eserlerini türkmen diline terjime etdi. Onuň döredijilik tematikasy gün-saýyn giňelýär.

Gurbanmät Aşyrow

Soraglar:

1. Şahyr döredijilik işine haçan başlaýar?
2. Ol haýsy şahyrlaryň döredijiliginden täsirlenmegi gowy görýär?
3. Onuň edebiýata bolan hyjuwynyň artmagyna nämeler täsir edýär?

Arzuw

Arzuw ediň, dostlarym,
Şodur bizi ýaşadyň.
Arzuwly adamlara,
Men goşgymy bagş edýän.

Arzuw seniň durmuşyň,
Arzuw seniň päliňdir.
Ömrüňi ömür edýän,
Mizemez ykbalyňdyr.

Arzuw saňa sadyk dost,
Ýar ornunda ýaryňdyr.
Hiç zada çatyşmaýan,
Bu dünýede baryňdyr.

Alla süýji arzuwdan,
Bizi aýra salmasyn.
Bir dilegim arzuwňyz,
Arzuw bolup galmasyn.

Soraglar we ýumuş:

1. Goşguda arzuwyň adam durmuşyndaky roly nähili nygtalýar?
2. Şahyryň özi nämäni dileg edýär?
3. «Guş – ganaty bilen, adam arzuwy bilen» – diýen pähimli sözleriň manysy hakynda pikir alyşyň.
4. Goşgyny labyzly okaň.

Derekler

Ekilende derekler,
Ekilipdi bileje.
Ählisiniň içinde,
Ösýärdi ol çalaja.

Ýanyndaky derekler,
Ösüp gitdi bireýýäm.
Şolaryň saýasynda,
Galyp goýdy önjeýmän.

Çünki diýseň, derekleň,
Ekilenje mahaly.

Şahalaryň ujundan,
Alynyppy nahaly.

Şol sebäpden adamam,
Bilmi düýpden almaly.
Düýpden alnan derek deý,
Belentlige galmaly.

Bolmasa bu durmuşda,
Yza galsaň günüň kyn.
Önjeýmedik derege,
Meňzäp galmagyň mümkin.

Sorag we ýumuş:

1. Şahyr goşgynyň üsti bilen nämäni öwüt-ündew edýär?

2. Goşgynyň mazmunyny aýdyň.

Ak säherler öreniňde

Salam berip, başyňy eg,
Ak säherler öreniňde.
Dilegin, iň gowy dileg,
Ak säherler öreniňde.
Geçen güne edip şükür,
Gelen güne öwür pikir,
Ýüze sylmaly zat – bu bir,
Ak säherler öreniňde.

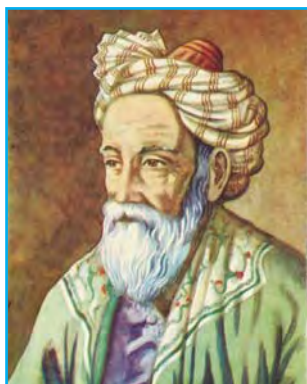
Gudratdyr bu säher wagty,
Duýup bilseň duýgul bagty,
Saçylsyn ýoluňa ýagty,
Ak säherler öreniňde.
Säher ýaly päk bolgun sen,
Her säher deý täk bolgun sen,
Biliňe kuwwat borun men,
Ak säherler öreniňde.

Sorag we ýumuş:

1. Goşguda nähili gowy pikirler beýan edilýär?
2. Goşgyny labyzly okaň we ýat tutuň.

OMAR HAÝÝAM

(1048–1131)

Pars edebiýatynyň taryhynda ägirt uly rol oýnan Gündogaryň beýik şahyry Omar Haýýam Eýranyň Nişapur şäherinde dünýä inýär. Omaryň kakasy Ybrahym çadyr tiki-ji (haýam) bolup, şahyryň Haýýam lakamy-da, kakasynyň käri bilen baglanyşyklydyr. Şahyryň doly ady Kyýaseddin Abulfeth Omar ibn Ybrahym Haýýam Nişapurdyr.

Omar Haýýamyň mazary-da Nişapur şäherindedir.

Omar gaty zehinli bolupdyr, şonuň üçin ony entek kiçijikkä mekdebe beripdirler. Onuň ilkinji mugallymy Nasredin Şyhmuhammet Mansur ýaşajyk Omara yhlas bilen bilim beripdir.

Omar Haýýam Balh, Mary, Buhara, Samarkant, Ysphyhan şäherlerinde okap, bilim alýar we döwrüniň matematika, geometriýa, fizika, geografiýa, astronomiýa, filosofiýa, musulman hukugy, Kuran barada taglymat, taryh şeýle hem arap, pars dilleri we edebiýaty boýunça uly alymy bolup ýetişipdir.

Dünýä edebiýatynda Omar Haýýam meşhur rubagyçy hökmünde tanalýar. Ol özüniň dünýä meşhur rubagylary bilen öz döwrüniň gabahat keşbini açyp görkezmeği başarypdyr. Şahyryň rubagylary бүтін Orta Aziýa edebiýatyna, şol sanda türkmen klassyk edebiýatyna-da özüniň oňaly täsirini ýetiripdir.

Soraglar:

1. Omar Haýýam nirede dünýä inýär we ol nirede jaýlanypdyr?
2. Ol haýsy ylymlar boýunça meşhur alym bolupdyr?
3. Dünýä edebiýatynda Omar Haýýam haýsy ugurdan meşhurlyk gazanypdyr?

Rubagylar

Adamzatdyr ähli mahlugyň başy,
Zyýadadyr onuň aklyly, huşy,
Dünýä tegelegi bir ýüzük bolsa,
Ynsandyr bezegi, zynaty, gaşy.

Aň-bilim ugrunda söý akyl-huşy,
Söýme bet kişini, ger tapsaň ýagşy,
Il-halka özüňi söýdürjek bolsaň,
Hoş gylyk bol, bolma ulumsy kişi.

Süňk-siňir, damaryň bar bolsa tende,
Bolmagyn durmuşda hiç kime bende,
Boýun egme duşmana, bolsa Rüstem Zal,
Ýalynma, Hatam dek dost bolsa sende.

Bilermiň horazlar her daňda-säher,
Gygyryp, zarynlap, gör näme diýer:
«Daňyň aýnasynda gördüm, ömründen,
Bir gije geçdi, sen galdyň bihabar».

Bir küýzeçi gördüm düýn bazar günü,
Palçygyň üstünden depýärdi göni,
Bir zaryn ses bilen laý diýdi oňa:
«Men-de sen ýalydym, horlama meni».

Dost tutun sen aňly hem dogry kesden,
Müň agaç daşda dur gylygy pesden,
Iç, eger bilimli zäher berse-de,
Ýere dök, derman-da ýetse näkesden.

Jemşit Jamyn gözlöp, jahany sökdük,
Gije-gündiz ýatman, dünýäni dökdük,
Bildik jam waspyny söýlände ussat:
Ol özümüz eken – nähak jan çekdik.

At-abraý gazanmagy oslasaň,
Söýülmegi ýüregiňe besleseň,
Jöhüt, tersa, müminleriň yzyndan,
Gybat etme, bir ýagşy at isleseň.

Durmuş hem bagt üçin çalyşan akyl,
Her günde ýüz gezek eýleşär nakyl:
«Şat geçir ömrüňi, ýorunja dälsiň,
Orlup, gögermersiň, muny ýagşy bil!»

Gaýgy gamy hergiz başa getirme,
Hasrat çekip, laýa batyp oturma,
Kitapdan, gözelden, gülzardan geçme,
Şat geçir ömrüňi – gapyl ötürme.

Başarsaň, ynjytma hiç bir kimsäni,
Gazap odun ýakyp, berme nogsany,
Eger sen hemişe dynçlyk isleseň,
Ynjasaň-da, ynjytmagyn ynsany.

Çyn adamdyr diýme, köp diýp hünäri,
Seret ykraryna, barmydyr ary,
Sözünüň üstünde tapylan adam,
Mertleriň merdidir – ärleriň äri.

Ajal okun atsa, galkanlar hiçdir,
Ähli baýlyklara bakmaýan güýçdür,
Her näçe syn etsem, dünýäň işine,
Ýagşylyk ýagşydyr – özgesi puçdur.

Bil, taýýar eşretiň gadryn-mazasyn,
Wepasyz ýarlaryň çekme yzasyn,
Bil, ömür gymmatyn, çünki geçensoň,
Namaz dek okamak bolmaz kazasyn.

Asmanda ýerleşen gök ýyldyzlary,
Haýrana galdyrrar akly düzleri,
Täleýiňi ýyldyzlardan agtarma,
Çünki sergezandandyr olaň özleri.

Durmuşyň syrlarna düşünsek eger,
Ölüm syrlarny-da adamzat biler.
Bu gün dirilikde bir zat bilmeseň,
Erte ölerden soň, ne bilmek bolar?

Her kimiň bar bolsa bir döwüm nany,
Oturyp-turmaga bolsa mekany,
Gul saklaman, gul hem bolman hiç kime,
Ömürboýy şat geçirsin jahany.

Ýatyrdym, diýdi bir akyllý ynsan:
«Açylmaz ukudan bagt güli asan,
Daşda dur, ölüme barabar işden,
Köp zaman ýatjaksyň ýer bilen ýegsan».

Jahana ýetsedi mendäki kuwwat,
Bu harap düzgüni ederdim berbat,
Ýañadan salardym şeýle bir dünýä,
Adamlar islegne ýeterdi aňsat.

Pars dilinden terjime edenler: Rahman Rejepow, Baýram-
mämmet Ahundow.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Omar Haýýam näme üçin adamzady ähli ýaradylan jan-
darlardan ýokary saýýar?
2. «5-nji» rubagynyň manysyna nähili düşünyärsiňiz?
3. «11-nji» rubagyda «Ýagşylyga – ýagşylyk; her kişiniň
işidir, ýamanlyga – ýagşylyk är kişiniň işidir.» diýen
halk nakyly bilen nähili baglanyşyk bar?
4. «15-nji» rubagyda pala, gurra uýmak, yryma ynanmak
bilen baglanyşykly nähili pikir aýdylýar?
5. «6-njy» we «17-nji» rubagylary deňeşdirip, manysyny
düşündiriň.

Sözlük we düşündiriş:

1. **Mahluk** – ýaradylan jandarlar.
2. **Ger** – eger.
3. **Rüstem Zal** – Ferdöwsiniň «Şanama» eseriniň baş gahrymany.
4. **Hatam** – araplaryň taý tiresinden bolup, sahy adam bolanmyş. Gündogarda şahylygyň simwoly.
5. **Kes** – adam diýen manyda.
6. **Agaç** – 6 km-e barabar bolan uzynlyk ölçegi.
7. **Näkes** – ýaramaz gylykly adam.
8. **Jemşit** – Ferdöwsiniň «Şanama» eserinde duş gelýän gadymy patyşalaryň biriniň ady. Rowaýata görä, Jemşidiň bir azaýyp jamy bolanmyş, şol jamyň içinde, dünýäniň hemme ýeri görnüp duranmyş.
9. **Jöhit, tersa, mümin** – aýry-aýry dinlere uýýan toparlar. (Jöhit – ýewreý, musaýy, tersa – hiristian, mesihi, haçparazlar; Mümin – imanly, musulman).
10. **Akyl** – (a:kyl) – akylyly.
11. **Ykrar** – bu ýerde: söz, wada.
12. **Kaza** – bu ýerde: öz wagtynda okalmadyk namazy soňra okamak.
13. **Asan** – aňsat, ýeňil.

Omar Haýýamyň ýaşan döwri ençeme galagoply wakalar bilen doludyr. Tagt üstündäki dawalar, ýurt üstündäki söweşler, barly gatlaklaryň öz baýlykaryny köpeltmek ugrundaky pyssy-pujurlyklarynyň barysy halk köpçüligi bolan garamaýaklaryň gün-güzeranyny has-da kynlaşdyrypdyr. Şeýle sosial deňsizlikleri gözi bilen görensoň, pes gatlakdaky adamlaryň halyna duýgudaşlyk bildirmän durmandyr. Bu durmuş hakykatyny öz rubagylarynda dodruçyl beýan edipdir.

Ol bir rubagysynda:

Her kime syrymdan gep açabilmen,
Gysga sözlüdirin, köp saçabilmen,
Aýdyp bilmeýärim hal-ahwalymy,
Gizlin syrlarym bar, leb açabilmen –

diýmek bilen, dogry sözi üçin hem adamlaryň ýanalýandygyny çekinmän aýdypdyr.

Şahyryň rubagylarynda ynsana belent söýgi, adam mertebesi, dünýewi ýaşayyş, saz-söhbet... barada progressiw ideýalar öňe sürülýär.

Omar Haýýamyň rubagylary gumanizm duýgusyna ýugrulandyr. Onuň pikirçe, milletine, dini ynanjyna garamazdan, hemme adamlar deňdirler; bu babatda olaryň mertebesi hiç haçan basgylanmaly däldir.

Jahana ýetsedi mendäki kuwwat,
Bu harap düzgüni ederdim berbat,
Ýañadan salardym şeýle bir dünýä,
Adamlar islegne ýeterdi aňsat –

diýip, şahyr öz döwründäki jemgyýetiň gurluşyndan, onuň «harap düzgünlerinden» zeýrenipdir. Ony «berbat etmegiň», ýykmagyň, onuň ýerine «adamlaryň islegine aňsat ýetýän dünýäsini ýañadan salmagyň» pikirini edipdir. Şahyr hakykat ýüzünde, muny başarmadyk hem bolsa, ol adamlara ruhy güýç berýän başga bir dünýäni – Poeziýa älemindeki «Rubagy» dünýäsini dikeltmegiň hötdesinden geldi. Bu «dünýä» ony dünýä ýüzünde meşhur etdi. Omar Haýýamyň rubagylary dünýä dilleriniň köpüsünde höwes bilen okalýar.

Berdi Kerbabaýew, Rahman Rejepow, Baýrammämmed Ahundow, Annaly Berdiýew ýaly belli ýazyjylar, edebiýatçylar Omar Haýýamyň rubagylarynyň köpüsini türkmen diline terjime etdiler.

Soraglar we ýumuş:

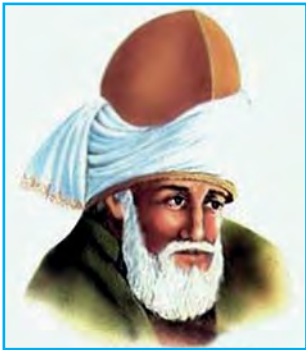
1. Omar Haýýam nähili döwürde ýaşapdyr?
2. Şahyr rubagylarynda nähili ideýalary öňe sürüpdir?
3. Onuň döredijiligi bilen kimler iş salyşdylar?
4. Omar Haýýamyň rubagylaryndan birnäçesini öz islegiňize görä ýat tutuň we olary labyzly aýtmagy öwreniň.

Edebiýat teoriýasy. **Rubagy barada düşünje**

Rubagy – dört setirden ybarat bolan özbaşdak şygyr formasydyr. Rubagynyň setirleri a, a, b, a ýaly kapyýalaşyp, onda gutarnykly bir pikir aňladylýar.

Gündogar poeziýasynda rubagynyň meşhur bolmagynda Omar Haýýam uly rol oýnapdyr. Türki halklaryň poeziýasynda Burhaneddin Siwaslynyň, Baýram hanyň, Mir Alyşir Nowaýynyň döredijiliginde rubagynyň ilkinji nusgalary gabat gelýär. Türkmen klassyk edebiýatynda Döwletmämmet Azady hem rubagy ýazmakda öz güýjüni synap görüpdür.

Türkmen halk döredijiliginiň läle, monjugatdy, küştdepdi ýaly žanrlaryna degişli bentler hem köplenç, rubagy formasynda döredilipdir. Häzirki zaman türkmen poeziýasynda Mämmet Seýidow, Kerim Gurbanepesow, Pyhy Tagan, Amandurdy Annadurdyýew ýaly şahyrlaryň döredijiliginde çeper ýazylan rubagylara gabat gelýäris.

JALEDDIN RUMY

(1207–1273)

*Men dünýäden ötemsoň, ma-
zarymy toprakdan gözlemän,
ony öz könlüňizden tapyň.*

Rumy

Gündogar edebiýatynyň parlak ýyldyzlarynyň biri bolan Jaleddin Rumy 1207-nji ýylyň 30-njy sentýabrynda Horasan welaýatynyň Balh şäherinde dindar alymyň maşgalasynda dünýä inýär. Döwründe bilimdarlaryň soltany («Soltan al-ulema») diýen ada eýe bolan Muhammet Bahaweddin Welediň ogly Jaleddin ýaşlygynda uçursyz zehinli adam bolupdyr. Rumynyň kakasy Muhammet Bahaweddin Konýanyň medresesinde mugallym bolup işleýär.

XIII asyryň galagoply döwründe ýaşan paýhasly akyldar Jaleddin Rumy uzak wagtlap ençeme şäherlerde sergezdançylyk çekipdir. Balh, Bagdad, Erzijan, Mekge, Malatýa we Garaman şaherleri beýik şahyryň döredijilik syrlaryny ile ýaýradan ilkinji şaherleri bolupdyr. Konýa (Türkiýe) şaheri Rumynyň önünde täze döredijilik mekdebini açypdyr. Rumynyň ylmy gorunyň artmagy, dünýägaraýşynyň, döredijilik zehininiň parlamagy, hut Konýa şaheri bilen baglanyşykly bolupdyr. Ol bu şaherde türki, parsy, arap, ýunan (grek) dillerini öwrenipdir, zamanasynyň belli filosof – alymy Burhaneddin Muhakkyky Termezi bilen tanyşypdyr. Rumy «Mesnewi», «Mejalis-i, Seba», «Mektubat», «Dewan-i Kebir», «Fihi mafih» ýaly meşhur eserleri ýazypdyr. Akyldar şahyr Türkiýäniň Konýa şäherinde 1273-nji ýylyň 17-nji dekabrynda aradan çykýar.

Alyşir Nowaýy, Magtymguly ýaly beýik klassyklar
Ruma uly sarpa goýupdyrlar.

Soraglar:

1. Rумы nirede dünýä inýär?
2. Akyldar haýsy şäherlerde bolupdyr?
3. Ol haýsy eserleri ýazypdyr?

Itiň ýatak salnyşy hakynda hekaýat

It diýilýän jandar golaý gelip gyş,
Sepeläp başlanda gar bilen ýaguş,

Aç-hor syňsyrşyp, zat düşmän garna,
Hamlary ýelmeşip gapyrgalarna,

Inýänçä başyndan musallat, towky,
Dünýäsi daralyp, gaçýança eňki,

Gezip-gezip agyr hala düşensoň,
Arzuw eden bolup başlarmyş onsoň:

«Şu aldajy gyşdan sag-aman sypsam,
Tomus ýatak gurmaň, ugruna çyksam...»

Diýip gyssananda göwün ýüwürdiş,
Soňra ýatdan çykarşyny kän gördük.

Adamlaň käsine edil şoň ýaly,
Başyndan inende dünýäň gowgasy,

Kynçylyk, muşakgat gysyp-gowranda,
Gider ugrun bilmän, ýanyp, jowransa,

Şol it ýaly, boldan berse-de wada,
Soň ýatdan çykarmak bolupdyr kada.

Soraglar:

1. It öz önünde nähili maksat goýýar?
2. Ol näme üçin öz maksadyny unutdy?

Hor düşen eşek hakynda hekaýat

Bir suw çekýän bendäň eşegi barmyş,
Gije-gündiz agyr işde haýdarmyş.

Görýän güni ejirlimiş, agyrmýş,
Suw çekmekden ýaña gerşi ýagyrmýş.

Näçe işlese-de, çekse-de azap,
Ýokmuş doýa garna iýer ýaly zat.

Horlugyndan ýaña somalyp süňki,
Biçäre eşegiň agyrdyr eňki.

Arpadan doýmagy etse-de arzuw,
Oňa ýetmän hörek – sypal bilen suw.

Maňlaýna ýazylan kysmatdyr, belki,
Hat-da şolam tapylanok bol-telki.

Şeýle ýagdaýdaka günleň bir güni,
Şanyň atbakary görenmiş ony.

Haýpy gelip biçäräniň halyna,
Eýesini çagyrypdyr ýanyna:

«Ýüregiň daşmy seň? Gör-ä bolşuny,
Atlar bilen bile bakaýyn muny».

Diýende, eýesi bolup hoşwagt,
Aýdan: «Bu meň üçin ullakan bagt...»

Şeýdip, eşek atýataga düşüpmiş,
Çar töwerek oň gözüne köşkmüş.

Bakan taýy ap-arassa, suwlanan,
Günüň-güni arpa iýýärmüş olam.

Eşek oýlanypdyr: «Dogrymy diýsem,
Şundan uly bagt barmyka eýsem?»

Häzire çen nälet siñen deý ylla,
Ýekeje gün dok bolmadym, eý, Alla.

Ömrüm – gys, görmedim hözirin ýazyň,
Men eşegem bolsam, ýaradan özüň.

Ýaşayşyma höwes galman göwünde,
Ölümi diledim günüň-gününde.

Hut jennetde ýaly atlaň durmuşy,
Adalatsyz eken dünýäň gurluşy.»

Birdenem adamlar dowla düşüpdür,
Ol asuda ýurtda jeň tutaşypdyr.

Ýatakda mes duran atlaryň bary,
Eýerläp sürülýär söweşe sary.

Ýigitler atlanyp olaň üstüne,
Tizden-tiz çykýarlar duşman kastyna.

Gylyçdan ot syçrap, peýkamlar şuwlap,
Sen atmyň, adammyň... Goýanok sylap.

Syna peýkam çümüp, aýagy döwölüp,
Köp atlar ýataga gelýär öwrülüp.

Gylyç diýlen, syna çümen peýkamdan,
Bedenden syrygyp akýan al gandan.

Atýatagyň içi görer ýaly däl...
Eşek muny synlap, öwürýär hyýal:

«Gideýin eýämiň ýanna dolanyp,
Mundan müň paý gowy aç-hor bolanym.

Men başarman oka döşüm germäni,
Iýen iýsin bu belaly arpany.

Alla, günämi geç, gepledin küpür,
Önküje günüme yüzde-müň şükür»

Soraglar we ýumuş:

1. Eşek nähili ýagdaýda ýaşaýar eken?
2. Ol atlar hakda nähili pikir edýär?
3. Eşek näme üçin toba gelýär?
4. Şu tema esasynda döredilen multfilmi tomaşa ediň we deňeşdiriň.

Bakylyk daragtyny gözlän Adam hakynda hekaýat

Bir şahyr şeý diýip ýazan dessanda:
«Bakylyk daragty bar Hindistanda.

Şonuň miwesinden kim datsa, biliň,
Oňa garrama ýok, ýok oňa ölüm...»

Bu sözleri eşden şalaryň biri
Bolup baky ýaşamagyň ýesiri.

«Şol miweden alyp gel – diýip – bäri»,
Çapar gönderenmiş Hindistan sary.

Şol täsin daragty tapmaň niýetinde,
Girenmişin çapar ölkäň çetinden.

Ýurduň çar künjüni sökýär, selpeýär,
Emma ol daragta gabat gelmeýär.

Gözleýänniň boş zatdygny bilenler,
Oň üstünden gülüp, ýola salanlar.

Birnäçeler sorap ýagdaý, halyny,
Diýipdirler: «Tentekmi bu, dälimi?»

Ol bendäň sözlerne gülüp, ýañsylap,
«Bu bikär iş üçin bolma sen heläk».

Diýmän, odukdyryp öňküden beter,
Gijje beripdirler: «Agtaran – tapar.

Aýlanyber ýurduň ýakyn, alsyny,
Ahyr maksadyňa ýetir ol seni.

Bardygy-ha anyk şeýle daragtyň,
Bir gün gabat geler, getirer bagtyň.

Ullakan daragt ol, goýry kögeli,
Seniň gözleýäniň hut şo bolmaly.

Üç gulaç dagy bar ýogynlygy-da,
Ýol agyrdyr, ýöne gaýrat et, çyda».

Şeý diýip, çaparyň ugun ýekeläp,
Bilseler-de onuň boljagny heläk.

Onuň sadalygna içi gülenler
Aldap-ogşap, ýene ýola salanlar...

Çekip ýene uzak ýollaň ejirin,
Aý-ýyllarny boş gözlegde geçirip.

Tapdan düşüp, gubar inip gözlerne,
Şübhelenip netijesiz gözlegne.

Ol oýa batypdyr: «Şunça ýyl bäri
Soňsuz ýollar söküp, çekdim azary.

Gözleýän zadymdan tapylman derek,
Bar çeken azabym boldy biderek.

Halys tapdan düşdüm, ysgynym gaçdy,
Iň soňkuja umyt uçgunym öçdi.

Salgymy kowalap gezdim şu çaka,
Indi dolanaýyn ýurduma baka.

Ýöne ilki tapyp danalaň birin,
Gür bereýin gören görgimiň baryn.

Aýdaýyn düşenmi niçiksi hala,
Pata alyp, soňra düşeyin ýola».

Tapyp ýurda belli dana, alymy,
Sözläpdir ol bende ýagdaý, halyny.

Oň gürrüňni diňläp, soranmyş alym:
«Näme gözleýänňi et maňa mälim».

Bir şahyr şeý diýip ýazan dessanda:
«Bakylyk daragty bar Hindistanda.

Şonuň miwesinden kim datsa, biliň,
Oňa garrama ýok, ýok oňa ölüm».

Hökümdarmyz – ýowuz şalaryň biri,
Bolup baky ýaşamagyň ýesiri.

«Şol miweden alyp gel – diýip – bäri,
Meni ýola saldy Hindistan sary.

Ýyllarmy geçirdim bikär gözlegde,
Tapdan düşdüm, gubar indi gözlerme».

Dana şeýle diýen: «Bir zady biliň,
Ol daragtyň ady, bilimdir, bilim.

Onuň saha-pudaklarna san ýetmez,
Datly miwesine her ynsan ýetmez.

«Öý ýykar – diýýärler – öteräk eşden».
Salgyma çapypsyň sen ozal-başdan.

Diňe şol daragtyň miwesin dadan,
Baky ýaşar, bolar bagtyýar adam...»

Soraglar:

1. Çapar Hindistana näme üçin gidýär?
2. Adamlar oňa näme üçin dogry ýoly görkezmändirler?
3. Bakylyk daragty näme eken?

Ogurlanan goýun hakynda hekaýat

Bir şäherli goýun alyp bazardan,
Köpçülikden iýdip barýarka, birden,

Eliniň birhili ýeňlänin duýup,
Görse, gysymynda bir bölejik ýüp.

Ogrulara olja bolupdyr goýny,
Oň lapy keç bolup, sallanan boýny.

Tapjak bolup, eýläk-beýläk aýlanýar,
Ahyr ýüzün sallap, ýola şaýlanýar.

Ogry oturşyna guýyň başynda,
Dat edýärmiş, gözi degre-daşynda.

Goýny ogurlanan sorap oň halyn:
«Nä ah çekýäň? – diýen – et maňa mälim».

Onuň aňkawdygny bada-bat duýan
Ogry: «Gapjygymy gaçyrdym» diýen.

«Içindäki tutuş ýüz dinar pulum,
Guýa gaçdy. Mundan gowudyr ölüm.

Eger kim çykarsa, guýyň düýbünden,
Ýigrimsini şoňa bagyş etjek çyndan.»

Aňkaw kişi gidip ogryň alyna,
Düşen aňsat baýamagyň ýoluna.

Oýlanan: «Edenňe şükür, biribar,
On goýuna ýetýär ýigrimi dinar.

Taňryň meni gözden salmany belli,
Goýnum düýe bolup, öwrülip geldi!»

Doga sanap, özün guýa uranmyş,
Ogram eşiklerni alyp, jyranmyş...

Eý, bende, bir işi kylmazdan ozal,
«Ýedi ölçäp, bir kes». Ätiýaçly bol.

Işň soňun saýman, howluksaň beter,
Ol seni betbagtlyk guýsuna iter.

Soraglar we ýumuş:

1. Goýnuň eýesi näme üçin ogryň ýanyna barýar?
2. Ogry näme sebäpli zeýrenýär?
3. «Ýedi ölçäp, bir kes» diýen nakylyň manysyny düşündiriň.

ALYŞIR NOWAÝY

(1441–1501)

Türkmen halkynyň hem taryhy, hem edebi geçmişi Orta Aziýa, aýratyn-da Nowaýy bilen baglanyşyklydyr.

M.Kösäýew

Alyşir Nowaýy Gündogar edebiýatynyň beýik klassyk şahyry. Ony türkmen halky öz zamanasynyň uly döwlet işgäri, ökde dilçisi, tanymal sazandasy, meşhur suratkeşi, zähmetkeş halkyň hemaýatçysy, magaryfçysy, ylma, medeniýete hormat goýujy hökmünde tanaýar.

Alyşir Nowaýy 1441-nji ýylyň 9-njy fewralynda häzirki Owganystanyň Hyrat şäherinde eneden bolýar. Onuň kakasyna Kyýasetdin Kiçgene diýer ekenler. Ol Horasan şasy Ebulkasym Baburyň emeldarlarynyň biri eken. Alyşir ýaşlykdan örän zehinli bolupdyr. Ol eýýäm 4-5 ýaşlaryndaka oňa pars, türki dillerindäki eserleri okamagy öwredipdirler. Alyşir 6 ýaşdan başlap, Hüseyin Baýkara (Soltansöýün 1437–1505) bilen bir mekdepde okaýar. Ol Gündogar edebiýatynyň görnükli şahyrlarynyň eserlerini işdämenlik bilen okaýar. Mundan başga-da, şol döwrüň güýçli sazandarlarlyndan sapak alýar. Alyşir Nowaýynyň ilki gowy gören şahyry Lutfy bolupdyr. Lutfy öz döwründe türki dilinde eser ýazýan meşhur şahyr ekeni. Nowaýy türki dilde ýazan goşgularyny oňa okap berer eken. Şu zeýilli goşgularynda Alyşir «Nowaýy» (owazly) lakamyny ulanypdyr. Şundan soň onuň ýörgünli ady Nowaýy bolup galyndy.

Alyşir Nowaýy 12-13 ýaşlaryndaka kakasy ýogalyp, şol döwrüň däbi boýunça patyşanyň – Ebulkasymyň hyzma-

tynda bolmaga mejbur bolupdyr. Şol mahal Hüseyin Baýkara hem Ebulkasymyň gullugynda eken. 1456-njy ýylda Ebulkasym Nowaýyny hem-de Hüseyin Baýkarany Maşada alyp gidýär. Nowaýy bu ýerde-de okuwyny dowam etdirip, belli alymlar bilen tanyşýar. 1457-nji ýylda Ebulkasym Maşatda ýogalýar. Tagtdan hantama Hüseyin Baýkara Mara gaýdýar. Emma Nowaýy Maşatda galyp, okuwyny dowam etdirýär. Ol diňe edebiýat bilen meşgul bolman, matematika, filosofiýa, taryh ylmylaryna-da üns berip ugraýar. Nowaýy bu ýerde şol döwrüň görnükli şahyry hem-de alymy Abdyrahman Jamy (1414 – 1492) bilen tanyşýar. Onuň bilen ýakyn aragatnaşyk saklaýar.

1464-nji ýylda Alyşir Nowaýy Maşatdan Hyrada gaýdýar. Bu ýerde alymlar, şahyrlar, sungat işgärleri bilen aragatnaşyk saklaýar. 1469-njy ýylda ýöriş wagtynda Abusagyt ölýär. Hüseyin Baýkara bolsa özüni Horasanyň şasy diýip yglan edýär. Hüseyin Baýkara Nowaýyny özüne möhürdar edip alýar. Nowaýy şahyrlar, sungat işgärleri bilen ysnyşykly aragatnaşyk saklaýar. Ol edebi döredijilik işi bilen içgin meşgullanýar.

1487-nji ýylda Alyşiri Astrabada «häkim edip belleýärler». Nowaýy Astrabada häkim bolup baranda-da döredijilik, syýasy-abadançylyk işlerini dowam etdirýär. Nowaýy bu ýerde türki dilde ýazan goşgularyny toplaý, «Manylar hazynasy» ady bilen ýygyny (diwan) edýär. Nowaýy Astrabatdan Hyrada dolanyp gelenden soň, agyr kesele sezewar bolýar we 1501-nji ýylyň 3-nji ýanwarynda dünýäden ötüýär. Nowaýynyň gubury häzir Hyrat şäherinde.

Nowaýynyň edebi mirasy biziň üçin gymmat hazyna. Ol otuza golaý şygry ýa-da kyssa bilen ýazylan eserleriň awtorydyr. Ol eserlerde taryhy, yşky-liriki, ahlaky, filosofik pikirler beýan edýär.

Nowaýy 1483-nji ýylda özüniň ajaýyp «Hamsasyny» («Hamsa» araplaryň «hams» – «baş» diýen sözünden) ýazyp

başlaýar hem-de ony 1485-nji ýylda gutarýar. «Hamsanyň» in göwrümli eserleriniň biri-de «Perhat we Şirindir» (1484).

Türkmen şahyrlary Nowaýyny özleriniň halypasy hasap edýärler. Türkmenler arasynda Nowaýynyň eserleri, ol barada döredilen rowaýatlar, şorta sözler, legendalar, «Myraly we Soltansöýün» (1941), «Myraly» (1948) atlary bilen ýörite kitapça görnüşinde çap edildi. Nowaýynyň eserleri türkmen bagşylarynyň arasynda uly şöhrata eýe boldy.

Soraglar we ýumuş:

1. Alişer Nowaýy ýaşlykda haýsy dilde ýazylan eserleri okap bilipdir?
2. Şahyr kim bilen bile bilim alypdyr?
3. Nowaýy haýsy şahyrlar, alymlar bilen aragatnaşyk edipdir?
4. Türkmen şahyrlarynyň Alyşir barasynda ýazan şygrylyryndan aýdyp beriň.

Aýdanymy ulus-ile magrub et

* * *

Aýdanymy ulus-ile magrub et,
Ýazanymy köňüllere mahbub et.

Adym adamzadyň agzynda bolsun,
Sözüm adamzadyň kalbynda bolsun.

Sözlerim jaý alsyn diller içinde,
Mukaddes bolsunlar iller içinde.

Sözüm hemme kişä zerurýet bolsun,
Ýardam islänlere hemaýat bolsun.

Oňa külli-jahan dosty-ýar bolsun,
Ýedi yklym oňa hyrydar bolsun.

KYTGALAR

* * *

Äleme indiňmi – algy etjek bol,
Bergi edip gitmek ynsana geňdir.
Dünýäden işiňi bitirmän gitmek,
Hammamdan ýuwunman çykana deňdir.

* * *

Kalbyňyzda tekepbirlik ýok bolsa –
Ähli baýlyk üstüňize topular.
Tekepbirlik meň kalbymda bar bolsa –
Şol baýlyga nireden jaý tapylar.

* * *

Ýüz sowalyň, mün sowalyň jogaby,
Ahyry ýekeje hakykatdadyr.
Ýüz harpyň emeli bir galamdadyr,
Mün goýnuň emeli bir taýakdadyr.

* * *

Kitaby wagtlaýyn soraýanlary,
Akyl adam hasaplama bu çakda.
Kitap her kişiniň eziz magşugy,
Ol kä goltukdadyr, käte gujakda;
Şoň üçin-de nejislik bor, utanman,
Ony dilemeklik bir günlüjek-de.

* * *

Dost, dost diýilýänlerden şeýle
jepalar gördüm,
Mün bir bela sataşyp, akdy gözümiň ýaşy.
Şolar ýaly dostlar bilen mün ýyl
artyk ýaşandan
Öz ölmeli pursatyňdan ozal öleniň
ýagşy.

* * *

Ýazýan adam oňarmasa kärini,
Galamyny alyp, döwmek lazymdyr.
Başyn iki bölüp döwedi ýaly,
Ýüzün syýa bilen ýuwmak lazymdyr.

Ýazýan zatlaryndan bir tanap işip,
Elin daňyp, ilden kowmak lazymdyr.

* * *

Dünýäde köp bolýar adam nejisi,
Şolardan üçüsi meň üçin mälim:
Biri samsyk paşsa, biri husyt baý,
Üçünjisi bolsa – pul söýýän alym,

* * *

Sen akyllý adam. Akyldar adam.
Deňsiz-taýsyz adam. Il üçin doglan.
Seret, bary-ýogy iki setirde
Sen hakda sözledim dört sany ýalan.

Soraglar we ýumuş:

1. Alyşir Nowaýy şygrylarynda nähili pikirleri beýan edýär?
2. Nowaýynyň eserleri sende nähili täsir döretdi?
3. Goşgulardan bölekleri ýat tutuň.

Berdi Kerbabaýew. «Myraly»

Myraly – Alyşir Nowaýy 1441–1501-nji ýylda ýaşap geçen beýik şahyr. Ol türkmen halkynyň arasynda Myraly ady bilen şöhratly şahyr, akyldar.

Nowaýy Soltan Husaýynyň (Soltansöýün) Baýkaranyň – teýmurlar dinastiýasy döwründe Horasan ülkesiniň soňky patyşasynyň baş weziri bolupdyr. Soltansöýün Myraly bilen bir mekdepde okan deň-duş. Myraly bilen Soltansöýün hakynda türkmenlerde köp şorta sözler, rowaýatlar bar.

Beýik akyldar Magtymguly hem Nowaýa uly hormat goýupdyr. Türkmen edebiyatynyň görnükli wekili B. M. Kerbabaýew Nowaýy hakyndaky bir topar akyl-paýhasly rowaýatlary edebi taýdan täzeden işläp, hekaýa şekilinde ýazypdyr.

MYRALY

(Powestden bölekler)

Asmanyň ak towugy

Soltansöýün ýyldyz görenden bolanyň birini alany üçin, Myralydan biraz sowaşypdyr. Myraly wagty goldan bermän, ýaz aýy gidip, daýhançylyk edipdir. Onuň gawuny örän ýagşy bitipdir, tohumy üýtgeşik eken. Myraly öz ýanyndan: «Soltansöýün-ä meni unutdy weli, men ony unutmaýyn, oňa bir eşek ýüki gawun bereýin» diýip, eşegini ýükläp ugrapdyr. Myralynyň gelýänini gören Soltansöýün ony tanapdyr-da, derwezebanyň geýimini geýip, gapy sakçy bolan kişi bolup durupdyr. Myraly derwezeden geçjek bolanda, ol oňa sorag beripdir:

- Ýeri-ow ýigit, gawuny nirä alyp barýarsyň?
- Gawun-a Soltansöýüne alyp barýan.
- Sen akmak bolma. Soltansöýün munuň üçin saňa gara pulam bermez. Sen ony iň ýagşysy äkit-de bazarda sat, özüňe biraz çörek puly gazan.

Myraly derwezebanyň kimdigini tanasa-da, tanamazlyga salyp, jogap beripdir:

- Men bir gawunymyň süýjüligini görkezeýin, baş teňňesini gysgansa, eşek ýüki gawuny hem gowuz ýerine dykaýsyn.

Soltansöýün köşgüne baryp, wezirleri bilen ata atlanyp durka, Myraly eşegini sürüp barypdyr. Soltansöýün ondan habar soranda:

- Patyşam, dünýäniň iň süýji nygmatyndan size sowgat getirdim – diýipdir.

Soltansöýün gamçysyny galgadyp:

– Eý, kem akyl daýhan, seniň gawunyň üýtgeşik geň zat däl. Biderek ýere pul sarp edesim gelenok – diýipdir.

– Aý, patyşahym, bermeseň özüň bil. Eşek ýüki gawuny hem hälki aýdanymy edäýjek ekeniň-dä.

Soltansöýün Myralynyň derwezebany tananyny derrew düşünişdir-de, oňa bir penje teňne beripdir. Bahyl wezirleriň gözi teňne bilen gidipdir. Birinji wezir Soltansöýüne ýüzlenip:

– Şahy älem, eşek ýüki gawuna şunça pul berseňiz, hazynanyň soňuna tiz çykarsyňyz – diýipdir.

Soltansöýün oňa:

– Teňňäni men oňa gawuny üçin bermän, sözi üçin berdim – diýipdir.

– Şahym, söze pul berýän bolsaňyz, bize-de beriň.

– Myralyny sözde ýeňseň, saňa-da bir penje teňne.

Birinji wezir atyny debsäp, Myralynyň üstüne abanypdyr-da:

– Sen ýeriň ortasynyň nirededigini maňa ýa-ha görkez, ýa-da teňňäni bäri al – diýipdir.

Myraly eşeginiň sag öň aýagynyň toýnagyny görkezip:

– Ýeriň ortasy, ynha, şu ýeri – diýipdir.

– Ýok, men oňa ynanamok.

– Ynanmasaň, ölçe-de göräý.

Birinji wezir oňa jogap tapmandan soň, Myralynyň üstüne ikinji wezir abanypdyr:

– Sen, ýa-ha asmandaky ýyldyzlaryň sanyny maňa aýt, ýa-da teňňäni bäri al.

Myraly eşeginiň sagrysyny kakyp, jogap beripdir:

– Asmandaky ýyldyzlaryň sany – meniň eşegimiň guýrugyndaky gyllary bilen sandaş:

– Ýok, onyň dogry däl.

– Dogry bolmasa, ikisinem sana-da göräý.

Ikinji wezir oňa jogap tapmandan soň, üçinji wezir atyny debsäp, Myralynyň üstüne abanypdyr:

– Meniň saňa bir şertim bar. Şol şertimi bilseň, pul seniňki, bilmeseň, meniňki.

– Şertiňi aýt.

- Asmandaky ak towuk näme diýip gygyrýar?
Myraly gulagyny asmana tutup diňläpdir-de:
– Ikimiziň aramyzda deňlik ýok: sen ýokarda, men aşakda.
Şonuň üçin ol sesi men oňly eşidip bilmeýän – diýipdir.
Onda gyzma wezir özüni atdan oklap:
– Ynha, sen meniň atyma mün-de diňläý – diýipdir.
Myraly ata çykandan soň, ýene asmana diň salyp, Soltansöýüne garap jogap beripdir:
– Asmandaky ak towuk: at seniňki, eşek weziriňki diýýär.
Soltansöýün Myralynyň jogabyna el çarpyp gülüpdir-de:
– Myraly, sür! – diýipdir.

PATYŞA ÖLERINE

Myraly Soltansöýüniň wezirleri bilen oňuşman, Mara gaýdypdyr. Aradan birnäçe wagt geçenden soň, Soltansöýün oňa sargyt üstüne sargyt iberipdir. Myralyň özi üçin hem dost-dan aýralyk aňsat düşmändir. Ol iň soňunda Soltansöýüniň ýanyna boş gitmegi laýyk bilmän, bir ýüz semiz goýun alyp gidipdir. Myraly goýunlary Hyradyň bazaryna salanda, hyry-darlar ondan goýunlaryň bahasyny sorapdyrlar.

Myraly goýunlary nesýe satjagyny aýdypdyr.

– Näçe wagta?

– Patyşa ölerine.

Myralynyň goýunlarynyň daşy el bolup, derrew daga-dypdyrlar. Hatda goýunlaryň üstünde dawa-da turupdyr. Goýun ýetmediklerden birnäçesi baryp, Soltansöýüne arz edipdirler:

– Patyşam, Marydan bir çarwadar gelip, ölüm jezasy buýrarlyk bir iş etdi!

– Näme iş etdi?

– Hatda aýtmaga-da, dil barar ýaly däl.

Patyşa rugsat berenden soň, şikaýatçylar oňa mälim edipdirler:

– Ol Hyradyň bazarynda patyşanyň ölerine ýüz goýny nesýe dagatdy.

Soltansöýün gazaplanyp:

– Şol adamy derrew meniň ýanyma alyp geliň! – diýip buýrupdyr. Onuň gaşyna Myralyny alyp gelipdirler.

Soltansöýün Myralyny görenine şatlanjak ýaly etse-de, özüniň ölümünü isläni üçin, gazabyny içine sygdyryp bilmändir.

– Ýeri Myraly, bu näme etdigiň boldy?

– Şahym, men-ä näme keçe iş edenimi bilemok. Diňe ýüz sany garybyň garnyny etden doýurdym.

– Sen meniň ölümimi isleýärsiň?

– Ygtyýar berseňiz, jogapdan öňürti bir soragym bar.

– Aýt!

– Alla ýüz adamyň gepine ynanarmy, bir adamyň gepine?

Bu nähili akmak sowal? Alla hasap däl, hatda men özüm hem bir adamyň gepine ynanman, iki adamyň gepine ynanaryn.

Onda näme maňa azm urýarsyň?

– Sen meniň ölümimi isleýärsiň ahyry!

– Bir men seniň ölümüni dilesem, ýüz adam seniň uzak ýaşamagyňy dileýär.

Soltansöýün Myrala näme jogap berjegini bilmän:

– Şundan soň sen meniň baş wezirim! – diýipdir.

Soraglar we ýumuş:

1. Myraly näme üçin Soltansöýüne gawun äkeliýär?
2. Soltansöýün Myrala näme sebäpden bir penje teňňe berýär?
3. Myraly wezirleri nädip ýeňýär?
4. Myraly goýunlaryny nesýe näçe wagta satypdyr?
5. Myraly patyşanyň gazabyndan nähili gutulýar?
6. Hekaýanyň bölümlerini deňeşdirip aýdyň.

GYSGA ÝORGAN

Soltansöýün öz wezir-wekilleriniň akyl-paýhasyny saýgarmak üçin, olaryň hemmesini köşge ýygnapdyr-da, gysga ýorgany başaşa kellesine büräp, injigini açyp ýatypdyr.

Wekillerine şol ýorgany meniň aýagymyň aşagyna ýetiriň diýip buýrupdyr. Wekiller nähili oýlansalar-da, her hili tagalla etseler-de, onuň tärimini tapmandyrlar.

Soltansöýün iň soňunda ýorganyň aşagyndan:

– Myraly, sen ýokmusyň? – diýip gygyrypdyr.

Myraly oňa:

– Soltanyň gahary gelmese, ýetireýin – diýipdir.

Soltansöýüniň ýorganyň aşagyndan sesi çykypdyr:

– Ýorgany aýagymyň aşagyna ýetirmeseň, gaharym geler.

Myraly ýanyndaky gamçysyny alypdyr-da, Soltanyň ýalaňaç injiklerine mäkäm çalypdyr. Soltanyň aýaklary şolbada ýorgana çolanypdyr.

Soltan ýerinden galyp:

– Näme üçin urduň? – diýip soranda, Myraly oňa:

– Buýrugyňa emel edip, ýorganyňy aýagyňa ýetirdim.

Aslynda sen näme üçin ýorganyňa görä aýak uzatmadyň? – diýip jogap beripdir.

NÄME ÜÇIN ÝYLGYRÝAR?

Soltansöýüni bir baý toýa çagyrypdyr. Soltansöýün Myrala ertir daňyň alagaraňkysynda ugrarys, şaýyňy tutup ýatgyn diýip tabşyrypdyr.

Myraly ony geňirgäp:

– Näme üçin alagaraňkyda? – diýip soranda, ol oňa:

– Günüň doganyny görmälimiz kän wagt boldy. Güni ýolda doguraly – diýip, jogap beripdir.

Soltansöýün ondan soň hyzmatkärlerine:

– Myralynyň atyna iým bermäň-de, torbasyna gor salyp geýdiriň – diýip tabşyrypdyr.

Myraly Soltansöýüniň jogaby bilen kanagatlanman, garaňkyda ugramakçy bolanyna bir sebäbiniň baryny aňlap, gije atyna atlanmaga barypdyr. Görse, atynyň erinleri syrta, dişleri ýalpyldap görnүpdir. Myraly onuň Soltansöýünden ýetenini bilip, ahmalyna garap barypdyr-da, onuň münjek atynyň guýrugyny düýbünden kesipdir.

Olar daňyň alagaraňkysynda ugrap, güni ýolda dogrupdyrlar. Soltansöýün yzyna gaňrylyp seredipdir-de, hahahahaýlap gülüpdür:

Myraly seniň atyň nämä ýylgyrýarka?

Myraly oňa:

– Soltanym, seniň atyň guýrugyna ýylgyrýan bolaýmasa – diýip, jogap beripdir.

Soltansöýün atynyň guýrugyna gözi düşenden, atynyň başyny yzyna dolapdyr. Myraly şonda:

– Soltanym, ýakma – bişersiň – diýipdir.

BIZ ADAM DÄLMI?

Soltansöýün bütin Horasana höküm etse-de, siňege höküm edip bilmändir. Ol Myrala ýüzlenip:

– Heý siňegiň ýok ýeri barmyka? – diýip sorapdyr.

Myraly oňa:

– Adam bolmadyk ýerinde siňek bolmaz! – diýipdir.

Soltansöýün öz ýanyndan Myralyny şu sapa gapde ýeňerin diýip oýlanypdyr-da:

– Atlan! – diýipdir.

Olar bir çöl-beýewana baryp düşenlerinde, bir siňek wyzz edip gelipdir-de, Soltansöýüniň ýüzüne gonupdyr.

Soltansöýün Myrala garap:

– Adamsyz ýerde siňek bolmaz diýmänmidiň? Bu näme siňek dälmi? – diýipdir.

Myraly oňa:

– Ikimiz näme adam dälmi? – diýip jogap beripdir.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Soltansöýün näme üçin gysga ýorgany bürenip ýatypdyr?
2. «Gysga ýorganyň» çözüdini kim tapýar?
3. Näme sebäpden Myraly Soltansöýüniň atynyň guýrugyny kesýär?
4. «Ýorganyňa görä ayak uzat», «Ýakma – bişersiň» diýen nakyllaryň manysyny düşündiriň.

5. Hekáýanyň böümleriniň mazmunyny ýatdan áydyp beriň.
6. Powestiň galan bölümlerini özbaşdak okaň.

«KYRK GYZ» EPOSY

«Kyrk gyz» garagalpak halk eposynda daşary ýurt basybalyjylaryna garşy göreş yşk-söýgi temasy bilen utgaşykly açylyp görkezilýär. «Kyrk gyz» dilden ádylyp gelinýän halk döredijilik eseridir. Epos 1940-njy ýylda garagalpak ádyjysy – bagşysy Kurbanbaý Täjibaýewden ýazylyp alynýar. Dessanlar – her bir halkyň dilden ádylýan iri göwrümlü halk döredijilik eseri bolmak bilen, olarda, esasan, gahrymançylyk, yşk-söýgi temalary köp işlenilýär.

Dessanlaryň halkyň arasynda ádylymagyna, olaryň barha kämilleşmegine ádyjy ozanlar örän uly täsir edipdirler. Olar toý-baýramlarda uly göwrümlü eserleriň goşgularyny saza goşup, ýatdan ádym edip aýtmagy başarypdyrlar. Munuň üçin juda uly ýatkeşlik gerek bolupdyr. Üstesine-de, ádyjy ozanlar özleriniň ádyýan dessanlaryna döredijilikli çemeleşip, ony has-da ösdüripdirler. «Kyrk gyz» eposy hem halkyň arasynda ádyjy ozanlar tarapyndan ádylyp, kämillige ýeten eserleriň biridir.

Epos boýdan-başa şygyr görnüşinde ýazylypdyr. Onda garagalpak halkynyň watançylygy baradaky pikirler öz beýanyny tapypdyr. Eposda batyr, gaýratly garagalpak gyzy Güläýymyň ýurdy keseki basybalyjylardan goramak üçin alyp baran batyrgaý söweşleri ádyň beýan edilipdir. Güläým gyz özüniň kyrk gyzy bilen daşky duşmana garşy göreşip, edermenlik görkezýär. Güläým bilen Arslan agzybirlikde Nedir şany hem ýeňmegi başarýar. Ýeňişleriň gözbaşy garagalpak halkynyň aň-düşünjesinde watançylyk duýgularynyň ösenligindedir.

Watana söýgi, il-ýurdy duşmandan goramak, yşk-söýgi, gahrymançylyk eseriň esasy temalarydyr.

Dessanyň gysgaça mazmuny. Garagalpak halky agzybiri hem abadan durmuşda ýaşayan eken. Sarkop galasynyň hökümdary Allaýaryň gyzy Gülaýym kakasyndan Miweli atly ýeri peşgeş alýar. Bu ýerde Gülaýym gyz hem-de onuň kenizleri üçin demir diwarly, polat bilen çöýüňden edilen derwezeli gala gurup berýärler. Gülaýym gyz bilen kyrk keniz galada diňe bir ýaşamak bilen çäklenmän, eýsem, olar harby tälimleri geçip, batyr esgerler – Watany gorajylar bolmaga taýynlanýarlar. Basym galmyklar Sarkop galasyna çozup, Gülaýym gyzyň kakasyny öldürýärler. Galmyk hany Surtaýşa garagalpaklary tozdurýar, obalaryny talaýar. Sarkoplylaryň oglanlaryny gul, gyzlaryny gynak edip äkidýär.

Şu ýerde Gülaýym gyzyň öz kyrk kenizi bilen öwrenen harby tälimleriniň peýdasy degýär. Olar eden zalymlyklary üçin galmyk hany Surtaýşadan ar almagyň we sarkoplylary ýesirlikden halas etmegiň ugruna çykýarlar. Gülaýym gyzyň ýolbaşçylygynda gaýrata galan kyrk gyz galmyk hanlary Surtaýşany we Garkoşygy ýeňip, tozdurylan il-güni üçin ar alýarlar, watandaşlaryny ýesirlikden halas edýärler. Bu işde olara Gülaýym gyza çyn ýürekden aşyk bolan horezmli pälawan Arslan yhlas bilen kömek edýär. Ýöne Gülaýym gyz bilen kenizleriniň hem-de Arslanyň görkezen gahrymançylyklary diňe şunuň bilen tamamlanmaýar...

Eser dört bölüme bölünip berlipdir. Mekdepde okamak hem öwrenmek üçin hödürlenýän bölümde Gülaýymyň ýolbaşçylygyndaky kyrk gyz awa gidende, galmyk hany Surtaýşanyň garagalpaklaryň üstüne çozuşy, Allaýar hanyň söweşde ölşi, Gülaýymyň alty sany erkek doganynyň namartlyk edip gaçyp ýörşi, Surtaýşanyň halky talaýşy we ogul – olja, gyz – ýesir edip sürüp gidişi, adamlaryň merdana kyrk gyздan kömek tamakin bolşy hakynda söhbet açylýar.

Kyrk gyz

(Eposdan bölek)

On alty öküz, on bir
Goýny öňe salypdyr.
Arkasynda torbasy,
Saçy ýüň deý bolupdyr.
Mal zyznda naçaryň
Reňni-roýy solupdyr.
Ýalaň aýak, ýalaň baş,
Ýol boýy aglap barýar.
Ol naçar mal zyznda
Ýüregin daglap barýar.

Golaý gelen atlylara
Gözledi ol biçäre.
Şeýle diýip, gan aglap,
Sözledi ol biçäre:

«Zalym patyşa, buýsanyp ýör beglige,
Ýetirmezden şu güne deň deňlige.
Arslan begim bar wagtynda aý idim,
Indi döndüm ýanyp galan ýeňlige.

Zamanymda bolupdym men Altynaý
Ýa-da meni gargadymy ol Hudaý?!
Surnaý çalyň, gelipmişin köp leşger,
Men pahyry şu günümde gutargaý.

Meniň gulagym güň, ýürek-bagrym gan,
Nedir şadan gutulmagym bigüman.
Aýdyň, leşger tartyp gelen doganlar,
Dirimikän, ölümikän Arslan jan?»

Gözýaşyny saklabilmän,
Şeýle diýdi Arslan pälwan:

Ýaşayardy gidenimde il aman,
Dostlarym, dünýäde aýralyk ýaman.
Gije-gündiz oýlaýanym sen idiň,
Aga diýen dilleriňden, Altynaý!

Dag salypdyr ýüregmize duşmanlar,
Gözýaşyň deregne akypdyr ganlar.
Aýlanaýyn aga diýen diliňden,
Dol gujagma, ýene guwansyn känler.

Batryrlara handan bolarmy ýoldaş?
Gözleriňden akypdyr kän ganly ýaş.
Gujagyma dol, gel, doganym, Altynaý,
Sensiň maňa ýalňyz dogan-garyndaş...

Ikisi-de gözleşdi,
Göreç bilen sözleşdi.
Bir-birine tapyşyp,

Didardan doýmadylar,
Agasyn goýmadylar.
Agasy Altynaýa
Geým-gejim geýdirdi.
Indi weli, ýaňky gyz
Tawus guşdur diýdirdi.
Agasy guş etinden
Kebab edip iýdirdi.
Altynaý ýuwaş-ýuwaş,
Çadyra golaý geldi.
Altynaýyň ýanyna
Begenip Gülaý geldi.
Altynaýy bada-bat
Gözel düşürdi atdan.
Tiz tilki guýruk bolup,
Gyzardy-da daň atdy.
At mündürip, Serbinaz

Gyza tälim öwretdi.
Öz gören Altynaýyň
Aldy gola sary ýaý.
Nyşanalap bir guşy,
Göni asmana atdy.
Gyz ýedi gün geçensoň
Öňki katdyna ýetdi.
Serbinäz bile indi
Ýaý atmagy öwrendi,
Öwrendi at çapmagy,
Gözleri ot deý ýandy.
Altynaýyň golunda
Kesgir gylyç oýnady.
Dokuz günläp ýatansoň,
Gany gyzyp gaýnady.
Biline gylyç daňyp,
Aýagyna ädik geýdi.
Agasnyň ýanna geldi,
Altynaý şeýle diýdi:

«Gezen ýerlerimdir solum hem sagym,
Oturdykça ýanýar meniň ýüregim.
Hiç wagt gaýgyrmaz bizi Nedir şa,
Atlan, agam, goluňa al ýaragyň.

Günlügiňde pida boldy bu janym,
Almasam öjümi galar armanym.
Ber rugsat, aýlanaýyn, jan aga,
Zalym şanyň akdyraýyn al ganyn.

Ol köp hyýal etdi meni almaga,
Ol köp pirim gurdy gola salmaga.
Maňa köp azaplar beren Nedir şa
Meniň zorum görsün, rugsat ber aga!»

Bu sözleri eşidip,
Gülaý bolup örän şat,

Gyza sowut geýdirdi,
Görke geldi perizat.

Soň gözeli Gülaýym
Kowsa zyzyndan ýetjek,
Gaçsa gutulyp gitjek,
Bir tulpara mündürdi.
Gözeliň göwni daşdy,
Tulparyn ýel dek sürdi.
Ýanynda alty ýigit
Uçjak bolup barýardy.
Atyna gamçy basyp,
Oýnap-gülüp barýardy.
Ösýän ýeli paralap,
Iki dilip barýardy.
Menzil ýoly geçensoň,
Bardy çadyr ýanyna.
Atdan düşmän Altynaý
Salam berdi hanyna:

«Gulak salyp arzym eşit, Nedir sen,
Çyk meýdana, çykar göwräň çadyrdan.
Leşger çekip geldim seniň üstüňe,
Göter başyň, habar al sen batyrdan.

On dördümde bolupdym men talaban,
Ýaşap gezdim şu güne deň sag-aman.
Tanaýansyň, belkem, bu gözeli gyzy,
Altynaý men, birwagtlar güň bolan.

Doganymyň adyn eşitseň Arslan,
Gelnejeme diýrler Gülaýym pälwan.
Çyk-da sözleş, men – Altynaý, şol çopan,
Nedir, senden gider boldy bu döwran.

Nedir şahym, boşat indi tagtyňy,
Gözle indi geljek täze «bagtyňy».

Şu çaka bir çopan bolanam
bolsam,
Seň üstüne sürüp geldim
atymy.

Şu güne çen saraltdyň sen
ýüzümi,
Indi mert doganym, oýar
gözüni.
Çyk meýdana, barka abraý,
Nedir şa,
Aýdaýyn diýp geldim şeýle
sözümi».

Böküp turup Nedir şa,
Mährem begi çagyrdy.
Dat, ýetiň iş gaýtdy
Diýip, Nedir bagyrdy.
Gara atyn oýnadyp,
Mährem depeden indi.
Şol wagtda Nedir şa
Böküp atyna mündi.
Horezminiň begleri
Ülker deýin gopsundy.
Muny uzakdan görüp,
Arslan-da ata mündi.
Serbinäz-de atlandy
Türküstanyň ärleri
Indi has gaýratlandy.
Gülaýym atly gözəl
Göreniň aklyn aldy.
Giren wagty söweşe,
Duşmanyň güli soldy.
Abdyrahman mähremi
Arslan beg gola saldy.
Atyň öňüne salyp,

Golun daňyp getirdi.
Altynaý-da ganymlaň
Başyna gamçy urdy.

Kyrk gyzyň – batyrlaryň
Göwni derýa deý daşdy.
Muny görüp Nediriň
Huşy başyndan uçdy.
Leşgeri gyrlandan soň,
Horezmden geçdi ol.
Eýran-Turan sebtine
Ata münüp gaçdy ol.
Arslan beg muny gördi,
Yzyndan atyn sürdi...

Şahyň yzyndan bardy.
Ýaňy ýetdim diýende,
Serbinäz naýza urdy.
Nedir gyzyň naýzasyn
Galkan bilen syndyrdy.
Serbi atly naçary
Ýaragyndan dyndardy.
Gyljyny gola aldy,
Serbi gelip bir çaldy.
Ýene gyzyň gyljyny
Galkan bilen syndyrdy.
Ýene ýaňky batyry
Ýaragyndan dyndyrdy.

Indi ýaňky Nedir şa
Atynyň başyn burdy.
Alarlyp gözledi-de,
Gyzyň üstüne sürdi.
Serbinäziň saçyna
Zalym penjesin urdy.
Atdan göterip aldy,
Aý dek ýüzün soldurdy.

Gyza päk nazar salyp,
Atyň öňüne alyp,
Nedir gaçyp barýardy,
Kä yzyna garýardy.
Oý, dereden, ýapydan
Durman gidip barýardy.

Delmuryp dört ýanyna
Gözledi-de Güläým,
Diýdi: Serbi, Arslana
Ne döw çaldy, hudaým!
Gözüne gubar indi,
Güläý gazaba mündi.
Serbi bilen beg Arslan
Ýow golundan öldi diýp,
Bagtym gara boldy diýip,
Gamçy basdy tulpara.
Damarda gan gaýnady.
Akdember atly tulpar
Çapdy, jylaw çeynedi.
Atdan akja der çykdy,

Ýoluň tanapyn çekdi.
Tulpar ok deý atyldy,
Bir gamçam çaldyrmady.
Arslany ýetip aldy,
Hiç kürtdürip durmady.
Güläým Arslan begden
Sorady Serbinäzi.
Ýigit Güläýa bakyp,
Salgy berdi o gyz:

«Ýetdirdi yzyndan,
Ynamy bar özünden».
Gel, ýeteli diýip gyz,
Yzyndan at goýdy tiz.
Atlar jylaw çeynedi,
Giň sährada oýnady.
Güläým bir seretse,
Nedir şanyň destinde,
Demir gyryň¹ üstünde
Serbi gyz bozlap barýar,
Şeý diýip uzlap barýar:

«Zalymlara bendi boldum men ýalňyz,
Akyllar öwredip galdym ýaragsyz.
Almadyň-la Serbi gyzdan hiç habar,
Niredediň bu söweşde, batyr gyz?
Şahy öldürmedim, çekýärim arman,
Kowup ýetdim, dökdürmedi gyzyl gan.
Arman bilen ýesir düşdüm zalyma,
Niredediň bu söweşde, mert Arslan?»

Arslan beg bile Güläý
Geldi olara golaý.
Pyýadalap ikisem
Şahyň ökjesine düşdi.

¹ *Demir gyr* – atyň ady.

Muny görüp Nedir şa,
Yzyn garaman gaçdy.

Gülaýym bilen Arslan
Ony kowup barýardy.
Duşman käte gaňrylyp,
Batyrlara garyardy.
Şaha naýza urdum diýp,
Naýzany Serbä urdy.
Hile atdy ýene şa.
Bada-bat başyn egdi.
Naýza bolsa Serbiniň
Gelip göwsüne degdi.
Otlara köýdi Serbi,
Şonda şeý diýdi Serbi:

«Eý, Gülaýym, Gülaýym,
Näme meniň günäým?!
Bedewiňi sürýärsiň,
Naýza bilen urýarsyň.
Maňa gylyç salýarsyň,
Kimseden ar alýarsyň?
Ýüregi gara şa deýýus
Armanlyja öldürdi.
Galkan kyldy meni şa,
Gunça gülüm soldurdy.
Günäm näme, Hudaýym,
Ozal dostdy Gülaýym!
Habar al sen halymdan,
Gutargyl bu zalymdan».
Jany ýanyp Gülaýym,
Bürgüt deý penje saldy.
Serbinäzi zalymyň
Golundan kakyp aldy.

Arslan hem Nedir şanyň
Boýnuna ýüp taşlady.

Atyn önüne salyp,
Şahy kowup başlady.

Serbi gyzyň ýarasyn
Bada-bat daňdy olar.
Ata mündürip gyzy,
Çadyra eňdi olar.

Aýny öýle mahaly
Ähli leşger gaýdyşdy.
Ýeňdik diýşip, leşgerleň
Göwni derýa dek daşdy.

Arslan beg at başyny
Iki baka aýlady.
Nediriň leşgerlerini
Gyran-jyran eýledi.
Söweş ýagşy gyzanda,
Arslan duşman kellesin
Hatar-hatar düzende,
Gülaý gelip ýetdi-de,
Şeý diýdi beg Arslanyň
Jylawyndan tutdy-da:

«Bular saňa garyndaş,
Bolma beýle bagry daş!
Şahy golun baglatdyň,
Leşgerlerin aglatdyň,
Indi gulak sal söze,
Arslan beg, ikimize
Garşy durýan kişi ýok.
Bular bize duşman däl,
Biziň bile işi ýok.
Nesihatym al, Arslan,

Nähak gan dökme – ýaman». Ynha, şeýle sözledi:

* * *

Gülaýym atly gözel
Ili etdi gülüstan.
Zalymlaryň başyna
Inderdi ol gara gün.
Gan agladyp pisleriň
Akdyrды hut garagyn.

Gülaýym atly gözel
Ýok etdi täji-tagty.
Horezmiň iline
Kyrk gözel saçdy ýagty.

Gülaýym gyz perizat
Azat etdi illeri.
Ählisini deň etdi
Begleri hem gullary.
Kyrk gözeliň zoruna
Halaýyk haýran galdy,
Duşmanlaryň ýüregne
Gülaýym otlar saldy.
Gülaýym gyz, perizat,
Ýüpek saçyn darady.
Ilat ezýet çekende
Her bir işe ýarady.
Elhenç horluk görmedi
Horezminiň zürýady.
Şeýdip Horezm ilin
On iki aý sorady.
Atyň jylawyn çekip,

«O zalym Nedir şadan
Ýañyja dyndy ilat.
Ýene-de şa saýlasak,
Artar gaýta ýüz külpet!
Diňläň barça halaýyk,
Ine, şeýle eýläli!
Dört milletiň hersinden
Bir ýaşuly saýlaly.
Garagalpak halkyndan
Bolsun indi Aly beg.
Ol özbegiň halkyndan
Bolsun indi Weli beg.
Ol gazagyň halkyndan
Bolsun indi Kökse beg.
Seýil hanyň ilinden
Bolsun indi Sakyr beg.
Ile adyl garasyn,
Adyllykda sorasyn».

Gülaýym ilatyna
Dogry kyrk gün toý berdi...

Ýetim ogul, dul hatyn
Gülaýymyň çagynda,
Sarkobyň gül bagynda
Şat bolup döwran sürdi.
Gelen duşmany gyryp,
Ilini begendirip,
Arslan bilen Gülaýym
Armansyz döwran sürdi.

* * *

«Kyrk gyz» eposynda taryhy häsiýetdäki wakalar çeperçilik bilen beýan edilipdir. Onda Watanyňy söýmek, ony duşmanlardan mertlerçe goramak, gyz-gelinleriň harby

tälimleri öwrenmegi, eseriň baş gahrymanlary bilen halkyň birligi, bularyň maksada okgunlylygy dessanyň esasy aýratynlyklarydyr.

Eserde beýan edilýän wakalar gadymy oguz halkynyň oturymly ýerleri bolan Türküstantyň Sarkop şäherinde, Horezmde geçýär. Sarkob şäheri Garagalpagystan Respublikasynyň häzirki Biruny, Ellikgala etraplarynyň aralygyndaky Gylçynak obasynda ýerleşipdir. Häzirki wagtda bu etraplarda türkmenler garagalpak, özbek, gazak halklary bilen agzybir, dost-dogan bolup ýaşaýarlar. Şol etraplarda «Kyrk gyz» diýen obanyň bolmagy hem eseriň täsirliligini artdyrýar.

Gylçynak obasy bag-bakjalyga baýdyr. Eseriň baş gahrymany Güläýma kakasy Allaýar ýörite ýer bölüp berýär. Ol ýerde köşk bina edilýär. Güläým köşgüň töweregine miweli baglary ekdirýär, ol ösüp ýetişýär. Şoňa görä-de bu oba Miweli diýip at alýar. Güläýmyň gurduran bu köşgi soňra Kyrk gyz galasy diýen ada eýe bolýar.

«Kyrk gyz» gahrymançylykly eserdir. Onda Güläýmyň kyrk gyzynyň biriniň ady Serbinäz eken. Ol «On alty ýaşly Güläým näme üçin bize harby tälim öwredýär?» diýip gyzlara ýüzlenýär. Soňra bu soraga özi jogap berýär: «Jungar hany Surtaýşa biziň halkymyzy talap, ýurdumyzy tozdurjak bolýar. Biziň ýüregimizde basybalyjylara bolan gahar-gazap möwç urýar. Biz elimize ýarag alyp, duşmana garşy topulyp, ony ýeňmelidiris».

Güläým türkmen halk döredijiligindäki Burla hatynyň, Harmandäliniň, Serwijanyň, Melikäniň gahrymançylykly häsiýetlerine ýakyn edermen serkerdebaşydyr. Güläým harby türgenleşik geçmek üçin daga gidende, basybalyjy Surtaýşa Sarkopa çozýar. Söweşde gyzyň kakasy Allaýar gahrymanlarça wepat bolýar.

Sarkopyň serkerde gyzy Güläým Horezmiň edermen ýigidi Arslana aşyk bolýar. Arslanyň Altynaý diýen gyz dogany bolupdyr. Arslan ony gowy görüpdür, ikisi bile awlamaga hem gidýär, oňa harby tälim öwredýär. Altynaý

alçak, dana, batyr gyz, ol adalatyň tarapdarydyr. Sarkopyň duşmany Surtaýşa bolsa, Horezmiň duşmany Nedir şadyr. Ol Arslanyň Horezmde ýoklugyndan peýdalanyp, Altynaýa sawçy iberýär. Zalym şa pursady elden bermän, Horezme çozuş edýär we ony basyp alýar. Eserde Nedir şanyň basyby-alyjy hökmünde görkezilmegi we onuň Horezme çozuş etmegi taryhy wakadyr. Taryhdan mälim bolşy ýaly, 1740-njy ýylda Nedir şa Hywany basyp alýar, tutuş Horezmi golas-tynda saklaýar. Horezm halkynyň adamlaryny ýesir edýär, mallaryny, ähli emlägini elinden alýar. Bir ýyl geçmänkä, ýerli halk şanyň dikmesini öldürip, onuň harby berkitmesini ýok edýär. Altynaý söweşde ýaraly bolup, Nedir şanyň eline düşýär, ol dürli gynamalara sezewar bolýar. Emma şonda-da Altynaý Nedir şa barmajakdygyny kesgitli aýdýar. Bet niýeti başa barmadyk Nedir şa Altynaýy Goragly diýen ýere sürgün edip, oňa mal bakdyrýar. Altynaýyň agasy Arslan ar-namysa çydaman, doganynyň gözlegine çykýar. Ahyry Arslan dogan-yny tapyp, ony iýdirip, geýdirip, oňa hakyky hossarlyk edýär.

Dessanyň soňunda edermen Güläýymyň, Arslanyň, Serbinäziň, Altynaýyň batyrgaý hereketleri netijesinde Horezm ýurdunyň halky agzybir, asuda, parahat ýaşap başlaýar.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Näme üçin bu epos «Kyrk gyz» diýip atlandyrylýar?
2. Güläým kim? Onuň suratlandyrylýan we häsiýetlendirilýän goşgy bentlerini labyzly okaň, mazmunyny gürrüň beriň.
3. Allaýar kim?
4. Güläým özüne nähili köşk gurdurýar?
5. «Gorkut ata», «Görogly» eposlary bilen «Kyrk gyz» eposynyň arasynda mazmun taýdan nähili meňzeşlikler bar?
6. Tekstdäki meňzetmeleri, deňeşdirmeleri tapyp, olary türkmen dilinden we edebiýatdan iş depderiňize ýazyň.

YBRAÝYM ÝUSUPOW

(1929–2008)

Özbeğistanyň hem-de Garagalpagystanyň halk şahyry Ybraým Ýusupow 1929-njy ýylda Çymbaý etrabynyň Azat obasynda eneden bolýar. Edebiýat ylmyna bolan höwes onda mekdepde okap ýören ýyllarynda başlanýar. Y.Ýusupow 1949-njy ýylda Garagalpagystan Döwlet pedagogik institutynyň garagalpak dili we edebiýaty fakultetini tamamlayar. 1961–1965-nji ýyllar aralygynda «Amyderýa» žurnalynyň baş redaktory bolup hem-de Ylmy barlag institutynda işleýär. 1965-nji ýyldan başlap Garagalpagystan ýazyjylar birleşigine ýolbaşçylyk edýär. 1980-nji ýyldan başlap «Erkin Garagalpagystan» gazetiniň redaktory bolýar.

Garagalpak edebiýatynda poeziýanyň ösüşi we çeperçilik tarapyndan ýokary göterilmeginde Y.Ýusupowyň bitiren hyzmatlary uludyr.

Y.Ýusupow edebiýat meýdanyna Beýik Watançylyk urşundan soňky ýyllar gelýär. Şahyryň batyrgaý giň labyzly lirikasy, filosofiki eserleri umumy poeziýamyza öz täzeligini, ýagny täzeçilligi alyp gelen epiki eserleri okyjylar köpçüligi tarapyndan örän gowy bahalanýar. Onuň ýedi goşgular ýygyndysy, dramalary özbek diline, ondan gowrak goşgular ýygyndysy we poemalary türkmen, gazak, gyrgyz, rus hem-de daşary ýurt dillerine terjime edildi.

Y.Ýusupow garagalpak edebiýatynda poema žanryny ösdürmekde örän uly goşant goşdy.

Şahyr 1949-njy ýylda özüniň ilkinji «Ýoldaş mugallym» atly poemasyny ýazýar. Bu poema onuň şahyrylyk ýoluny belgileýän ajaýyp eser boldy. Şondan soňky döwürde «Aka-siýa güllän ýerde», «Aktrisanýň ykbaly», «Köne fontan ertekisi», «Halyçy gyz hakynda hakykat», «Meýdan arzuw-lary», «Tumaris», «Poseýdonyň gazaby», «Bilbil öýi» ýaly birnäçe eserlerini döretdi.

Y.Ýusupow «Garagalpagystan Respublikasynda at gazan-an sungat işgäri» hem-de «Özbekistanyň we Garagalpagys-tanyň halk şahyry», Respublikamyzyň Berdak adyndaky nyşany bilen sylaglandy. Edebiýaty ösdürmekde bitiren zäh-meti üçin döwletimiz tarapyndan orden we medallar bilen sylaglandy.

Bir wagtlar Ä.Şamuratow tarapyndan ýazylan «Kyrk gyz» pýesasy gaýta işläp çykylyar we halk köpçüligine görkezilýär. Giň manyly, degişmeli «Ömürbek lakgy» ko-mediýasy uly şöhrata eýe boldy. Soňky ýyllary «Isgender patyşanyň düýşi» pýesasy sahnalaşdyryldy. Edebiýatymyzyň taryhynda ilkinji «Äžiniýaz» operasynyň liberottasyny ýaz-dy...

Y.Ýusupow garagalpak edebiýatynyň ösüşini özüniň tejribeleri bilen baýlaşdyran şahyrlaryň biri. Onuň Puşkin, Lermontow, Gýote, Şekspir, Maýakowskiý we beýle-ki şahyrlaryň eserleri bilen garagalpak okyjylaryny tanyşdyrmakda uly hyzmatlary bar.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Y.Ýusupow nirede dogulýar?
2. Döredijilik işine haçan başlaýar?
3. Ol haýsy eserleri ýazypdyr?
4. Şahyryň ýazan eserlerini okaň we mazmunyny gürrüň beriň.

Türkmeniň

Ykbalymyz doganlykda gül açdy,
Göze yssy çöli, dagy türkmeniň.
Şondan bäri ýañadandan dil açdy,
Magtymguly – beýik ogly türkmeniň.

Bugdaý reňkliden, garaýagyzdandan,
Bir goly Jeýhundan biri deňizden...
Seýilhandan, Jaýylhandan, Oguzdan,
Biz bilen damardaş düýbi türkmeniň.

Horezmi, Daşogzy, Garagalpagy –
Hatar gonan bir atanyň urpagy,
Saýalasa bir güjümiň ýapragy,
Suwuma garyndaş suwy türkmeniň.

Ak telpek astynda gözi alaly,
Görogly dek goçak, dili senaly,
Ýigidi Gün ýaly, gyzy Aý ýaly,
Biri-birisinden gowy türkmeniň.

Toý-baýram bu halkyň hazynasydyr,
Dostunyň synasy öz synasydyr,
Ybraýym hem onuň bir janasydyr –
Hem inisi hemem ogly türkmeniň.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Şahyr goşgusyny haýsy temada beýan edipdir?
2. Şygyrda nähili ideýa öňe sürülýär?
3. Ikinji bendiň mazmunyny düşündiriň.
4. Goşgynyň mazmunyny özleşdiriň we ýat tutuň.

Döwrana meňzär

Gözümiň röwşeni pagtaçy halkym,
Sen diýsem dillerim bilbile meňzär.
Gadamyň mübärek, gollaryň altyn,
Könlüň güneş nury – gülgüne meňzär.

Jeýhun boýy gülden, gör, pušta-pušta,
Pagtanyň gülünden salypsyň keşte,
Zähmet meýdanynda, galkyşyň başda,
Towlanyp, lümmürdäp akara meňzär.

Daýhanlary bugdaý nandan doýduryp,
Çarwalara mal semizin soýduryp,
Eger, dünýä hasyl – lybas geýdirip,
Bezeseň, ol Zöhrä – magşuga meňzär.

Pagtadyr ülkämiň bagt nyşanasy,
Geler yklymlaryň ondan ganasy,
Özbekistanymyň ýygan hanasy –
Üstüni gar basan bir daga meňzär.

Pagta – ekinleriň şasy, soltany,
Pagta – abadanlyk, durmuş güldany,
Halkymyň pagtadan süren dowrany,
Han-begler sürmedik döwrana meňzär.

Emma, öz-özünden gelmeýär döwran,
Zähmet meýdanynda urmasañ jöwlan,
Perhat ýap gazanda, daglar gymyldan –
Ol hem senden nusga alana meňzär.

Ilim seniň zähmet söýgüçligiňi,
Söz manysyn aňlap, ýangyçlygyňy,
Topragyň dilini bilgiçligiňi
Aýtsam, Ibn Sina – Lukmana meňzär.

Ýagşy niýet bilen tohum saýlaýşyň,
Der saçmaňy ýeke minut goýmaýşyň,
Ýazda şerbet suwy bilen eýleýşiň,
Güýzde ýere ýyldyz ýaýana meňzär.

Halkym, ýeňiş sazyň ýañlat ýañadan,
Bolsun durmuşymyz mydam abadan.
Hazynasy artyp, şatlansyn Watan,
Watan – ak süýt beren bir enä meňzär.

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyr goşguda näme hakda pikir ýöredýär?
2. Goşguda zähmetsöýer adamlar nähili taryplanýar?
3. „Watan – ak süýt beren bir enä meňzär“ diýen setiriň manysyny düşündiriň.
4. Goşgyny labyzly okaň, mazmunyny özleşdiriň.

Halkyma

Dolanyp gel, ösýän şemal,
Seniň maňa geregiň bar.
Şat ömürden şatlyknama
Ýazsam diýen dilegim bar.

Giň ölkämi söýüp kileň,
Ylgaşdyňmy keyik bilen?
Şatlygyny ýaýyp gelen,
Şeýle tämiz habaryň bar.

Ýagşylygy könlüň isläp,
Gül-gunçany ysgap-ysgap,
Mekanyma göwün besläp,
Gelseň, döwran süreriň bar.

Näçe baýlyk, näçe altyn,
Ýer-suw, mal-gara, daragtyň

Özüň eýesisiň halkym,
Baý nesibe – höregiň bar.

Guş ganaty gyrlan çöldi,
Indi polat ýollar geldi,
Meýdanlar – göz ýagym aldy,
Ömür gülün tirerim bar.

Dostluk bilen artar şanyň,
Hyjuw bilen gaýnar ganyň,
Bu gün doly desterhanyň,
Dürli nygmat – çöregiň bar.

Sag bol, halkym, sen diýemde,
Gujur peýda bolýar mende.
Saňa dil ýetse her çende,
Ýaka tutar bilegim bar.

Ybraýym diýr: janyn beren,
Dostuna kökenek geren,
Seniň üçin urup duran,
Göwrämde bir ýüregim bar.

Soraglar we ýumuş:

1. Şahyr näme hakda pikir ýöredýär?
2. Goşguda Watan keşbi nähili suratlandyrylýar?
3. Goşgynyň mazmunyny düşündiriň.

GOŞMAÇA OKAMAK ÜÇİN

Oguznama

(Bölekler)

Türk taryhçylary andag rowaýat kylurlar kim, Nuh alayhys-salam ýer yüzüniň ýaşalyan dörtten bir bölegini perzentlerine paýlanda, Maşryk we Türküstanty, ol aralygy, uly ogly Ýafise berdi. Ýafise türkler Uljaýhan lakamy beripdirlir. Ol sähralarda ýaşayardy we gyslagy Türküstan ýerlerinde bolardy, ýaýlagy bolsa Ortak we Kurtak erdi kim Ynanj şäheriniň araçägindedir. Kyslagy hem arada Barsuk we Karakum, kim Karakurum ady bilen meşhurdyr, şu çäklerde bolar erdi.

Bu iki aralykda iki şäher bardyr. Talas we Kary Saýram atly kim kyrk derwezesi bar turur, bagaýat uly we muazzam şäherdir. Indi musulman türkler ol mesgenlerde ýaşayarlar we Künçi welaýatyna tabyndyr. Uljaýhan onda bolar erdi we bir ogly boldy. Dib Ýawgu han atly. Dib sözüniň manysy taht we jaý turur we Ýawgu – ilbaşy diýmekdir. Ol uly ynamdar padyşa erdi we dört muteber we meşhur ogly bolup, Garahan, Orhan, Gürhan we Güzhan atlydylar.

Garahan atasynyň ýerine kaýym kakam bolup, taht we täji kabul etdi. Allatagala permany birle ondan bir humaýun eser masud nazar ogul doglup, üç gije-gündiz enesiniň süýdünü emmedi. Enesi anyň haýatynda maýus bolup, gamnak hazin oturur erdi. Bir gije düýşünde gördi kim, «Eger sen maňa süýdüni emdirmek isleseň, ýeke we taýsyz perwerdigäre iman getirip, buýrulan işleri ýerine ýetirmäge we gadagan edilen işlerden gyrada durmaga başla!» diýdi.

Ol üç gijeläp beýle düýş gördi, eýse äriden ýaşryn Allatagalaga iman getirdi. Ondan soň ogluny asmana göterip doga kyldy: «Ilahi men biçäräniň süýdünü bu ogul dadanda şirin kyl» diýdi, Filhal ogly enesiniň süýdünü emmäge başlady.

Bir ýyldan soň atasy oglunyň ýüzünde ýetişik eserini we asylylyk nyşanyny gördi. Suraty husn we jemalyndan aja-planyp, diýdi kim: «Hergiz biziň kowum we urugymyzda munuň dek päkize we hub surat ogul dogulmandy».

Gödek bir ýyldan soň Isa sypat açyk dil çykaryb diýdi: «Maňa Oguz diýip at goýuň, sebäbi men şa öýünde bargähde doglupdyryn». Oňa şol sebäpden Oguz at goýdular.

Oguz çagalygynda-da, ösüp-ulalýarka-da, kämillik ýaşyna ýetende-de mydama şükür we zikir edip, Allatagalany ýatlap gezerdi we ýaradanyň ýardamy oňa ýar bolar erdi. Edep, hünär, ok atmak we at çapmakda hemmeleriniň dilinde mysal bolupdy.

Atasy oňa agasy Gurhanyň gyzyny aýtdyryp öýe getirdi, erse, Oguz ol gyzy hudaýy tanamaklyga çagyrdy. Gyz onuň sözünü inkär kyldy. Ol hem onuň bilen ýaşamady, ondan daşrak durarga ygtyýar etdi.

Atasy muny görüp, ýene bir agasy Gürhanyň gyzyny onuň üçin aldy. Oguz ondan hem şol talaby etdi. Ol gyzy hem inkär etdi. Oguz oňa-da ülpet bolmady.

Atasy ýene bu haly görüp, kiçi inisi Orhanyň gyzyny oňa alyp berdi. Oguz ondan musulman bolmagyny isledi. Gyz diýdi: «Men saňa baglydyryn. Haýsy ýoldan ýöreseň, ardyňdan baryp, seniň emriňe taýyn we garaşykdadyryn».

Oguz onuň birle söhbet tutdy, oňa mähir-muhabbeti döredi. Özge gyzlar oňa gabandylar we görüplik etdiler.

Bir gün Oguz awa çykypdy. Garahan uly toý tutdy we gelinlerini hem çagyrypdy. Garahan aş ortasynda sorady ki: «Bu iki uly gelin husyn-u suratda, ol kiçiden ýagşyrakdyrlar. Ne sebäpden, ýa rebb, Oguz ony bulardan köp söýýär?».

Ol iki hatyn pursada garaşyrdylar, wagt tapyldy, we olar kine we edawat ýüzünden diýdiler kim «Oguz bizi asman hudaýyny tanamaga dawat etdi, musulman boluň diýip. Biz kabul etmedik, eýse, ol bizden daş durmagy halady. Oňa mähir-muhabbet edýänliginiň sebäbi ol kiçi gelin onuň sözüni kabul edipdir we musulman bolupdyr».

Garahan ol gyzy çagyrdyp, ondan bu haly derňedi. Emma ol gelin inkär etdi. Garahan gaharlanyp, derrew garyndaşlaryny we urugyny häzirläp, olara diýdi kim: «Oglum Oguz çagalyk zamanynnda çendenaşa göwnejaý we makul erdi. Indi beýle zatlary eşidýärim, kim ol öz kişiden dininden dönüp, özge mabud taňry tapypdyr. Bu iş bize neneň, ar we neneň masgaraçylykdyr. Biz muňa çydap bilmeris, kim bir gödek bize ne butumyza hyýanat we äsgermezlik etmegini».

Geňeş bile Oguzyň kasdyna agyzlaryny birläp çykdylar. Kiçi hatyny kim onuň bilen bir ýürek we mährem erdi, bu geňeşden habarly bolgaç hemsäýalaryndan (goňşularyndan) bir hatyny Oguz gaşyna iberip, bu haly oňa yglan etdirdi. Oguz any eşidip, taýýarlyk görmäge başlady, dogrusyny we ýalanyyny Alla bilsin.

Soraglar we ýumuşlar:

1. Ýawgu han kim? Onuň ogullarynyň atlaryny aýdyň.
2. Garahanyň ogly Oguz eneden bolanda, onuň üç gije-gündizläp enesini emmediginiň sebäbi näme?
3. Oguzyň öýlenişi barada gürrüň beriň.

OGUZ URUGLARY BIRLE HARB KYLYP, ÝEŇIŞ GAZANANY

Oguz awdan gaýdyp öýüniň ýakynyna ýetdi, erse atasy, agalary we uruglaryny gördi kim, ýygnanyşyp, taýýar bolup, garaşyp duran ekenler. Ol hem öz nöker we ýaranlaryny ýygyp, olar birle harb kyldy.

Oguz ýeňip, olaryň ýerini tutup müddet ýetmiş baş ýyl öz uruglary birle gaýrat edip, akybet barlaryny ýeňip boýun egdirdi. Ulus we welaýatlary Karakurumgaça öz eline alypdyr.

Galan uruglar ejizlik, biçärelik ýüzünden oňa diýdiler kim: «Biz barçamyz seniň asyl we nejadiňdandyrys. Bir agaç miwesi we bir köküň şahalarydyrys. Neçün bize gahar we azar edýärsiňiz?»

Oguz diýdi: «Eger siz Allatagalaga iman getirip, ybadat kylsaňyz, men size aman berip, Türküstany ýaşayyş üçin

size bereýin». Olar inkär kyldylar, erse, Oguz olary Karagurumgaça kowupdyr. Olar anda baryp, ýazylarda ýaşap, ýaýlak we gýşlaklaryny ol ýerde ýaşadylar. Olar garyplyk we binowalykdan mydama gamgyndylar. Oguz olara «mowal» at dakdy, ýagny mydama gamda, ýüregiňiz gysyglykda, biçäreligde bolgaýsyňyz we itiň derisini geýmeklik bilen ýaşagaýsyňyz we Türküstan welayatyna girmegeýsiňiz diýip tabşyrdy. Türkmenleriň pikirine görä, mongollar Orhan we Gürhan neslindendirler we gündogar tarapda ýerleşýärler. Emma olaryň nesliniň gelip çykyşy hakykat ýüzünde anyk mälim däldir.

Oguz ol ýeňişlerden soň gaýdyp, bir altyn öý dikmäni buýurdy. Onuň içinde ýaranlary toý tutdy. Oňa kömek we medet beren bir kowum bardy, aňa «uýgur» diýip at goýdy, ýagny türkmen dilinde «bize tabyn bolup, medet berdi» diýmekdir.

Ýene bir kowum bardy, olja alnanda ulaglary we ýük daşarlyk haýwanlary ýokdy, zat ýüklemek üçin kanla arbalar ýasadylar. Ondan öň ol arba diýlen zat ýokdy. Olar zatlaryny we gerek ýaraglaryny şoňa ýükläp eltdiler. Bu ygtybar birle olaryň atlaryny «Kanly» dakdy.

Leşkerler Talas we Saýramdan ýygylyp gelip, Oguz memleketine aralaşyp terslikler ederdiler. Oguz olaryň üstüne ýöriş etdi we söweşdiler, söweşde ýeňiş gazandy. Ol Talas we Saýramy tä Mawerannahr, Buhara we Horezmeçe eýeläp, öz golunyň astyna aldy. Bu etrap we töwerekde ýaşayan öz ugurlary bilen Oguz täze ähd we misak kyldy: «Siz meniň mal we mülkime aralaşmaň we ýakyn-ýadyma el gatmaň: men jahany eýeläp tutmaga aýak basdym».

OGUZ OGLY GÜN HAN PADEŞALYGYNÝŇ ZIKRI

Oguzdan soň Gün han kim, oglanlarynyň iň ulugy erdi. Oguzyň ýerine tagta çykyp oturyp, ýetmiş ýyl padeşahlyk kyldy. Oguz bir şäher bina kylyp, adyny Ýeňikent goýup erdi we bir kişini aňa häkim kylyp erdi, zyýada akyl we kafiý al-Muhammet (mühümi bitirýän) kişi erdi. Adyna Yrgyl Hoja diýr erdiler. Yrgyl sözünüň manysy «özüne tartmak» we hoja manysy «ulug» diýmekdir.

Bu Yrgyl Hoja ruzgär-dide (durmuşy gören) bir garry kişi erdi. Hyzmatyň hakyny ödejek bolup, ol Oguzyň oglanlaryna örän muşfyk we mähriban erdi. Ol bir günü Gün hana diýdi kim: «Oguz ulug padyşah erdi. Tamam älemni basyp alyp, köp hazynalar we mal ýygyp erdi. Indi olar tamam siziňki turur. Siz hem alty ogulsyňyz we Allatagala permany birle ýigrimi dört ogluňyz bar turur kim heriňize dört oguldan bolgaý».

Indi maslahat ol turur kim her birige bir mansab (dereje) we şugl (iş) we amal taýyn we nyşanlar tälim edilgeý, diňe şolara degişli hem meşhur bolgaýlar kim, sizden soň biri-birine dawa we jedel kylmagaýlar. Olaryň perzentleri hem öz ýol-yzlaryny bilgeýler kim, döwlet pugtalygyny ýardamçy we at abraýly bolgaýlar.

Bu hekaýat Gün hana deňsiz hoş gelip, bu Yrgyl Hojaga buýurdy kim: «Nämäni maslahat bilseň, andag kyl!»

Yrgyl Hoja ol alty ogul kim, Oguz olara Bozok we Üçok lakam berip erdi we ýigrimi dört ogul kim, olardan önüp erdi, her birine bir lakam goýup, bir tamga muaýýan (belli) kyldy kim, mallaryna tamga basgaýlar. Olar şol tamgalar birle mallaryny parh etgeýler.

Yrgyl Hoja ýene her bir ogulga guş muaýýan (belli) kyldy kim, anyň uýguny bolgaý.

Uýgun «abyk bolsundan» mustak (gelip çykýar) turur, ýagun «mübärek» bolgaýlar.

Bu ýigrimi dört oguldan her kişiniň şarhyny (düşündirilişini) olaryň adynyň astynda ýad kylarmyz, bu jümläge kim markum turur.

DIFA (topar)

Üç ogul kim, olaryň içinde ulugraklary erdi we Oguz olaryň adyny Bozok kylyp erdi we Yrgyl Hoja olaryň perzentlerine bir ism (at) we lakam goýup erdi, kim her kişi olaryň toparyndan bolsa, süňk we guşa mahsus bolup, bir-birege azar bermegeýler we ol nyşanlar birle halaýyk olary tanagaý.

Gün har perzentleri

(Kim ol Oguz ogullarynyň barçasyndan ulugragy erdi).

1. Gaýy – ýagny mäkäm.
tamga: uýgun.
2. Döger – ýagny...
tamga: uýgun.
3. Alkaröwli – ýagny her ýerde bolsa döwletli we bagtly bolgaý.
tamga: uýgun.
4. Ýaparly.

Aý han perzentleri

(Kim ol Oguz hanyň ikinji ogly erdi).

1. Baýat – ýagny bidöwlet we nygmanly.
tamga: uýgun.
2. Awşar – ýagny çalak.
tamga: uýgun.
3. Karaöwli – ýagny ýolda çerik birle hub ýörür.
tamga: uýgun.

Ýyldyz han perzentleri

(Kim Oguz hanyň üçünji ogly erdi).

1. Ýazyr – ýagny köp welaýatlar seniň sary bolgaý.
tamga: uýgun.
2. Kyrk – ýagny kawy (güýçli) haldyr, harbda (uruşda) sak.
tamga: uýgun.
3. Dodurga – ýagny mülk tutup, ýaşamys kylmak.
tamga: ongon.

DIFA (topar)

Üç ogul kim, Oguz olarga sol gol berip, Üçok lakam kylyp erdi we Yrgyl Hoja özge lakam taýyn kylyb erdi. Bu muwjab (laýyklyk) birle:

Gök han perzentleri

1. Baýyndur – ýagny hemişe döwletlik bolgaý.
tamga: uýgun.
2. Beçene – ýagny ýahşi sai kylgaý.
tamga: uýgun.
3. Ýigdir – ýagny ýahşi ümül.
tamga: uýgun.
4. Kynyk – ýagny her ýerde bolsa eziz bolgaý.

Dag han perzentleri

1. Salyr – ýagny her kişi ýetse gylyç we çalak urgay.
tamga: uýgun.
2. Çowuldür – ýagny daýym işi uruş bolgaý.
tamga: uýgun.
3. Ýuwa – ýagny adlary barça nämelerden ýokary bolgaý.
tamga: uýgun.

Deňiz han perzentleri

1. Eýmur – ýagny leşkerlik we tawangär bolgaý.
2. Çepni – ýagny her günde ýagy bolsa tawakkuf kylgaý, uruşgaý.
tamga: uýgun.
3. Uregir – ýagny işi daýym belent bolgaý.
tamga: uýgun.

We muaýýan (belli) kylypdyrlar kim, at etinden her birige müçe ýetgeý kim, aralarynda jedel we gürrüň bolmagaý. Her wagt toýda iki at öldürer erdiler, biri Bozak kowmyna we biri Üçak kowmyna muaýýan erdi. We ujasy bir sümek arkadan kim, boýnyga ýakyn turur kowmyň padyşahyna muaýýan kyldy, hiç kişi özge kişiniň ülüşini iýmegeý. Munuň tafsili (jikme-jik) adynyň astynda ýazylyp turur.

Barça welaýatlar olarga karar tapgy, erse Bozak kowmy kim sag kol alarga taýyn erdi. Saýram araçägi we daglar kim, Başgurtda turur Garabag çäGINEÇE kylgaýlar. We Uçok

kowmy kim, şol kol olarga taýyn erdi. Kurtak we Kerkut (?) we Tuglyk we Gur we Almalykgaça ýaýlak kylgaýlar kim, bularyň aralarynda pitne we jedel ýüz bermegeý we Allahu aalam.

Çyşlak üçin sag gola Barsuk, Akdag, (?) Namalyş (Tamalyş?) muaýýan kyldy. We ol kolga Kaýydere, Asnaş, Kum Sengri (Kaýy) Durdy muaýýan kyldy.

Gün han ýetmiş ýyl padyşahlyk kylyp, galmady (dünýäden ötdi) we Allahu Taala aalam.

«Oguznama» kitaby adyndan belli bolşy ýaly, türkmenleriň ata-babalary bolan oguzlar hakyndaky eserdir. Bu eserde oguzlaryň döwlet hökmünde berkarar bolşy, uzak taryhy ýoly geçişleri beýan edilýär. «Oguznama» eseri oguz taýpalarynyň ýaşayş-durmuşlary, mertlik-batyrlyklary, goňşy döwletler bilen bolan gatnaşyklary hakyndaky birnäçe böleklerden ybaratdyr.

Türkmen halkynyň ruhy baýlygyna degişli bolan bu eseriň awtory Reşideddin Fazlalla (1247–1318) Eýranyň görnükli taryhçy alymy bolup, döwlet işgäri hökmünde-de tanalypdyr. Reşideddin Fazlallanyň pars dilinde ýazan «Taryhlar ýygındysy» atly uly göwrümlü kitabynda Oguz han we onuň nesliniň taryhy hem beýan edilýär. Şeýle-de türki soltanlary we patyşalary hakda maglumat berilýär. Ine, «Oguznama» kitaby şol «Taryhlar ýygındysynyň» bir bölegidir.

Nusaýly türkmen alymy Salar Baba Gulaly ogly Harydary Fazlallanyň şol kitabyňy 1555–1556-njy ýyllarda pars dilinden türkmen diline terjime edýär. «Oguznamada» käbir sözleriň manysynyň häzirki zaman türkmen okyjysyna düşnüksiz bolmagy, onuň terjimesiniň diliniň şol döwre degişlidigi bilen baglydyr. «Oguznama» kitaby türkmen dilinde ilkinji gezek 1990-njy ýylda taryhçy alym Nazar Halymowyň taýýarlamagynda neşir edildi. Kitabyň teksti onuň tagallasy bilen häzirki zaman türkmen diliniň normasyna golaýlaşdyrylyp berildi.

«Oguznama» türkmen halkynyň taryhyny öwrenmekde gymmatly çeşmelere baý bolan edebi mirasdyr. Onuň ähmiýeti hem şondan ybaratdyr.

MAGTYMGULY

Il ýagşy

Adam bolup adam gadryn bilmeýen,
Andan ki bir otlap ýören mal ýagşy.
Sözlegende söz manysyn bilmeýen,
Andan ki bir gepläp bilmez lal ýagşy.

Hudaýam saklasyn şerden, gahardan,
Minnetli aş ajy bolar zäherden,
Her bir ýerde bir bazarsyz şäherden,
Andan ki bir gurap ýatan çöl ýagşy.

Her kimiň özüne Müsürdir jaýy,
Ýadyňdan çykmaýyr baýramy, toýy,
Jan saglygyň bolmaz hiç deňi-taýy,
Agşam ýatyp, ertir şükrün kyl ýagşy.

Bir biwepa ýara gülüp bakandan,
Şirin jany yşk oduna ýakandan,
Ýat illerde mysapyrlyk çekenden,
Ursa, sökse, horlasa-da il ýagşy.

Magtymguly, söz sözlegil her bapdan,
Bu dünýä tutdurmaz, çüýrükdir düýpden,
Märekede soňy gelmez bet gepden,
Andan ki bir şowlap ösen ýel ýagşy.

Aýrylma

Mestana ýöriňäň gaýry ýurtlarda,
Önüp-ösen öz ýurduňdan aýrylma!
Magrur käkilik deý nebsiň ugrunda,
Dama düşüp, ganatyňdan aýrylma!

Töwekgel et, halka syryn berip bar,
Sabyr eýlegil, bisabyrlyk hem bikär,

Her ýere barsaňyz, nesibäňiz bar,
«Baý bolay» diýp, hezzetiňden aýrylma!

Namartlar hem muhannesler – naçarlar –
Duzuň iýip, işiň bolsa gaçarlar,
Syryňny paş edip, aýbyň açarlar,
Gadryň bilen ülpetiňden aýrylma!

Gedalaryň köňli şalykny istir,
Nadan köňli ýalغان söze rast diýir,
Bigadyrlar duşmanyňa dost diýir,
Tälim beren ustadyňdan aýrylma!

Kimse kaşşak bolup, kimse baý bolar,
Her kimsäniň bagty-ykbaly biler,
Herne gelse başa, tiliňden geler,
Magtymguly, halk ýadyndan aýrylma!

ATA DURDYÝEW

ÝA PELEK

(Hekaýadan bölekler)

Goňşy

Kakam dymmarakdy. Köpçülikde-de köp geplemezdi. Ýogsa, ol köp kitaplary okan adam. Balkan pälwan, Bábek aga, Gelen aga ýaly dana kişiler bilen çay içişen adam. «Gülün biten ýerinde gadyry ýok» diýen ýaly, bizem olar diri wagty näçe hormat etsek-de, gadyryny o diýen doly bilmändiris. Ýogsa, men Balkan pälwanyňam, Bábek aganyňam, beýleki dana ýaşulularyň hem gürrüňini azdakände diňläpdim. Arman, şolaryň gürrüňlerini bada-bat ýazyp alaymandyryn. «Soňky tüýkülik sakgal ezyärmi?»

Şeýle-de bolsa olaryň aýdan rowaýatlaryndan gulagymda galanyny okyjylara ýetirsem, erbet bolmasa gerek. Ine, şol gowy adamlaryň gürrüňlerinden käbir parçalar.

...Goňşyňa-golamyňa inňän uly hormat goýgun! Goňşuçylyk haky diýen bir dessur bardyr. Goňşyň toýuna, ýasyna barmak edil doganyňka baran ýaly borjuňdyr. Onsoňam, uzakdaky garyndaşyňdan golaýyňdaky goňşy go-wudyr. Käwagt goňşyňa dileg salsaň, olam bitmese öýke etmegin. Ýassykdaşyň göwün edäýjek bolsa-da: «Goňşyňa dilegim düşdi, berse-de goňşym, bermese-de goňşym» diý-gin. Dostuňa bereniňi soramagyn, goňşyňa bereniňi ag-zamagyn. «Git okaram, gel okaram, gitmeseň-gelmeseň iki arada döwül okaram» diýlip, inňän jaý aýdylandyr. «Goňşyňy gozgasaň göçer» diýlibem aýdylandyr. Garaz, aýrylmaz goňşa, unutgysyz söz diýmeli däldir. «Kilim satsaňam, goňşyňa satgyn, bir çetinde özüň oturarsyň» diýip, ýaşulularyň biri enaýy hekaýat aýtdy.

Bir bendäniň başyna uly iş düşýär. Oňa esli pul gerek bolýar. Dogan-garyndaşa dileg salýar – bitmeýär. Onsoň goňşularyna ýüzem tutmaýar-da «Jaýymy satjak!» diýip, ile jar edýär.

Ilçilikdä. Hyrydar derrew tapylýar. Ol jaýyny iki esse gymmat bahalaýar.

– A-how, bende, iller köşk ýaly jaýyny ýüz teňne ba-halaýar, sen näme nyrhdan çykýaň, şonça ýok öýüňi iki ýüz teňne bahalaýaň? – diýip soraýarlar.

– Goňşym gowy, goňşym. Meňki ýaly goňşyny hiç ýerden tapmarsyňyz. «Jaý alma-da, goňşy al» diýlenidir, gardaş – diýip, ýüzüni kese-kese sowýan bolarly.

Muny eşiden goňşusy, abraýynyň beýle belende galany-na begenjine derrew gelipdir-de:

– Goňşy, meni sylanyňa sag bol, ýöne jaýyňy satmaweri, näçe teňne gerek bolsa, men karz bereýin – diýenmiş.

Goňşuçylyk barada paýhasly nakyllaram näçe diýseň bar:

– Goňşyň gowy bolsa, kel gyzyň güle çykar, goňşyň er-bet bolsa, gül gyzyň kele çykar.

Dişin agyrsa, çek gutul, goňşyň azar berse, göç gutul.

Alladan goňşyň iki sygyrly bolanyny dile, senem bir sy-gyrly bolarsyň.

Niýet

Adam häsiýetini hemişe düz tutmaly. «Niýetiňe görä taparsyň» diýlip, ýöne ýerden aýdylan däldir. Niýeti düzüw adamyň işi hemişe rowaç bolýandyr. Ynha, oňa bir tymsal:

Bir adam Lukmanyň ýanyna gelip, bir teňňe karz dileýär. Lukman gaşyny çytman, hyk-çok etmän, oňa teňňäni berýär. Dilegçi teňňäni alyp, iki bükülip, sag bolsun baryny aýdýar, puly bolsa gyzyl düwünçege düwüp, goltugyna salýar.

Gaýdyp barýarka niýetini bozýar – Lukmana bergisini bermezlige niýet edinýär.

Öýüne gelip, kölegede oturanda, bir garga onuň gapdalyndaky gyzyl düwünçeği etdir öýdüp, çünküne gysýarda, soňam ony Lukmanyň kölegesinde gaçyrýar.

Betniýet ýene Lukmanyň ýanyna gelip, bir teňňe karz dileýär. Lukman hiç zat soraman, oňa dilän teňňesini berýär. Karz alanyň niýeti ýene-de bergisini bermezlikde. Şonuň üçin, gaýdyp barýarka suwly ýapdan bökende, ýaňky teňňäni gaçyrýar. Gözläp-gözläp tapman gidýär. Lukman ýabyň boýuna ýuwunmaga gelse, bir teňňe ýalpyldap ýatyr. Lukman alyp, jübüsine salýar.

Lukmanyň goňsusy üçünji gezek dileg bilen gelýär. Lukman oňa ýene bir teňňe berýär. Emma şindizem niýeti düzelmäni üçin ol teňňäni bir gumda gaçyrýar. Muny hem Lukman tapyp alýar.

Dördünji gezek ýaňky goňsy dilege pälini düzedip gelýär: «Şu Lukman aga diýenlerindenem artykmaç adam ekeni, ýene karz beräýse derrew üzeýin». Lukman onuň dördünji dileginem bitirýär.

Goňsusy şol teňňä söwda edip başlaýar welin, işi ot alan ýaly şow alýar. Tiz baýayar. Soň bir gün Lukmana dört teňňäni hem gaýtaryp getirýär. Lukman dine bir teňňäni alyp, üçüsini gaýtarýar-da:

– Öň üçüsi maňa gowşupdy – diýýär.

Bizde türkmenlerde: «Ýagşy niýet – ýarym döwlet» diýýärler welin, ýagşy niýet ýarym döwlet däl-de, bitin döwlet, bitin.

Ömür gürluwügi

Ömür gürluwügi ötyänça ýagşy at gazanjak bol. Iň uly pent şudur: hergiz lebziňi ýuwutmagyn. Lebziňi ýuwdan adam bilen ikinji gezek hiç haçan ýoldaş bolmagyn, işem salyşmagyn. Adamyň ýekeje halal zady bardyr, olam lebzi-dir. Lebziňi ýuwudýan adamlardan näçe gaça durdugyňça, şonça bereket taparsyň, rahat taparsyň, kanagat taparsyň. Şonda ýagşylara saýylarsyň. Ýagşy-ýamany tanar, ylymly-lymlyny, pis-pisi, ogry-ogryny, ýaňra-ýaňrany. Otur-turda öwünmegin, bir nakyl mydama ýadyňda bolsun: «Akylyly dostuny öwer, kemakyl – aýalyny, samsyk – özüni».

Utanç we haýa

Ikisem meňzeş ýaly. Uýat bilen şerime-de ýakyn ýaly. Emma tapawudy bar. Utanç ilden utanmak, adamlardan, jema-gatdan utanmak. Sen köplenç ilden utanyp, köp biedep-likleri edeňok, ýoldan çykaňok. Illeriň gürrüň ederinden, utandy-raryndan çekinýň, gorkýň, ýygrylýň. Kähalatlar-da ýygralygy-da utanjaň diýýärler. Özüni oňarmaýan ýigit utanjaň bolar hem diýýändirler.

Haýa welin öz-özünden utanmak ekeni. Ilden, goňşulardan, jematdan däl, öz wyždanyňdan, öz namysyňdan uýalmak ekeni. Haýasyzlyk ahlagyna, seniň wyždanyňa, aklyň sygmaýan, laýyk gelmeýän iş ekeni. «Akylsyzda haýa bolmaz, haýasyzda iman bolmaz». Akyl ýetik bolsa haýany biler. Çaganyň we ulalyp oňalmadyklaryň aklyly ýetik däl, şol zerarly olar haýany bilenoklar.

Utanç bärkiräk, ýüzleýräk, agramsyzrak zat bolup, haýa düýpli, çuňňur zat – özem sogaplaryňy, at-abraýyňy iýýän, ýuwudýan hereket bolmaly.

Jedel

– Bäbek aga, siz öňki geleniňizde Keýmir körden kän gürrüň beripdiňiz. Ýene bilýäniňiz bolsa aýtsaňyzlaň.

– Keýmir körmi? Aý, ol bende Ylahydan gurlandyr. Onuň her bir aýdanyny dogra gaplaýmalydyr.

Ynha, onuň üç gelniň jedelini çözüşini diňlesene.

Uly akaryň boýunda üç gelin kir ýuwup oturan ekeni. Üçüsiniňem ýanynda oguljyklary palçyk oýnap otyrlar.

Gelinler Keýmiriň gelyänini görüp, bir zat sorajak bolýarlar-da utanýarlar. Keýmir muny aňyp: «Soraberiň, gelinler» diýýär.

– Biz üçimiz häliden bäri jedel edip otyrys, hem pikir ýüwürdüäs: Biziň şu çagajyklarymyz ulalanda nähili bolarlarka – Nökermi? Mollamy? Çarwamy, çolukmy? Gorkakmy – batyrmy?

– Ony ynha, biläýeris – diýip, Keýmir aga ýañagy possujak saryýagyž oglanjygyň gulagyndan tutdy-da, ýañagyna şarpyk çaldy. Çagajyk ulili bilen lägirip, nadaralyk baryny etdi.

– Bujagaz-a, ulalansoň gorkak bolar – diýip, onuň saryja gulpagyny sypalap, zordan köşeşdirdi.

Bu tomaşa barmagyny sorup, seredip duran beýleki oglanjygyň gulagyndan tutdy-da, muňa-da şarpyk çaldy. Çagajyk şarpygy ýokuş gördi-de, ilki ernini gyşartdy-da, soň Keýmir aganyň ýüzüne çişerilip, ýaranjaň ýylgyrdy.

– Bu çaganyň haýsyňzyňkydygyny bilemok welin, ulalansa dönük bolaýmagy ähtimal.

– Eý, huda, çüf, çüf, daş edewersin – diýip, sypanjaň tokga gelin balasyny bagryna basdy.

Keýmir üçünji oglanjyga tarap yöneldi welin, ol tarsa turup, gaharlanyp topuldy. Ýaşuly onuňam gulagyndan mäkäm tutdy-da şarpyk çaldy. Çaga jyňkyny çykarman, gözünü sykman, Keýmir köre kiçijik elini ençe gezek salgap urdy. Muňa-da razy bolman, ýaşulynyň elini dişledi.

– Ynha, bujagaz ulalansoň batyr bolar, batyr.

Jana

Keýmir kör dagy bir topar bolup, obanyň çetinde ýaşayan biriniň täze bolan ogluny gutlap, pişmesini iýmäge barýan ekenler. Ýetip barýarkalar, bäbejigiň «iňnä-iňnä» diýip, aglaýany eşidilýär.

Muny eşiden Keýmir aga:

– Jana! Jana! – diýip begenýär.

Ýoldaşlarynyň biri muny geň görüp sorayar:

– Keýmir aga, düýn Çerkez çomagyň ogly hem «iňnä-iňnä» diýende oňa näme üçin jana diýmediň?

– Heý, balam – diýip, Keýmir kör aladaly şeýle jogap beren:

– Çerkez çomagyň çagasy, ynha, ulalar-da: «Eje, hany meniň ýüpüm bilen oragym» diýer. Bujagaz bäbejik bolsa, ulalanda: «Kaka, hany meniň atym bilen ýaragym» diýer.

Ependi

Merdiwandyr-da, nirede sataňda näme

Bir gün Ependi merdiwan bilen bir çarbagyň haýatyndan aşjak bolup duran eken. Ol haýata münüp, merdiwany onuň iç ýüzünden söýäp, бага giripdir. Bagban munuň gelenini görüpdür. Ol derrew Ependiniň ýanyna gelip:

– Ýeri, halypa, bu ýerde näme işleýän? – diýip sorapdyr.

Ependi darykmazdan:

– Merdiwan satýan – diýip jogap beripdir.

Bagban:

– Eýsem, bu taýy merdiwan satylýan ýermidir? – diýip, Ependiniň al-petinden alypdyr.

Ependi:

– Päheý, sen-ä bir gepe düşünmez adam ekeniň. Merdiwandyr-da, nirede satanda näme, onuň aýratyn bazary ýok ahyryn – diýipdir.

Gutulygyndan bäri tanaýan

Bir gün Ependiniň goňsusynyň golçasy ogurlanypdyr. Golça eýesi ony bir ogrynyň elinde görüpdür. Ol ogryny kaza eltip, Ependini hem şaýatlyga çagyrypdyr.

Kazy Ependiden:

– Sen bu golçaň goňşyňkydygyny nädip subut etjek? – diýip sorapdyr.

Ependi:

– Itiň aňsady. Bu golçany men gaty irden bäri tanaýan. Ol ilki başda bir kiçijik gutudy. Soň ol eýesiniň elinde ulalyp, golçalyga ýetdi. Men ony şol kiçijik gutulygyndan bäri tanaýan – diýip, gepini gögertjek bolupdyr.

Köne aýy näme edýärler?

Günleriň birinde Ependiden:

– Täze aý doganda könesini näme edýärler? – diýip sorapdyrlar.

Onda Ependi:

– Ony owunjak-owunjak kesişdirip, ýyldyz edýärler – diýip jogap beripdir.

Men heniz ýaş bilbil

Bir gün Ependi biriniň bagyna giripdir-de, agaja çykyp, erik iýmäge başlapdyr.

Bagyň eýesi gelip:

– Yeri how, bu agajyň üstünde näme işläp otyrsyň? – diýip sorapdyr.

Ependi bolsa:

– Men bilbil, agajyň üstüne çykyp saýraýan – diýip jogap beripdir.

Bag eýesi:

– Ýagşy, o zeýilli bolsa, hany, saýra, eşideli! – diýipdir. Ependi saýrap başlaýar.

Bagyň eýesi ýylgyryp:

– Heý, bilibilem şeýle saýrarmy? – diýipdir.

Onda Ependi:

– Men heniz ýaş, tejribesiz bilbil, bar saýrap bilşim şu – diýipdir.

Münen ýabym çepbekeý eken

Ependi kerwene çatylyp, bir ýana gitmekçi bolupdyr. Ertir ir bilen hemme adamlar howlukmaç atlanypdyrlar. Ependä-de bir ýaby getirip beripdirler. Ol sag aýagyyny

üzeňnä basyp, ýabyň üstüne bat bilen towsupdyr welin, tersleýin atlanyp oturyberipdir. Ýanyndaky adamlar:

– Haý, Ependi, sen atyňa tersleýin atlanan ýaly-la. Ol nämäň alamaty? – diýip sorapdyrlar.

Onda Ependi:

– Atlanyşym-a dogry welin, ýöne maňa duşan ýaby çep-bekeý eken – diýip jogap berenmiş.

Haý, ýeteweriň!

Bir gün Ependi gaty ajygypdyr. Ol öňüne gelen gyzgyn çorbadan bada-bat bir çemçäni dolduryp içipdir. Gyzgyn çorba onuň içine gor guýlan ýaly edipdir. Şundan Ependi bagyryp turupdyr-da, köçe bakan ylgapdyr. Ol ulili bilen:

– Haý, adamlar, tutaweriň! Ýeteweriň-de söndüreweriň, içden otlandyrlar-la, how! – diýip gygyrýarmyş.

Utanjymdan sandykda gizlendim

Bir gün Ependiniň öýüne ogry giripdir. Ependi ogryny görüp, hasyr-husur sandykda gizlenipdir. Ol öýüň içini akan-dökän edip, meňki bolsun diýer ýaly derekli zat tapmandyr. Ogry «şu sandykda dagy bir alayar ýaly zat tapylmazmyka» diýip, sandygy açsa, içinde Ependi oturan eken. Ogry özüni ýitirip:

– Sen asyl bu ýerdemi? – diýip tanyşsyran bolupdyr.

Ependi hem mekirlilik bilen:

– Öýümde saňa ogurlar ýaly zat tapylmajagyny bilip, utanjymdan sandykda gizlenäýdim – diýip ýyrşarypdyr.

Ýykylmajagam bolsam düşjekdim

Bir gün Ependiniň eşegi büdräp, ony ýykypdyr. Töwer-ekde duran oglanlar:

– Haý, Ependi ýykyldy-da, Ependi ýykyldy – bolşupdyrlar.

Ependi hem olara ýüzlenip:

– Siz entek hem ýaş bolýaňyz, hiç zada düşüneňizok.

Men ýykylmadyk bolsamam düşjek bolup gelýärdim – diýip, gaýtam özlerini müýnürgedip barýarmyş.

Sowuk hem üşeyärmikä?

Bir gije ýatyrka Ependiniň ogly gaty üşäpdir. Onsoň Ependini oýaryp:

– Kaka, sowuk hem üşeyärmikä? – diýipdir.

– Ýok, oglum, sowuk üşeyän däldir – diýip, Ependi jogap beripdir.

Onda ogly:

– Üşemeýän bolsa, onda näme üçin meniň ýorganyma girýär? – diýip garşy çykypdyr.

Ýüzüni nirä etmeli?

Bir gün Ependi namaza duranda, köwşüni ogurlaýypdyrlar. Şol wagt bir adam ondan:

– Namaza haýsy tarapa bakyp durmaly? – diýip sorapdyr.

Ependi bolsa:

– Köwşüň nirede bolsa, şoňa seredip durubermeli – diýipdir.

Hyýary kim satýar?

Bir gün Ependi duzlanan hyýar satmak üçin obalara çykypdyr. Ol obanyň gyrasyndan girip:

– Haý, şorja hyýar alan gel, how! – diýip gygyryberjek bolanda, eşegi ondan öňürti aňnyryp başlanmyş.

Ependi ýene-de jemendeli köçä ýetip:

– Haý, duzlanan hyýar... – diýip, sözünü soňlapsoňlamanka, eşegi aňnyryp ugrapdyr. Ependiniň gahary gelip:

– A-how, peläket, şu hyýary sen satýaňmy ýa-da men?! – diýip, eşegini urupdyr.

İki ağaç

(Aýdym)

Ağaç ağaja bakar,
Arasyndan suw akar.
Akar üçin parhy ýok, –
İkisinem deň ýakar.

İkisi-de deň öser,
Başyn sypap ýel öser.
Daş-töwerek guwanar:
«Ösüşleri ne ýeser!»

Akar akar-da gider,
Baryp bir teňnä ýeter.
«Haýsy kenar gowy?» diýp,
Agaçlar pikir eder.

Örüsi ýaýrap gepiň,
Wagtyny alar köpüň,
Çep kenar saga zardyr,
Sagam zarydyr çepiň.

Olar miwe getirer,
Emma gamly oturar,
«Oň kenary gowy!» diýp,
Aglar, ömrün ötürer.

Gurbanmät (Sarygul) Aşyrow

Akyl we baýlyk

(*Erteki*)

Bir bar eken, bir ýok eken,
Bir garry ýaşayan eken.

Onda akyl kän eken,
Dört ogly bar eken.

Ýygnap ol ogullaryn,
Beren şeýle sowallaryn:

– “Men garradym, gaçdy güýjüm,
Diňläň sözüm, genje jüýjäm.

Haýsyňyz akylyly hem baý,
Subut ediň, ýürege jaý?

Şirin sözlülük bir kârdir,
Ýeňijiňiz mirashordur”.

Uly ogly çykyp orta,
Diýdi sözlerini şarta:

“Elimde altyndan ýüzük,
Maňa diýrler «Bu has düzük»

Ýüzi görkli, özi baýdyr,
Golda ýüzük, akly jaýdyr”.

Ikinji durup nobata:
“Meniň sözüm diňle, ata.

Egnimde zerli donum bar,
Bu baýlygyň nyşany bor.

Zerli don baýlaryň dony,
Don astynda akyl kâni.

Gören maña diýer «Baý»
Akyly danalara taý”.

Üçünji durup nobata:
“Men aýdaýyn, diňle ata.

Ýürek janly, urýar damar,
Kümüşden zerlenen kemer.

Danalykda akyl köpdür,
Bu kemeri daňan ýokdur“.

Garry çaykap altyn başyn,
Ýagşy synlap, degre-daşyn.

Agram berip penjesine,
Ýüzlenip, ol genjesine:

„Sözle genjäm, dymman sen-de,
Şat bolaýyn diňläp, men-de.

Iň kiçijek düwünçek sen,
Näme bilen öwünjek sen?“.

„Altyn ýüzük känim ýokdur,
Hem zerlenen donum ýokdur.

Baýlyk diýen damar ýokdur,
Gymmat baha kemer ýokdur.

Zähmetsöýer elim bardyr,
Şirin sözli dilim bardyr.

Batyr ýürek goşum bardyr,
Akylyja başym bardyr.

Batyr ýürek, çeper elim,
Saýrasa bor, şirin dilim”.

“Akylyja meniň genjäm,
Saňa açyk meniň penjäm.

Indi aýtmaly rastymy,
Saňa berjek mirasymy.

Sypmasyn agaň gözüňden,
Olar çykmaz seň sözüňden.

Şonda döwlet, nobat bolar,
Ähli zadyň abat bolar”.

GIÇGELDI MÄMMETGYLYJOW

Sadadyr sada

Şeýle bir halk bar, ady Garagalpak,
Ýüregi tämizdir, sadadyr sada.
Mekan eýlän ýeriň daşlary ýalpak,
Kartada seretseň, misli bir ada.

Türkmene kowumdaş, dili hem türki,
Bugdaýreňk ýüzleri, kem däldir görki,
Sultan Weýis dagy ýeriniň örki,
Garagalpak halky, sadadyr sada.

Kalby giň, myhmana açykdyr töri,
Il içinde bardyr ýigitleň zory,
Dag gaplaňy, Gyzylgumda ol böri,
Dostuna rehimdar, sadadyr sada.

Gelin-gyzy salykatly, edaly,
Aşyk bolan öz ýaryna wepaly,
Özge ýurduň gözellerne ybaly,
Asly ýumry-ýumşak, sadadyr sada.

Ýomakçy şahyr, hak sözde ýeňilmez,
Namartlara boýun burmaz, eňilmez,
Kyrk gyzy bar, özge gyza meňzemez,
Ýurdunda Gülaýym, sadadyr sada.

Berdimyrat Berdak, Ybraýym Ýusup,
Şygryýet älemiň deňzine düşüp,
Şägirtler jem bolup, bir ýere üýşüp,
Ýazan goşgulary, sadadyr sada.

Giçgeldiniň ýüreginde hormat bar,
Galpak halkym, jahan maňa sensiz dar,
Nowruz aýy gökden ýere ýagsa gar,
Topragyň özüň dek, sadadyr sada.

Mugallym

Ak mekdebiň gapysyna baramda,
Enem bolup garşy aldyň mugallym.
Hopurganyp töwerege garanda,
Ata bolup hossar çykdyň mugallym.

Elime berende döwet, galamy
Kükregime guýduň edep, salamy,
Hossarlarym diýdi: “Okat balamy”
Watan goragçysy bolsun, mugallym.

Elipden başladyk Ýa-da gutardyk,
Oýunda utardyk, kä utulardyk,
Depderi ýogadyp, depder tutardyk,
Geçirimli hem talapkär mugallym.

Sapakdan ýaltanyp galaýsak eger,
Ertesi käýinip gatyрак deger,
Öz-özünü horlap, ökünip meger,
Öýüňe bileje gider mugallym.

Rowana okarsyň, hatlar ýazarsyň,
Bilimiňe görä baha alarsyň.
Ylym çeşmesini şeýdip gazarsyň,
Bulak suwuň şirin baly mugallym.

Sabyrly bolgun

Özüni süýt bilgin, dostuňy gaýmak,
Köçede oýnaýar kezzaplar oýmak,
Külli günä bolar ýamany görmek,
Ýagşynyň ýanyna sen ülpet bolgun.

Dogduk diýaryňdan uzaga gitme,
Nätanyş adama iç-syryň dökme,
Bimahal gündizler ukuda ýatma,
Gije-de ýataňda eserdeň bolgun.

Özüňki bolmasa, meniňki diýme,
Dogan-garyndaşdan zadyň gaýgyрма,
Göwnüňe degse-de, sen gaty görme,
Kynçylyk pursady ýanynda bolgun.

Ýaşlyk bir pasyldyr, geler-de geçer,
Ýamanyň ýanyndan ýagşylar gaçar,
Özüň ýaman bolsaň, goňşyňam göçer,
Mydama dogry söz, güler ýüz bolgun.

Dilegim bolmasyn ömüriň gysga,
Ömürde bolýandyr gam bilen gussa,
Olar bir pursatlyk, edil bir tusse,
Mydama giňiräk, sabyrly bolgun.

Ene siz

Biriňiz uýam siz, biriňiz maýam,
Biriňiz namysym, biriňiz dünýäm,
Çagalaryň bagtyn diläp elmydam,
Bu dünýäni saklap gelýän ene siz.

Bir hakykat ýatdan çykmaz hiç mahal,
Siziň üçin gurulypdyr Täjmahal,

Dünýäm siziň bilen bolup dur gözel,
Diňe beýik, täsin dünýä ene siz.

Gutly bolsun bu gün siziň toýuňyz,
Ýaşap bolmaz bu dünýäde söýgüsiz,
Siziň üçin elmydama çaga biz,
Ömürbaky ýatdan çykmaz ene siz.

NOWRUZ GURBANMYRADOW

Şu topragyň üstünde

Atalaň al gany bar,
Şu topragyň üstünde.
Arzuw, ahmyr many bar,
Şu topragyň üstünde.

Öwrendim göreşmäni,
Öwrendim söweşmäni,
Duşmanlarmyň bar müýni,
Şu topragyň üstünde.

Hem söýüldim, hem söýdüm,
Watanmy ata duýdum,
Peder pendine uýdum
Şu topragyň üstünde.

Suwlary gyzyl ganym,
Illeri saýawanym,
Ynsabym genji-känim,
Şu topragyň üstünde.

Ata pendi

Kän dünýäde ýagşy adam,
Bolup bilseň iri bolgun.

Ownuk bolsaň, tiz ýitersiň,
Boljak bolsaň biri bolgun.

Ýagşyny ýamana çatma,
Şöhrat gözläp akyl satma,
Tilki bolup ýagly lukma,
Iýenden aç böri bolgun.

Köýseň il derdine köýgün,
Aýt ýüzüne dostuň aýbyn.
Syla hergiz iliň beýgin,
Dertlä derman-däri boldun.

Şudur saňa ata pendi,
Ýatlap durgun häli-şindi,
Syl ýüzüne ojagyňy,
Hem öçmejek gory bolgun.

BEKMURAT PAŞŞYÝEW

Bagt

Lotereýden gözlemedim bagtymy,
Men ony gözledim başga bir zatdan.
Öz ömrümiň manysyny ölçedim,
Gadyr-gymmatyny çykarman ýatdan.

Boş zatlara paýlamadym zehinim,
Sadalygy söýdüm ýüregim bile.
Durmuş gazanynda taplanyp kemsiz,
Ýaşadym iň gowy dilegim bile.

Iň gowy dilegim – dünýäni bilmek,
Durmuşda ykbalym bolmasyn ýalan.
Bagtym çüwmegini islemerin hiç,
Ony gazanaryn zähmetim bilen.

MAZMUNY

Giriş	3
-------------	---

ALTYN MIRAS

Pähimler	5
Süleýmanyň pähimleri	5
«Gorkut ata» eposy	7
Döwhe Goja ogly Däli Dumrul boýuny beýan eder	9
Besediň Depegözi öldürdigi boýuny beýan eder»	16
«Görogly» eposy	30
Edebiýat teoriýasy. Epos barada düşünje	71

KLASSYKY EDEBIÝAT

Magtymguly	72
«Näler görüner»	74
«At ýanynda bellidir»	76
«Yzlamaýan bolarmy?»	78
«Habar ber – şeýledir»	80
«Bolar sen»	82
Edebiýat teoriýasy. Elegiýa. Dialog	84

XX ASYR EDEBIÝATY

Berdi Kerbabaýew	85
«Japbaklar» powesti. «Sygyr söwdasy»	87
«Aždarha»	92
Gara Seýitliýew	96
«Adam we toprak»	97
«Ene ýüregi»	99
«Adam we bir döwüm nan»	100
Berdinazar Hudaýnazarow	102
«Halyçy»	103
«Ene süýdi»	105

Kerim Gurbannepesow	107
«Atamyň köp gaýtalan sölerinden»	108
Halyl Kulyýew	114
«Sähralar»	116
«Ene hüwdüsi»	117
«Seýran etdim Watany»	118
«Bahar buşlukçysy»	119
Gurbannazar Ezizow	120
«Topragym»	121
«Akdyr ýollaryň, Watan»	122
«Säher turup, syl ýüzüňe çagaňy»	123
Rejepmyrat Durdyýew	125
«Oragatdy» powesti	126
Edebiýat teoriýasy. Powest barada maglumat	138
Atamyrat Atabaýew	139
«Oguz han hakynda rowaýat» poemasy	

GARAŞSYZLYK EÝÝAMYNÝŇ EDEBIÝATY

Giçgeldi Mämmetgylyjow	149
«Özbekistanym meniň»	150
«Dil tapar»	151
«Nowaýy»	152
Gurbanberdi Welbegow	153
«Mekan eýledim»	154
«Razy men senden»	155
«Eziz Watanyň meniň»	156
«Bahar dilegleri»	156
Saparmyrat Nuryýew	157
«Halkym».....	158
«Ene jan»	159
«Bagşydyň»	159
Bekmyrat Paşşyýew	161
«Arzuw»	163
«Derekler»	163
«Ak säherler öreniňde»	164

DOGANLYK EDEBIÝATDAN NUSGALAR

Omar Haýýam	165
Rubagylar	166
Edebiýat teoriýasy. Rubagy barada düşünje	171

Jelaleddin Rумы	172
«Itiň ýatak salnyşy hakynda hekaýat»	173
«Hor düşen eşek hakynda hekaýat»	174
«Bakylyk daragtyny gözlän adam hakynda hekaýat»	176
«Ogurlanan goýun hakynda hekaýat»	179
Alyşir Nowaýy	181
«Aýdanymy ulus-ile magrub et»	183
Kytgalar	184
Berdi Kerbabaýew. «Myraly»	185
«Asmanyň ak towugy»	186
«Patyşa ölerine»	188
«Gysga ýorgan»	189
«Näme üçin ýylgyrýar?»	190
«Biz adam dälmi?»	191
«Kyrk gyz» eposy	192
Ýbraýym Ýusupow	204
«Türkmeniň»	206
«Döwrana meňzär»	207
«Halkyma»	208
Goşmaça okamak üçin	210

O‘quv nashr

RAHMAN KLYÇEW, NURÝAGDY GURBANBERDIÝEW

ADABIYOT

(Turkman tilida)

*Umumta’lim maktablarining 6-sinf o‘quvchilari uchun darслиk
(qayta ishlangan to‘rtinchi nashr)*

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiydorlik kompaniyasining
Bosh tahririyati
Toshkent — 2017

Redaktor — *K. Hallyýew*
Çeper redaktor — *F. Basharova*
Tehredaktor — *R. Babaxonova*
Korrektor — *K. Hallyýew*
Sahaplaýjy — *E. Yo‘ldosheva*

Çap etmäge rugsat edildi 29.06.2017. Ölçeği 60x90^{1/16}. Ofset çap ediliş usuly
Times garniturası. Kegeli 13; 11. Şertli çap listi 15,0. Neşir listi 9,0.
986 nusgada çap edildi. Buýurma № 17-255.

**Özbeğistanyň Matbugat we habar agentliginiň
«O‘zbekiston» NÇDÖ-de çap edildi. 100129, Daşkent, Nowaýy köçeşi, 30.**

Kärendä berlen dersligiň ýagadaýyny görkerzýän jedwel

T/n	Okuwçynyň ady we familiýasy	Okuw ýyly	Dersligiň alnandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçysynyň goly	Dersligiň tabşyrylandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçysynyň goly
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Derslik kärendä berlip, okuw ýylynyň ahyrında gaýtaryp alnanda ýokardaky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky bahalamak ölçegine görä doldurulýar:

Täze	Dersligiň kärendä birinji gerek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy.
Gowy	Sahypalary bitin, dersligiň esasy böleginden aýrylmadyk. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk, sahypalarynda ýazgy we çyzgylar ýok.
Kanagatlanarly	Sahypalary eplenен, çyzyklar çyzylyp gyalary ýyrtylan, dersligiň esasy böleginden aýrylmak halaty bar, peýdalanyjy tarapyndan kanagatlanarly timarlanan. Gopan kagyzlary gaýtadan bejerlen, käbir sahypalaryna çyzylan.
Kanagatlanarsyz	Sahypalaryna çyzylan, esasy böleginden aýrylan ýada bütinleý kanagatlanarsyz timarlanan. Sahypalary ýyrtylan, käbirleri ýok, çyzylan, boýalan. Dersligi dikeldip bolmaýar.

O'quv nashr

RAHMAN KLYÇEW, NURÝAGDY GURBANBERDIÝEW

ADABIYOT

(Turkman tilida)

*Umumta'lim maktablarining 6-sinf o'quvchilari uchun darslik
(qayta ishlangan to'rtinchi nashr)*

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyodorlik kompaniyasining
Bosh tahririyati
Toshkent — 2017

Redaktor — *K. Hallyýew*
Çeper redaktor — *F. Basharova*
Tehredaktor — *R. Babaxonova*
Korrektor — *K. Hallyýew*
Sahaplaýjy — *E. Yo'ldosheva*

Çap etmäge rugsat edildi 29.06.2017. Ölçeği 60x90^{1/16}. Ofset çap ediliş usuly
Times garniturası. Kegeli 13; 11. Şertli çap listi 15,0. Neşir listi 9,0.
161 nusgada çap edildi. Buýurma № 17-256.

**Özbekistanyň Matbugat we habar agentliginiň
«O'zbekiston» NÇDÖ-de çap edildi. 100129, Daşkent, Nowaýy köçesi, 30.**